

BIRGITTA ODÉN

Sture Bolin

Historiker under andra världskriget

KUNGL. VITTERHETS HISTORIE
OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

HANDLINGAR
HISTORISKA SERIEN 27

Karikatur av Sture Bolin vid 27 års ålder med anledning av hans disputation. Avhandlingen heter Fynden av romerska mynt i det fria Germanien. Ur Lundagård. Organ för Lunds studentkår, årg. 8, nr 4 (1 april 1927), s. 61.

Sture Bolin – historiker under andra världskriget

Birgitta Odén

KUNGL. VITTERHETS
HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN
HANDLINGAR

Historiska serien 27

Odén, Birgitta. 2011. *Sture Bolin – historiker under andra världskriget*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (KVHAA), *Handlingar, Historiska serien* 27. Stockholm 2011. 101 sidor.

Abstract

Historian and numismatist Sture Bolin (1900–63) spent his career in Lund. He succeeded Lauritz Weibull as professor of history in 1938 and later established Sweden's first university department of history.

Bolin was a political conservative, a nationalist and an active member of the Swedish National Youth Association (SNU) from his teens onward. He was inspired by conservative French restoration authors de Bonald and de Maistre. He was not very interested in German nationalism, and nor did he sympathise with Nazism.

After Germany invaded Denmark and Norway in 1940, Bolin left the SNU. His contemporaries did not see him as a German supporter.

In 1996, more than 30 years after Bolin died, historian Sverker Oredsson described Bolin as an "active anti-democrat, racist and i.a. ideologue for the Swedish National Youth Association". Students in Lund were markedly pro-German during the war, for which Oredsson pointed to propaganda before the war with Bolin as alleged ideologue.

Oredsson's judgement of Bolin became widely disseminated despite the fact that it has no support in the sources. The idea of Sture Bolin as a proto-Nazi propagandist is an historical factoid *sensu* Martin Kylhammar, that is, an unproven statement presented in an authoritative publication with wide distribution. There is in fact nothing to suggest that Bolin's influence made students in Lund during the war more pro-German.

Key words

Nationalism, Nazism, conservatism, Lund,
Second World War, student politics, factoids

© 2011 Birgitta Odén och KVHAA, Stockholm

ISBN 978-91-7402-402-9/pdf

ISSN 0083-6788

Utgivare: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (KVHAA,
The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities),
Box 5622, SE-114 86 Stockholm, www.vitterhetsakad.se

Distributör: eddy.se ab, Box 1310, SE-621 24 Visby,
<http://vitterhetsakad.bokorder.se>

Omslag: Lars Paulsrud

Grafisk form: Bitte Granlund, Happy Book

Tryck: Motala Grafiska AB, Motala 2011

*Detta arbete tillägnas arkivarien Bengt Werner,
min medhjälpare under många år.*

Innehåll

Förord	9
Forskningsläget 2009	10
Frågeställningar	12
 KAPITEL I. En historisk faktoid	 13
1. Sture Bolin och hans släktkrets	13
2. Bilden av Sture Bolin	14
3. Källmaterialet	18
4. Begreppen	20
5. Boken Lunds universitet under andra världskriget	20
6. Kritisk analys	22
7. Begreppet faktoid	24
8. Faktoidens väg	25
9. Med egna offentliga ord – under studentåren	28
10. Sture Bolins trettioital	38
<i>A. Forskningen</i>	38
<i>B. Politiken</i>	40
11. Professor under andra världskriget	47
12. Efter kriget	53
13. Slutsats	56
 KAPITEL II. En förändrad historikerutbildning	 57
1. Förändringen under andra världskriget	57
2. Forskningen	57
3. Populärhistoria	60
4. Institutionsbildning under världskrig	63
5. Undervisningen	67
6. Historieprofessorns samhällsinsats	73
7. Slutsats	79

KAPITEL III. Efter krigets slut	81
1. Andra världskrigets slutfas	81
2. Polska källinstitutet	82
3. Åter i tjänst	83
4. Slutsats	83
KAPITEL IV. Till faktoidens teori	85
1. Stigmatisering	85
2. Marginalisering	88
3. Slutsats	90
Källor och litteratur	91
Efterskrift	97
Om författaren	98
Personregister	99

Förord

Våren 2007 planerade Södertörnshistorikerna Ragnar Björck och Alf W. Johansson en antologi över historiker som verkat före oss – från rimkrönikorna till Erik Lönnroth. Jag ombads skriva artikeln om min företrädare som professor i historia vid Lunds universitet, Sture Bolin. I samband med detta arbete kom jag att notera en märklig omvärdering av honom som ägde rum under 1990-talet – moralhistoriens decennium. Jag anmälde i en fotnot att jag ämnade återkomma till frågan. Därför har arbetet fortsatt och föreligger nu färdigt. (Se även Efterskrift till manuskriptet, s. 97.)

Flera vänner har läst och kommenterat olika utkast till min text. Jag tackar dem alla varmt – främst tre kollegor vid historiska institutionen i Lund: Eva Österberg, Kristian Gerner och Johan Östling. Som vanligt tackar jag särskilt förste bibliotekarien Britt-Marie Lindahl och arkivarien Bengt Werner, utan vilkas hjälp mitt historiska forskningsarbete snabbt skulle avstanna av tekniska skäl. Mitt tack går också till Kungl. Vitterhetsakademien, som stött utgivningen av boken, och där särskilt till mina redaktörer Anna Forsling och Martin Rundkvist.

Lund i augusti 2011

Birgitta Odén
Professor emerita

Forskningsläget 2009

I första häftet av *Historisk tidskrift* 2009 publicerade Uppsalahistorikern Andreas Åkerlund en artikel med titeln "De svenska universiteten och nazismen". Anledningen var ett seminarium som hösten 2008 hållits i Uppsala under titeln "Uppsala universitet, nazismen och Nazi-Tyskland". Seminariet var arrangerat av Lars M. Andersson och hans medarbetare vid historiska institutionen i Uppsala och målsättningen hade varit dels att diskutera universitetens roll för Sveriges förhållande till nazismen och Nazi-Tyskland, dels att diskutera vilka konsekvenserna blivit för universitetens självsyn och samhälleliga engagemang. Seminariet hade letts av Arne Ruth från *Dagens Nyheter* och genomförts av en panel på sex personer, de flesta medarbetare till Lars M. Andersson och Mattias Tydén i det 2007 utkomna arbetet *Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt*. Från Lund kom professor Sverker Oredsson, den förste historiker som behandlat temat i sitt arbete *Lunds universitet under andra världskriget* (1996). Uppsala representerades bl.a. av Svante Nycander som skrivit ett motsvarande avsnitt om Uppsala i *Världen i Uppsalaperspektiv* (1998).

I sin artikel beklagar Åkerlund att debatten bjöd på få vetenskapliga nyheter. Vetenskapshistoriska och organisationshistoriska perspektiv saknades. Man koncentrerade sig på enskilda personer och uppdelade dem i "goda och onda akademiker" (s. 72).

Tankegången togs upp av professorn i idéhistoria vid KTH, Thomas Kaiserfeld. I *Historisk tidskrift* 2009:3 anknöt han till Åkerlunds slutsats men hävdade att forskning om universitetens *strukturella* utveckling i stor utsträckning redan fanns utförd och tryckt men att dessa forskare tyvärr inte relaterat till nazistisk universitetspolitik eller forskningsideologi. Vad Kaiserfeld efterlyser är mer tvärvetenskaplig samverkan mellan politiska historiker och vetenskapshistoriker.

En av de idéhistoriker som Kaiserfeld nämner är Henrik Björck i Göteborg. Björck utgav 2004 en stor bok om *Staten, Chalmers och vetenskapen*, som redogör för det växande industrisamhällets behov av forskarutbildade ingenjörer. I slutkapitlet tar han faktiskt upp inspiration som hämtades till Sverige från det tyska universitetssamhället och dess samarbetsformer med den nazistiska staten. En statlig kommitté gjorde i mars 1941 en studieresa till Nazi-Tyskland under brinnande krig och återvände hem med förslag om att även Sverige borde ha ett *Reichsforschungsrat* i ett framgångsrikt samarbete med en *Forschungsgemeinschaft*. Resan utmynnade i ett förslag till ett svenskt tekniskt forskningsråd. Förslaget sändes på remiss. De flesta var positiva. Endast The Svedberg, professor i fysikalisk kemi i Uppsala, varnade för utarmning av universitetsforskningen om förslaget

genomfördes. Kronprinsen Gustaf Adolf varnade för utarmning av humaniora och det mänskliga om teknikens utveckling skulle få en dominerande ställning i statens forskningspolitik. Men projektet genomfördes 1942 och fick som Thorsten Nybom visat i *Kunskap, politik, samhälle* (1997) en förebildlig effekt.

Henrik Björcks bok publicerades som sagt 2004. Och 2009 berättar han för mig vid förfrågan att ännu ingen historisk eller idéhistorisk forskare noterat att det svenska Tekniska forskningsrådet hade nazityska förlagor hämtade ur en akut krigssituation.

Forskningsläget 2009 har även andra nya infallsvinklar. Professor Martin Kylhammar vid temainstitutionen i Linköping har 2004 och 2007 publicerat två viktiga uppsatser om biografiska "faktoider".¹ Kylhammars studier implicerade att stämpeln "nazist" utnyttjades ganska ofta i biografier utan att kontrolleras. Om nu Andreas Åkerlund kan visa att 2008 års forskning om de svenska universiteten främst var inriktad på att diskutera "enskilda professorers politiska preferenser" så kommer Kylhammars metoddiskussion in som mycket väsentlig för akribin.

2008 års konferens i Uppsala hade enligt kallelsen ytterligare ett tema som borde diskuteras: de långsiktiga följderna av nazismen för det svenska kulturlivet.

I november 2008 har ett viktigt bidrag redan publicerats: Johan Östlings prisbelönade doktorsavhandling i Lund, *Nazismens sensmoral. Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*. Arbetet är inriktat på att visa hur generationen som genomlevde nazistperioden – 1945 års män och kvinnor – agerade i samhället för att hindra en upprepning och bygga upp ett hållbart demokratiskt samhälle. Under mitt arbete med bilden av historikern Sture Bolin i Lund och hans insatser i forskning och universitetsliv har jag hämtat inspiration ur Kylhammars och Östlings löpande produktion. Andreas Åkerlunds och Thomas Kaiserfelds korta artiklar i 2009 års *Historisk tidskrift* har övertygat mig om vikten av att alla vi som arbetar i en universitetshistorisk miljö fortsätter att analysera vad som hände inom våra specifika områden under och efter naziperioden och vad som förändrats i universitetsstrukturen. Detta är utgångspunkten för mina egna frågeställningar 2009.

1 "Falsarier och försanthållna felaktigheter", i Martin Kylhammar, *Den tidlöse moralisten. En essäbok*, Stockholm 2004. Dens., "Biografiska faktoider. Personhistoriens försanthållna felaktigheter", i Henrik Rosengren & Johan Östling (red.), *Med livet som insats. Biografin som humanistisk genre*, Lund 2007.

Frågeställningar

Detta arbete är fördelat på fyra huvudfrågor.

- I. *En historiografisk faktoid* behandlar bilden av Sture Bolin mot bakgrund av hans släktkrets och vänkrets.
- II. *En förändrad historieutbildning* behandlar den struktur för utbildning i historia som växte fram under andra världskriget och dess inflytande på forskningen i Lund.
- III. *Efter krigets slut* behandlar Bolins verksamhet efter våren 1945.
- IV. *Till faktoidens teori* diskuterar effekterna av en faktoid på kulturen och på minnet av en död kulturpersonlighet.

KAPITEL I

En historisk faktoid

1. Sture Bolin och hans släktkrets

Sture Bolin föddes den 27 maj 1900 i Väsby i Malmöhus län. Hans far var landsfiskalen Anders Bolin och hans mor var Torborg Wallengren, dotter till ett märkligt prostpar i Västra Ljungby (1797/98–1866/67) som fick en stor och begåvad avkomma.² Mest känd är kanske dottersonen Wallengren, känd som Falstaff fakir, som roade generationer av skåningar, och redaktören Waldemar Bülow i den radikala *Folkets tidning*. Men i Lund var professorerna Hans och Sigfrid Wallengren och filosofen Alf Nyman mest kända, alla i Sture Bolins släktkrets. Alf Nyman stod Sture Bolin närmast.

Wallengrenarna var kända för sin radikala eller liberala livshållning.³ Men den unge Sture Bolin valde en annan väg. Redan vid 16 års ålder gick han med i Helsingborgsavdelningen av Sveriges Nationella Ungdomsförbund (SNU), en konservativ ungdomsrörelse.⁴ 1918 flyttade han över till Nationella ungdomsförbundet i Lund, en avdelning som senare omdöptes till Nationella studentklubben och som utgav en egen tidning: *Nationell Samling*.

Olikheten i politiska ställningstaganden inom släktkretsen skapade inte någon konflikt mellan kusinerna. Det var rimligen dessa som rådde den nye studenten Sture att läsa historia för Lauritz Weibull, som var liberal, i stället för att ansluta sig till den konservative och tyskvänlige Gottfrid Carlsson, som var den andre historieprofessorn i Lund.

1927/28 beslöt en dansk förläggare att i Lund starta *Svensk uppslagsbok*, en uppslagsbok "för folket" i konkurrens med den uppsvenska *Nordisk familjebok*. Hans Wallengren, Sture Bolins morbror, utsågs tillsammans med överbibliotekarien till huvudredaktör. Wallengren utnämnde ganska snart sin unge släkting Sture Bolin till ansvarig för avdelningen "Historia m.m.". Den uppgiften behöll han till efter krigets slut.

Sture Bolin hade som skolpojke visat ett stort intresse för aktuell historia, för världshändelserna. Redan vid tolv års ålder började han klippa ut dagstidningarnas informationer om krisläget på Balkan, och när första världskriget bröt ut

2 Uppgifter hämtade ur Sture Bolin, *En skånsk prästson i Amerika* [Jonas Wallengren], Lund 1960.

3 Birgitta Odén, *Lauritz Weibull och forskarsambället*, Lund 1975 (Bibliotheca historica Lundensis, 39).

4 "Redogörelse för de nya männen i VU 1934", i *Nationell Tidning* 22–28 juni 1935.

1914 följde han systematiskt krigshändelserna i sina hemmagjorda ”klippböcker”. De innehåller inga personliga kommentarer av den unge Sture Bolin. Som ”historiker” var han naturligtvis i detta läge beroende av vilka dagstidningar som fanns i hemmet. Mest klipptes *Helsingborgs Dagblad*, en högertidning.

Min hypotes är att Anders Bolin var konservativ under 1900-talets första decennier – borggårdskrisens och Allmänna valmansförbundets tillkomstår och den första Lindmanska regeringen – och att detta påverkade sönerna. Även den yngste sonen Hans Bolin anslöt sig till Nationella studentklubben i Lund.

Året efter Sture Bolins disputation 1927 ingick han äktenskap med fil. mag. Sonja Kallenberg, dotter till professorn i civilrätt Ernst Kallenberg, också han förankrad i konservativt tänkande.⁵ Sonja Bolin blev Sture Bolins trofasta stöd och outtröttliga medhjälpare.

Min uppgift är att analysera Sture Bolin, den historieintresserade pojken, från hans ungdomsår till hans hastiga död 1963 – mitt i skrivandet av en lärobok om det första världskriget och Versaillesfreden. ”För sista meningen är en punkt inte satt” meddelade Sonja Bolin när boken trycktes 1964.

Det är viktigt att fånga in släktkretsen, eftersom samtidiga källor ofta hänvisar till att släktkretsen var mäktig och väl sammanhållen. Det är mot den bakgrunden som bilden av Sture Bolin och hans ungdomstid skall tecknas.

2. Bilden av Sture Bolin

Sture Bolin har 1923 givit ett porträtt av en student från landet som kom till universitetsstaden Lund fylld av fosterländsk glöd och nationalkänsla och som mötte en studentkår dominerad av De Yngre Gubbarna (DYG) med radikala och liberala studenter.⁶ Kanske är det ett självporträtt? I varje fall svarar bilden väl mot unge nationellt inriktade studenten Sture Bolins möte med Lunds studentkår 1919.

Tjugotalet var de heta politiska diskussionernas årtionde. Bilden av den unge Bolin var ljus, både i de egna leden och bland motståndarna. Han betraktades som ett av kårens ”skarpaste huvud” (Erik Genell i DYG).⁷ Socialdemokrater som Tage Erlander och Aron Borelius var och förblev hans personliga vänner.⁸ Ivar Harrie, Per Nyström och Gunnar Aspelin ger sena minnesbilder av en politisk motståndare men en respekterad diskussionspartner och en uppskattad vän.⁹

5 Uppgiften har lämnats av Kallenberg barnbarn, Sture Bolins dotter Gunilla Kjellman.

6 ”Nationella ungdomsförbundet 5 år” i *Nationell Samling* 1923:1. I något utvidgad form och undertecknad av S.B. finns det i *Nationell tidskrift* 1923.

7 Bengt Åhsberg, *Studenter och storpolitik. Sverige och det internationella studentsamarbetet 1919–1931*, Lund 1995 (Bibliotheca historica Lundensis, 83).

8 Ingående brev i Sture Bolins samling, LUB.

9 Tomas Forser, *”Jag har speglat århundradet.” En bok om Per Nyström. Historikern, publicis-*

Kanske hade han personliga fiender, men sådana lämnar mera sällan avtryck i de berättande källorna.

När han disputerade 1927 betraktade hans lärare Lauritz Weibull honom som "genial".¹⁰ Fakultetsopponenten Curt Weibulls entusiasm var något mera hovsam. Han framhöll att Bolins djärvhet ibland kunde bli för stor.¹¹ Den andre historieprofessorn, Gottfrid Carlsson, var mera tveksam men betecknade Bolin som "pigg och begåvad" och ansåg att hans docentur "till nöds kan anses motiverad".¹²

När Bolin strax före sin disputation insattes som avdelningsansvarig i *Svensk uppslagsbok* betraktades det som en vinst för projektet. Tage Erlander, som var fast anställd där, beskriver detta (i ett efterhandsperspektiv) som ett uttryck för att uppslagsboken höll hög kvalitet.¹³

Som nybliven professor 1938 hade Bolin sina kollegers förtroende: han blev 1942 dekanus och fungerade sedan också som preses i Vetenskaps societeten i nio år – 1946–54. När kriget bröt ut och när Sovjet angrep Finland i vinterkriget var det Bolin som ombads inleda Akademiska föreningens Finlandsafton – talet finns fortfarande kvar i hans kvarlåtenskap.¹⁴ Och när Danmark och Norge angreps av tyskarna i april 1940 stod han med på listan över de pålitliga professorer som de liberala göteborgsprofessorerna kunde lita på om tyskarna angrep Sverige.¹⁵ Bolin och hans familj engagerade sig 1943 för de judiska flyktingarna, särskilt för Arup-eleven professor Albert Olsen, vars hustru var judinna.¹⁶

Sture Bolins politiska engagemang i Nationella studentklubben i Lund och i Sveriges nationella ungdomsförbund i Stockholm medförde således inte att han av sin samtid stämplades som nationalsocialist eller tyskvän.

Den historiska forskningen har naturligtvis också beskrivit en känd historiker. Bilden av den unge Sture Bolin under 1920- och 30-talen framträder i Eric Wärenstams avhandling *Sveriges nationella ungdomsförbund och högern 1928–1934* (1965)¹⁷ och särskilt i Rolf Torstendahls bok *Mellan nykonservatism och liberalism*.

ten, ämbetsmannen, Stockholm 1996. Gunnar Aspelin, *Lärospån i Lund. Minnen från studentåren*, Lund 1973.

10 Uppgift i Gottfrid Carlssons brev till Erland Hjärne 12 dec. 1926, citerat i Håkan Gunneriusson, *Det historiska fältet. Svensk historievetenskap från 1920-tal till 1957*, Uppsala 2002, (Studia historica Upsaliensia, 204), s. 66f.

11 Curt Weibull, "Fynden av romerska mynt i det fria Germanien", *Scandia* 1928, s. 203–214.

12 Gunneriusson 2002, s. 67.

13 Tage Erlander i intervju i *Dagens Nyheter* 29 dec. 1984.

14 Talet i Sture Bolins samling, LUB. Oredsson 1996, s. 74.

15 Brevet i Sture Bolins samling, LUB. Oredsson 1996, s. 156.

16 Sture Bolin till brodern Hans Bolin om hjälpen till Albert Olsen 22 dec. 1943. Kopia i Gunilla Kjellmans ägo.

17 Eric Wärenstam, *Sveriges nationella ungdomsförbund och högern 1928–1934*, Stockholm 1965 (Studia historica Upsaliensia, 19).

Idébrytningar inom högern och bondepartierna 1918–1934 (1969).¹⁸ Bolin var enligt Torstendahls idéanalys en nykonservativ, aktiv och engagerad studentpolitiker, inspirerad av fransk konservatism. Han diskuterade tidens frågor i en nationell studentklubb men var aldrig ansluten till nationalsocialisterna. I Wärenstams bok om fascismen och nazismen i Sverige¹⁹ nämns inte Bolin, och inte heller i Henrik Bachners nyutkomna arbete *Judefrågan*²⁰.

När Sture Bolin hastigt och oväntat avled 1 februari 1963 tecknades ett stort antal bilder av honom som forskare och som människa. Bolin var välkänd och hans död meddelades genom TT. Redan nästa dag parenterade Erik Lönnroth honom i *Dagens Nyheter*, Tage Erlander och Sven Ulric Palme i *Stockholms Tidningen*, Nils Runeby i *Uppsala Nya Tidning*, Jerker Rosén i *Sydsvenska Dagbladet* och Knut Hagberg i *Svenska Dagbladet*. Vitterhetsakademien hedrade sin nyligen invalde medlem med en utförlig redogörelse skriven av Sven Grauers och Bernhard Karlgren. De redovisade en ”forskargärning av ganska ovanliga mått”. En ”märklig forskarbana” hade ändats.

Främst Lönnroth redovisar Bolins politiska ståndpunkt: han var som student extremkonservativ men blev under Hitlertiden en ivrig antinazist. Även Vitterhetsakademiens nekrolog berör hans ideologi: ”Bolin var till sin politiska uppfattning snarast konservativ och traditionsbunden, till sin kulturella och vetenskapliga läggning radikal och skeptisk.”

På hösten 1963 skrev Uppsala-professorn Sven A. Nilsson, Bolins tidigare elev, den mest insiktsfulla redogörelsen för Sture Bolins vetenskapliga gärning och hans nytänkande.²¹ Själv redogjorde jag – som Bolins forskardocent – för hans insatser som forskare men också för de problem han mötte som fungerande professor i den akademiska strukturen.

Sven A. Nilsson lyfte fram Bolins ungdoms korporativa idéer men betonar att han när sådana idéer omformades i ett program för ”... ras och herrefolk, så ville han inte vara med; Hitler gjorde honom till övertygad antinazist.”

Själv skrev jag en minnesruna i *Vetenskaps-societetens i Lund årsbok* 1964 som betonade motsättningarna i Bolins personlighet – hyperintelligensen och barnligheten.²²

På 1990-talet förändras bilden. Weibulleleven Gunnar T. Westin, professor i

18 Rolf Torstendahl, *Mellan nykonservatism och liberalism. Idébrytningar inom högern och bondepartierna 1918–1934*, Stockholm 1969 (Studia historica Upsaliensia, 29).

19 Eric Wärenstam, *Fascismen och nazismen i Sverige 1920–1940. Studier i den svenska nationalsocialismens, fascismens och antisemitismens organisationer, ideologier och propaganda under mellankrigsåren*, Stockholm 1970.

20 Henrik Bachner, ”Judefrågan.” *Debatt om antisemitism i 1930-talets Sverige*, Stockholm 2009.

21 *Historisk tidskrift* 1963, s. 338–344.

22 *Vetenskaps-societetens i Lund årsbok* 1964, s. 126–133.

historia i Stockholm, gav 1991 i *Under Lundagårds kronor*²³ en charmerande skildring av sitt liv som historiestuderande i Lund och som medlem i det socialistiska DYG, samt av sina politiska debatter med sin konservative professor, Sture Bolin. Stilen påminner slående om de bolinska postseminarierna, som var mycket studentikosa och gärna häcklade seminarieledaren. Artikeln baseras på minnen – 60 år gamla minnen – och kan knappast kallas en ”säker källa” i historievetenskaplig mening. Men han säger sig komma ihåg att Bolin ändrade politisk uppfattning när Tyskland den 15 mars 1939 ockuperade delar av Tjeckoslovakien.

Sverker Oredsson i Lund tog upp tråden i sitt arbete om *Lunds universitet under andra världskriget* 1996. Redan i inledningen möter en annorlunda bild av Sture Bolin. Oredsson bortser både från Erik Lönnroths minnesbild av Bolins franskorientering och från Rolf Torstendahls idéanalys av Bolins politiska tidningsartiklar och fastställer generellt om medlemmarna i SNU:

Sanningen är väl närmast den, att de i allra högsta grad gillade det kejsrerliga Tyskland men att de inte hade något till övers för Weimarrepubliken. Sture Bolin var sålunda 1923 positiv till den franska Ruhrockupationen, för enligt hans uppfattning var det inte germaner utan semiter som styrde Tyskland och kämpade i Ruhr. En seger för Tyskland skulle enligt Bolin innebära en seger för fackföreningarna och semitkapitalet. Den tyska socialdemokratin i förening med det internationella judekapitalet stod mot nationalismen i Frankrike.²⁴

I fortsättningen omtalas Bolin som ”antidemokrat, rasist och bl.a. ideolog för Sveriges nationella ungdomsförbund.²⁵ Ord som ”rasist”, ”antidemokrat”, ”semitkapital” har, när de används, en funktion som markering av pronazism. Språkforskare kallar sådana ord ”signalord”.²⁶ Oredsson själv bestämmer nazismens art med signalorden ”antidemokratisk, våldsbenaen, rasistisk, antisemitisk och fientlig till frihet i samhälle och kulturliv”.²⁷

I sammanfattningen av boken formuleras en tes. Sedan Oredsson konstaterat att Lund var mer pronazistiskt än övriga kårorter, söker han förklaringar till detta: den mindre rakryggade skånska pressen, Akademiska föreningens stora hus och att Lunds universitets internationella kontakter företrädesvis gick till Tyskland. Så fortsätter han:

23 Gunnar T. Westin, ”En historiestuderande i 30-talets Lund”, *Under Lundagårds kronor. Minnen upptecknade av gamla studenter*, 5:1, Lund 1991.

24 Oredsson 1996, s. 16.

25 Oredsson 1996, s. 131f.

26 Charlotta Brylla, ”LTI in Schweden? Zur Hypothese nationalsozialistischer Einflüsse auf das Schwedische ab 1933”, i Frank-Michael Kirsch & Birgitta Almgren (Hrsg.), *Sprache und Politik im skandinavischen und deutschen Kontext 1933–1945*, Aalborg 2003.

27 Oredsson 1996, s. 20. Se även dens., ”Svenska teologer under nazitiden”, i *Svensk teologisk kvartalsskrift* 1997, s. 167.

Själv önskar jag lägga en särskild vikt vid en fjärde förklaringsgrund. Jag tänker på den utveckling inom det konservativa Lund, som ägde rum under 1920-talet och framför allt under början av 1930-talet.²⁸

Därefter följer en skildring av att högern under Arvid Lindmans ledning helt accepterade demokratin. Oredsson fortsätter:

Det gjorde emellertid inte de konservativa studenterna i Lund. De följde med Nationella ungdomsförbundet, när det under lundensaren Elmo Lindholms ledning år 1934 bröt med Allmänna valmansförbundet. Till bilden hör, att ideolog för Nationella ungdomsförbundet var historikern Sture Bolin. [...] Nationella studentklubben bidrog – tillsammans givetvis med de rent nazistiska studentföreningarna – till att skapa förakt för demokratin. Det fanns på detta sätt en dålig immunitet mot totalitära ideologier i Lunds akademiska värld, när under åren omkring 1940 Nazityskland och dess idéer syntes ha framtiden för sig.²⁹

Är detta verkligen den ”sanning” som bokens inledning proklamerar? Beläggen måste granskas med sedvanlig källkritisk metod. Vad är fakta och vad är en faktoid?

3. Källmaterialet

När Karl-Gustaf Hildebrand drabbades av förtal om att han skulle vara influerad av nazistiska idéer levde han ännu och kunde själv organisera sitt försvar. Verner von Heidenstam var död, men Martin Kylhammar organiserade sanningskontrollen med stor effektivitet. Han såg uppgiften som en etisk fråga: även döda människor har rätt till skydd från nedsättande och obevisade anklagelser, från faktoider. Sture Bolin är död. Varje historiker har rätt och skyldighet att fråga: ”Är uppgiften om hans tyskvänlighet och hans inflytande över lundaopinionen fakta eller faktoid?”

Prövningen av denna fråga måste ske utifrån autentiskt, samtida material. Utfrågningar, intervjuer och minnesbilder ger självfallet inte *säkra fakta*, eftersom en lång tid gått mellan 1920-talet och 1990, då bilden av Bolin började förändras – ca 70 år. Minnesfel, minnesluckor, tendentiösa misstag, språkets förändringar och rent skvaller gör uppgifterna osäkra. De måste säkras på annat sätt.

Inom juridiken säkras vittnens minnesbilder genom samstämmighet från flera vittnen.³⁰ Vittnespsykologi tillämpas. Men detta är knappast möjligt när det gäller uppgifter om förhållanden 70 år tillbaka i tiden. Många vittnen är redan döda.

28 Oredsson 1996, s. 221.

29 Oredsson 1996, s. 221.

30 Per Stjernquist, *Studentrevolten i Lund 1968/69. Universitetsledningens policy*, Lund 2000 (Kalmar nation i Lund, Småskrifter, 6).

Andra minns blott myterna. Det enda källmaterial som håller inför tidsperspektivet är skriftliga källor och kvarlevor.

Vad kvarlevor beträffar har Christer Skoglund föreslagit att Akademiska förenings stora samlingssal inverkade på studentopinionen i Lund.³¹ Det är en bra startpunkt för analysen av sant och falskt om Sture Bolins ungdomsideologi. Stora och lilla salen i Akademiska föreningen finns kvar. Tidens protokoll och möteskallelser visar hur Akademiska föreningen fungerade. *Lunds Dagblad* och *Sydsvenska Dagbladet* refererar viktiga händelser som ägde rum på Stora salen. Detta utgör den yttre kontexten för Bolins politiska verksamhet under 1920-talet.

Vid kårmötena sammandrabbade som sig bör företrädare för olika uppfattningar under denna tid av livlig politisk debatt. Protokoll, studenttidningar och lokaltidningars referat upplyser om hur det inre livet i den yttre borgen fungerade. Kårpolitiken förbereddes i deputerademötet som gav förslag och avgjordes i demokratiska former genom omröstning. Eftersom studenterna under 1920-talet var polariserade i en vänsterflygel (De Yngre Gubbarna) och en högerflygel (SNU) blev motsättningarna stundtals stora och hindrade normalt kårarbete. Filosofen Gunnar Aspelin från DYG föreslog vid ett tillfälle att en särskild diskussionsklubb skulle bildas för att förhindra politiseringen av kårverksamheten, och Sture Bolin från SNU tillstyrkte förslaget.³² Inläggen i debatterna visar att medlemmarna inom vardera av de två fraktionerna ofta hade inbördes olika uppfattningar. Detta gällde enligt Erlanders uppgifter DYG, som han ville rädda från Clarté. Det samma gällde diskussionerna inom SNU i deras klubblokal, vilket Bolin framhöll i ett inlägg i *Lundagård*. Av källmaterialet kan den slutsatsen dragas att verksamheten inom Akademiska föreningen i stor utsträckning hade diskussionskaraktär, att kontexten är *debatten*, inte främst omröstningsresultaten.

Det finns en tredje källkategori: de bevarade breven, som inte är någon lättbestämd källa. Möjligheten att dra slutsatser av bevarade brev måste granskas noggrant och källkritiskt. *Vilka* brev har bevarats, *var* har de bevarats, *hur* kan deras uppgifter tolkas, *hur* inverkar *relationerna* mellan brevskrivaren och brevmodtageren på innehållet? Detta måste lösas vid varje tillfälle, då brev är källa till en uppgift, inte generellt.

Viktigast för analysen av Sture Bolins ideologiska hemvist är självfallet hans egna skrifter, den fjärde källgruppen, och de måste analyseras mot bakgrund av tidens kulturella uppfattningar, dess språkbruk, diskursutrymmet, samhällets struktur och kulturens filosofiska huvudlinjer. Modern språkteori – inte minst – har givit oss nya möjligheter att bedöma en historisk persons uppfattningar och åsikter, frikopplade från nuets bindningar.

31 Christer Skoglund, *Vita mössor under röda fanor. Vänsterstudenter, kulturradikalism och bildningsideal i Sverige 1880-1940*, Stockholm 1991 (Stockholm studies in the history of ideas, 2).

32 Bengt Åhsberg, *Studenter och storpolitik. Sverige och det internationella studentsamarbetet 1919-1931*, Lund 1995 (Bibliotheca historica Lundensis, 83).

Med hjälp av dessa metodologiska principer skall jag granska Sverker Oredssons tes om Sveriges Nationella Ungdomsförbunds och dess ideolog Sture Bolins ödesdiga inflytande på lundastudenterna under andra världskriget.

4. Begreppen

Idéhistorikern Lena Berggren har i flera arbeten framhållit betydelsen av att begreppen definieras vid analys av den moderna historien. Hon skriver 2002:

I slutet av 1990-talet kom ett antal vetenskapliga arbeten som behandlade mellankrigstidens svenska ultranationalism i ett bitvis nytt perspektiv. Detta nya bestod emellertid inte i någon nymornad teoretisk medvetenhet eller någon skärpa i begrepps- och teorianvändningen. Ett talande exempel på detta kan hämtas ur Sverker Oredssons arbete Lunds universitet under andra världskriget, utgivet 1996, där 'nazist' kort och gott definieras som någon som är medlem i en nazistisk organisation.³³

Jag är visserligen inte besvård av någon "nymornad teoretisk medvetenhet", men jag har erfarenhet av att arbeta med källmaterial från skilda tidsperioder och har funnit att ideologiska begrepp kan ändra innehåll över tid. Jag har försökt motverka detta genom att kontrollera begreppen dels för Sture Bolins ungdomstid i *Svensk uppslagsboks* första upplaga och för hans vuxentid i andra upplagan, dels för vår egen tid i *Nationalencyklopedin*. Därvid visar det sig att viktiga begrepp som t.ex. "korporativism" ändrat sig från 1920-talet till vår egen tid. Sådana förändringar måste hållas under kontroll vid idéanalys.

5. Boken *Lunds universitet under andra världskriget*

Det inledande kapitlet i Sverker Oredssons bok börjar med ett viktigt avsnitt, "Frågeställning och precisering".³⁴

Den grundläggande frågeställningen är: Hur var opinionerna inom universitetet? – opinionerna om det som världskriget idémässigt rörde sig om, i första hand för och emot nazismen och nationalsocialistiska idéer; härigenom också för och emot demokratin. Sammankopplad med dessa opinioner är inställningen till olika länder, inte minst de nordiska grannstaterna, och synen på vad som är värdefullt i det svenska kulturarvet.

33 Lena Berggren, "Den svenska mellankrigsfascismen – ett ointressant marginalfenomen eller ett viktigt forskningsobjekt?", i *Historisk tidskrift* 2002:3, s. 432.

34 Oredsson 1996, s. 9.

Orden 'nazist', 'nazistisk' är idag mycket starkt negativt värdeladdade. De kommer här att användas om dem som var organiserade i nationalsocialistiska partier: det tyska, NSDAP, eller de svenska, Birger Furugårds Sveriges Nationalsocialistiska parti, SNSP, och Sven-Olov Lindholms parti med olika namn: Nationalsocialistiska Arbetarepartiet, NSAP, från oktober 1938 Svensk-Socialistisk Samling, SSS. Det ligger i sakens natur, att även om den grundläggande ideologin var densamma för tyska och svenska nazister, så fanns också skillnader. Sveriges Nationella Ungdomsförbund, SNU, och Sveriges Nationella Förbund, SNE, rubriceras här som högerextremistiska, antidemokratiska och delvis som nazistinfluerade men ej som nazistiska organisationer.

Mera diffus blir med nödvändighet begreppen 'nazistsinnad' och 'pronazistisk'. Som 'nazistsinnad'/'pronazistisk' betecknas den person och den tidning etc, som önskar, att Nazityskland skall vinna världskriget, alltså önskar, inte bara tror så. Vidare gäller begreppen också de viktigaste delarna av det nazistiska tankegodset, framför allt dess rasidéer med antisemitismen.

[— —]

Andra världskriget började den 3 september 1939 och slutade för Europas del med den tyska kapitulationen den 7 maj 1945. Så snäv är det inte meningsfullt att göra avgränsningen för föreliggande studie. I och med att inställningen till nazismen är en huvudfråga, synes det naturligt att översiktligt börja med opinionerna till nazismen alltifrån Hitlers maktövertagande 1933 och fördjupa studien från 1939. Ej heller vid krigsslutet göres avgränsningen knivskarp. Det är av intresse att få med tidiga tillbakablickar på Lunds universitet under världskriget.

För att studien skall vara meningsfull, behövs jämförelser med opinionsklimatet i övrigt i Sverige. En sådan jämförelse är emellertid inte enkelt gjord, för trots det mycket stora antal forskningsvolymerna som ägnats Sverige under andra världskriget, har förvånansvärt litet skrivits om den allmänna opinionen i landet. [...]

Den nödvändiga jämförelsen med opinionsläget i övrigt i landet vidgar uppgiften. Även om intressefokus är riktat mot Lunds universitet, blir undersökningen också något av en intellektuell historia om Sverige under andra världskriget, där ledmotiven är synen på nazismen, demokratin, det nordiska och det svenska.

[— —]

Källmaterialet är i stor utsträckning det som är avsett för opinionsbildning, alltså böcker och tidningsartiklar. Vidare inlägg på kårmöten och i sammanträden, dvs vad som finns i arkiv för Akademiska föreningen och för universitetet, i det sistnämnda fallet på universitetsbiblioteket. I viss utsträckning har det nämnda materialet kompletterats med brev, dagböcker och intervjuer. Det är naturligt att vara skeptisk mot minnesbilder, som gäller händelser, som ligger minst 50 år tillbaka i tiden. Intervjuer har därför använts enbart för att få svar på mycket konkreta frågor.

[— —]

Det torde vara omöjligt att skriva om här aktuellt tema utan att författarens

grundläggande värderingar framskymtar. Min egen inställning är den inte särskilt ovanliga, att jag tycker illa om nazism och nazistiska åskådningar, och att jag tycker att demokrati är den bästa styrelseformen.

Kanske borde Sverker Oredsson även ha meddelat läsaren att han är liberal och har haft viktiga politiska poster inom Folkpartiet. Politiken under 1920-talet och 1930-talet var som bekant starkt inriktad *för* eller *mot* liberalismen i de ekonomiska krisernas Europa.³⁵ Tidens källmaterial har en annan värdeskala än vår tids.

Sture Bolin är en av huvudpersonerna i boken. I inledningen (s. 16) omtalas han och vännen Elmo Lindholm som ”aggressivt konservativ och antidemokratisk. Även rasism förekom”. I avslutningen nämns Bolin som ideolog för Nationella ungdomsförbundet, som ”skapat förakt för demokratin” och ”dålig immunitet mot totalitära ideologier i Lunds akademiska värld” (s. 221). Det var en allvarlig anklagelse i en tid – 1990-talet – inriktad på moraliserande historieskrivning.³⁶

6. Kritisk analys

Oredsson anför tre källbeleg för Sture Bolins åsikter på 1920-talet: en artikel i *Nationell Samling* 1922:2, en artikel i samma tidskrift 1923:2 och ett diskussionsreferat i *Sydsvenska Dagbladet* 15 april 1923.

Den förstnämnda artikeln är den andra av två om Tysklands historia från feodalismen till republiken 1918 och om de problem som uppstått med de många nya partibildningarna.³⁷ Först behandlar Bolin det tyska nationella högerpartiet, som vid denna tid hade ett ”skarpt och stridslystet formulerat monarkiskt, nationellt, konservativt och antisemitiskt program”.³⁸ Men Bolin varnar för dess ”sektarism”, som innebär en stor fara. Särskilt varnar han för antisemitismen. Han tar med andra ord avstånd från det tyska nationella högerpartiet.

Den andra artikeln som tillskrivs Bolin är fylld av antisemitiska ord och uttryck, men den är inte skriven av Bolin utan av en Bo Hasselrot.³⁹ Som Torsten-

35 Svante Nycander, *Liberalismens idéhistoria. Frihet och modernitet*, Stockholm 2009.

36 Östling 2008.

37 Se vidare nedan s. 41f.

38 Håkan Blomqvist har i sin avhandling *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*, Stockholm 2006 (Södertörn doctoral dissertations, 5), s. 339 och not 1294, visat att SNU hade problem med sin kontakt med det tyska partiets ungdomsrörelse, *Jungdeutsche*, som SNU inte kunde acceptera.

39 Bolin skrev hela namnet eller S.B. under sina artiklar. Under den aktuella artikeln står ”B.H.” Hasselrot hade varit redaktör i *Nationell Samling* men redan före det aktuella numret flyttat till Malmö SNU.

dahl visat hade de nationella debattörerna i Lund ofta sinsemellan olika uppfattningar.⁴⁰ Man kan därför inte tillskriva Bolin Hasselrots åsikter, även om båda skrev i *Nationell Samling*.

Det korta SDS-referatet, slutligen, berör ett möte där den berömde genetikern Herman Nilsson-Ehle talat om den germanska samhörigheten mellan Tyskland och Sverige. Bolin hade ifrågasatt om Tysklands folk genetiskt sett kunde vara så nära besläktat med Sveriges med tanke på det betydande slaviska inslaget i östra Tyskland. Nilsson-Ehle medgav att Bolins kritik var berättigad. Den kritiken kan inte kallas rasism utan var snarare ett ifrågasättande av det pangermanska perspektiv som sedan länge omhuldots både i Tyskland och i Sverige.

Oredsson fortsätter i sin text att kalla Bolin ”aktiv antidemokrat, rasist och bl.a. ideolog för Sveriges nationella ungdomsförbund”, men utan att lämna någon källhänvisning.⁴¹ Hans enda litteraturanvisning är Eric Wärenstams avhandling *Sveriges nationella ungdomsförbund och Högern 1928–1934* (1965), men Oredsson avstår från att citera Rolf Torstendahls kritiska fakultetsopposition mot detta arbete.⁴² Inte heller beaktar han Torstendahls stora arbete *Mellan nykonservatism och liberalism* (1969) som placerar in Bolin i hela skaran av konservativa debattörer 1920–34. Denna idéanalys visar att Bolin inte kan betecknas som SNU:s ”ideolog”. Han var *en* röst i den livliga debatten och han återopade ständigt *franska* konservativa auktoriteter. *Tyska* auktoriteter återopas nästan aldrig.

Sverker Oredssons förföreställning att Sture Bolin var tyskorienterad påverkar också hans tolkningar av dennes stora huvudarbete under kriget: *Det ensidiga våldet. Spelet om krig och fred 1938–1939* (1944).⁴³ Först konstaterar Oredsson att ”det är påfallande att boken publicerats utan en enda källredovisning”, och att detta är ”anmärkningsvärt av en historiker i Lund där källbehandling av tradition suttit i högsätet”. Den stämplas alltså som en svag vetenskaplig produkt. Men Bolin redovisade i bokens inledningen noggrant källäget vid en tidpunkt då kriget inte var avslutat och källorna ännu ofta oåtkomliga. Och det är inte alls anmärkningsvärt att Bolin inte hade en enda not i boken. Det är en populärvetenskaplig text, och i sina populärvetenskapliga texter satte Bolin aldrig – från 1927 till 1962 – in noter. Han redovisade i stället källäget, just som i *Det ensidiga våldet*.

Oredsson går vidare. Det räcker inte med att misstänkliggöra kvaliteten i *Det ensidiga våldet*. Oredsson hävdar att Neville Chamberlain är bokens hjälte. Alla som läser detta och som känner till Churchills och underhusets anklagelser mot Chamberlains *appeasement*-politik 1939–40 måste inse att den som har en sådan hjälte måste ha politiskt tveksamma åsikter. Ingen sidhänvisning till ”hjalteutta-

40 Rolf Torstendahl, recension i *Historisk tidskrift* 1966.

41 Oredsson 1996, s. 131f.

42 Torstendahl 1966, s. 466–475.

43 Sture Bolin, *Det ensidiga våldet. Spelet om krig och fred 1938–1939. Försök till historisk skildring*, Lund 1944.

landet” görs, men det är möjligt att hitta vad Sture Bolin anser om Chamberlain i *Det ensidiga våldet*. Bolin menar att i ett efterhandsperspektiv måste Chamberlain kanske kritiseras, men att historia inte kan skrivas i ett efterhandsperspektiv (s. 33). I ett historiskt *samtidsperspektiv* måste Chamberlains ständiga strävan efter en fredlig lösning dominera framställningen.⁴⁴ *Det ensidiga våldet* har ett typiskt samtidsperspektiv.

Oredsson fortsätter sin tolkning:

i Sture Bolins utrikespolitiska tänkande var en hörnsten, att Versaillesfreden var orättvis och måste revideras. Det innebär att Bolin accepterade och såg med gillande på Tysklands upprustning, Österrikes Anschluss och Tysklands tagande av Sudet-Tjeckoslovakien. Hans tro på det nya Tyskland rasade emellertid, då Hitler i mars 1939 gick vidare och lade beslag också på resten av Tjeckoslovakien.⁴⁵

För dessa Bolins ”åsikter” har Oredsson inte presenterat något belägg.⁴⁶

Som framgått saknar Sverker Oredsson helt verifikationer för sina påståenden att Sture Bolin var rasistisk, antijudisk, tyskorienterad och alltså enligt Oredssons egen kategorisering pronazist. Vi ser också att Oredsson utesluter relevant litteratur som inte passar hans tes, främst Rolf Torstendahls arbete om nykonservatismen och dennes kritik av Wärenstams avhandling om Sveriges Nationella Ungdomsförbund.

Sverker Oredsson och jag har således kommit till helt divergerande resultat. Detta är oroande. Vi arbetar tydligen inte med samma ”minimikrav” och ”optimumnormer”.⁴⁷ Enligt min ”weibullska” syn på historisk metod har Oredsson inte lämnat *hållbara belägg* för sina åsikter om Sture Bolins ungdomsideologi. Det är en politisk idé, en ideologisk arbetshypotes, en faktoid.

7. Begreppet faktoid

Faktoidbegreppet lanserades i *Tvärsnitt* 2001:1 av idéhistorikern Martin Kylhammar i Linköping. Med detta begrepp avser han *försanthållna felaktigheter* som fö-

44 Nyare brittisk forskning ser mer positivt på Chamberlains politik. Se t.ex. Richard Overy, *1939. Countdown to war*, London 2009, sv. övers. *1939. Nedräkningen till andra världskriget*, Lund 2009.

45 Oredsson 1996, s. 193.

46 Bolin har yttrat sig om Versaillesfreden i flera arbeten och artiklar men aldrig – så vitt jag kunnat finna – med det av Oredsson redovisade innehållet och accepteringen av tysk utrikespolitik.

47 Rolf Torstendahl, ”Reglerade minimikrav och optimumnormer”, i Sivert Langholm m.fl. (red.), *Den kritiske analyse. Festskrift til Ottar Dahl på 70-årsdagen den 5. Januar 1994*, Oslo 1994.

rekommer i ”kunskapsauktoritativa sammanhang”. Senare har Kylhammar i uppsatsen *Biografiska faktoider* påvisat hur sådana faktoider uppkommer, accepteras okritiskt och sprids.⁴⁸

Kylhammar erinrar om en pinsam faktoid i Herman Lindqvists *Historien om Sverige. Drömmar och verklighet* (2000), där författaren påstår att historikern Karl-Gustaf Hildebrand var inspirerad av nazistiska idéer. Hildebrand skulle ha skrivit under ett studentmanifest i Uppsala som ville stoppa invandring av tysk-judiska läkare under förkrigsåret 1939. Hildebrand hade nu i själva verket varit en av dem vid det berörda studentmötet som talat för att man skulle *tillåta* invandring av förföljda judar.

Hildebrand var fortfarande i livet när Lindqvists bok publicerades, och han var fullt kapabel att bevisa att påståendet var felaktigt. En historiker i Uppsala slog larm i pressen och förlaget fick dra in upplagan och makulera den. Men Hildebrands sista år förmörkades av insikten att en faktoids spridning är svår, ja nästan omöjlig, att hindra, särskilt då påståendet gäller nazistsympatier.

Kylhammar går vidare och tar upp det spridda påståendet att Verner von Heidenstam sympatiserade med nazismen. Aktuell anledning var en kvällstidningskrönikör som förebrädde författaren Lars Forssell för att denne gillade Heidenstam. Uppgiften om nazismen hade fungerat som kulturellt nedvärderingsinstrument. Kylhammar gör en systematisk utredning och finner att krönikören använt en faktoid. Krönikören erkände till slut att han saknade belegg.

Kylhammar reser som avslutning den etiska frågan om de dödas rätt att inte behöva utsättas för osanna påståenden – de är de svagaste av de svaga.

Avsikten med detta avsnitt är att pröva Oredssons påstående att Sture Bolin var tyskvän, antisemit, rasist och antidemokrat är faktum eller en faktoid. Boken från 1996 är en publikation av kunskapsauktoritativ karaktär: skriven av en dåvarande docent, publicerad som Lunds universitetshistoriska sällskaps årsbok 1996 och allmänt lovprisad. Mer kunskapsauktoritativt kan det knappast vara. Spridningen var stor och boken väckte uppseende. Men stämmer påståendena? Detta skall i det följande utredas.

8. Faktoidens väg

En faktoid sprider sig lätt genom att ingen granskar den kritiskt. Det finns nästan alltid en upphovsman att lita till, speciellt om det första uttalandet finns i ett auktoritativt sammanhang. Faktoiden får spridning och upprepas sedan muntligt. Martin Kylhammar har demonstrerat detta genom att skicka ut en helt fejkad text på ett doktorandseminarium och sedan följt faktoidens spridning och bristen på kritisk kontroll.

48 Martin Kylhammar, ”Civilisationskritiker i politisk hetluft. August Strindberg”, i *Tvärsnitt* 2001. Se även Kylhammar 2004 och 2007.

Sverker Oredssons tes om Elmo Lindholms och Sture Bolins ödesdigra aktivitet i lundaavdelningen av SNU utsattes inte för någon kritisk granskning. I stället fick den bilda utgångspunkt för fortsatt forskning.

Andra forskare på 1990-talet i Lund hade samma uppfattning som Oredsson framlagt i sin universitetshistorik. Bengt Åhsberg arbetade samtidigt med Oredsson på Historiska institutionen med en avhandling om *Studenter och storpolitik. Sverige och det internationella studentsamarbetet 1919–1931*, ett ämne där Sture Bolin som studentpolitiker spelade en viss roll. Som handledare hade Åhsberg Sverker Oredsson. Denne hade enligt doktorandens företal "varit ett oerhört viktigt stöd". Samarbete mellan handledare och doktorand är ett centralt moment i forskarutbildningsdidaktiken och Oredsson har i hög grad levt upp till detta ideal.⁴⁹ Samsynen mellan Oredsson och Åhsberg om Bolin är tydlig och kommer främst till uttryck i uppfattningen att Bolin och hans krets var starkt positiv till den tyske kejsaren och att han uttryckt sig positivt om rasismen. En annan överensstämmelse är att medlemmarna i SNU betraktas som en homogen enhet, trots att de bevisligen hade olika uppfattningar i viktiga frågor och ingick i en *diskussionsgrupp* för studenter.

Åhsberg vill belägga påståendet om Bolins tyskvänlighet med ett kort utdrag ur en artikel av Bolin om det aktuella tyska nationella partiet, skriven 1922:

Man må och man bör beundra detta parti, ty det är ett konservativt parti som i ideell övertygelse och agitatorisk kraft överträffar väl alla andra högerpartier i världen.⁵⁰

De citerade raderna är utdragna ur en text av Bolin som i sin helhet värderar det tysknationella konservativa partiet mera kritiskt. Hur kan denna inre motsättning förstås?

Bolin var en begåvad retoriker. Han skulle knappast publicera en offentlig text som var motsägelsefull. Därför bör Bolins text analyseras med hänsyn till helheten, inte bara i form av ett kort utdrag.

Vad fyller de citerade raderna för funktion i Bolins tankekedja? Bolin arbetade politiskt inom Sveriges *Nationella* Ungdomsförbund, som bildats 1915 av Karl Hildebrand för att utgöra ett fristående ungdomsförbund till högerpartiets Allmänna valmansförbundet. 1918 hade redaktören för *Nationell tidskrift* Per Uno Bolinder uppmanat SNU att stimulera det existerande högerpartiet till ett nytt, bättre program.⁵¹ Detta hade 1922 inte lyckats, utan det förblev lundaföreningens målsättning ända fram till brytningen med Allmänna valmansförbundet 1934. Det citerade inskottet måste läsas i denna kontext – tyskarnas nationella parti har

49 Birgitta Odén, *Forskarutbildningens förändringar 1890-1975. Historia, statskunskap, kulturgeografi, ekonomisk historia*, Lund 1991 (Bibliotheca historica Lundensis, 69).

50 *Nationell Samling* 1922, s. 16. Åhsberg 1995, s. 109.

51 Torstendahl 1969, s. 9f.

lyckats men inte den svenska högern. Först med denna tolkning upphävs motsättningarna i Bolins text. Hans artikel avslutas med en diskussion om ”fast organiserade åsiktsprogram” och ”opportunistiska” sådana och om betydelsen av detta i en demokratisk stat, där en samarbetande regering måste bildas. Detta stämmer med min tolkning av brottstycket.

Bengt Åhsberg återupptog i slutet av 1990-talet sin forskning i ett ambitiöst hermeneutiskt försök att förstå varför uppslutningen bakom Tyskland under andra världskriget var så stor.⁵² Han utgår explicit från Sverker Oredssons begrepp ”pronazism”. Bilden av Sture Bolin står kvar utan kritisk granskning. Den har blivit en aldrig kontrollerad faktoid.

Även en Uppsalahistoriker, Håkan Gunneriusson, har bidragit till föreställningen om att Sture Bolin hade korporativistiska idéer nära besläktade med fascismen. Han tolkar Bolins arbete *Det ensidiga våldet* från 1944 ”som ett medel för att ta offentligt avstånd från totalitära idéer”. Argumentet är att ett tidigare medlemskap i SNF var en ”belastning genom SNF:s politiska högerkantring”.

Men Bolin kan knappast ha känt sig belastad. Hans uppfattning om den offentliga bilden av honom måste ha byggts på den skånska pressens kommentarer om hans framträdanden. Ett exempel: 1933 inkallades en ung nazist från Göteborg till Akademiska föreningen för att beskriva det nya tyska partiet, Hitlers parti. Socialdemokratiska *Arbetet* har en utförlig kritisk recension, som noterar publikens skrattsalvor. Den avslutas med följande rader:

Man skulle önskat riksdagsman Tage Erlander och docenten Sture Bolin mer än 10 minuter var till förfogande. Då hade publiken fått mer än skrattet som utbyte av kvällen. Nu fick det stanna vid antydningar. Doc. Bolins anförande var trots sin knappa formulering värt uppmärksamhet med sin resoluta deklaration av brytning med högerpolitiker inom demokratins ram.⁵³

Gunneriusson åberopar inte Oredsson eller Åhsberg. Faktoiden har utan kritisk prövning blivit allmängods i den svenska historiografin.

Det ensidiga våldet skrevs – som tidigare nämnts – 1940 och förelåg färdig i en första version redan 1943. Men Bolin fortsatte att skriva för svenska och danska förlag om världskrigets *utbrott* i böcker om hela världskriget. Han var expert i Norden på temat. Bolin skrev ”Ind i Krigen” i ett arbete ”Hitler vender sig mod Polen” och ”In i kriget” i Bonniers stora *Det andra världskrigets historia*. Det är orimligt att Bolin skulle ha skrivit allt detta om andra världskrigets utbrott bara för ”att ta avstånd från totalitära idéer” i sin tidiga ungdom. Inte heller skulle förlagen ha tillfrågat honom, om han varit misstänkt för sådana idéer.

52 Bengt Åhsberg, ”Pronazismen i Sverige under 1930-talet. Ideologiska och mentalitetsmässiga grunder”, i *Scandia* 1999 och ”Svensk-tyska studentförbindelser 1932-1939”, i *Scandia* 2003.

53 *Arbetet* 23 okt. 1933.

Det är dags att pröva Bolins egna texter, det enda säkra materialet för att identifiera hans ideologi.

9. Med egna offentliga ord – under studentåren

Stefan Björklund, den teoretiskt medvetne historikern som blev politolog, hävdar i en artikel i *Scandia* 2004 om Fredrik Böök att en människa måste bedömas efter sina handlingar och inte efter sina känslor: ”Motsatt princip har så ofta lett till häxprocesser.”⁵⁴

Jag delar Björklunds metodologiska uppfattning och menar att Sture Bolins politiska handlingar framgår av hans ”offentliga ord” i tidningsartiklar och böcker och inte av hans medlemskap i en diskussionsklubb på studentnivå.

Vilka möjligheter och tillfällen att frambära ord i offentligheten hade då studenten Sture Bolin?

Sture Bolin kom till Lund som nittonåring 1919. Redan året därpå blev han anmodad att föreläsa i den år 1918 etablerade konservativa lundaföreningen *Svenska nationella ungdomsförbundet*, SNU. Temat för föredraget var relationen mellan lundaföreningen och den i Stockholm 1915 bildade föreningen SNU. Innehållet i Bolins föredrag är inte bevarat, men tydligen var hans första ”offentliga ord” en bekännelse till en nationell ideologi och en anslutning till en högernärstående ungdomsförening. Det utlöste stort intresse i föreningen, som snart avsåg en särskild diskussionsgrupp, *Nationella studentklubben*.

Sture Bolin var mycket aktiv i sin valda förening. Han var visserligen aldrig dess ordförande, men han var ofta sekreterare och blev därmed den som i SNU:s centrala organ *Nationell tidskrift* förmedlade lundainformation till Stockholm. Han fick också ofta representera Lund vid årsmöten i centralföreningen. 1926 blev han ordförande i den *Teoretiska avdelningen* av verksamheten i Lund.

Det fanns fem avdelningar inom *Nationella studentklubben* 1927. Vid föreningsens tioårsjubileum utgavs en historik, författad av den tidigare ordföranden Carl Gustaf Thomasson, och baserad inte bara på minnen utan också protokoll och matriklar. Den visar tydligt att Sture Bolin var en av många nationella som arbetade inom SNU i Lund och att hans insats ansågs som betydelsefull, men att han långtifrån var den ende ”ideologen”.⁵⁵

Centralföreningen SNU hade stor spridning. Ett 40-tal lokalföreningar hade bildats och det nationella budskapet började enligt årsrapporterna visa tecken på splittring. Detta föranledde lundagruppen att 1920 bilda en speciell *Nationell studentklubb* med eget program och egen tidning: *Nationell Samling*. Sture Bolin

54 Stefan Björklund, ”Fredrik Böök på det sluttande planet”, i *Scandia* 2004.

55 *Lundagård* 1927 redovisar de olika ledarna för avdelningarna.

var aktiv i denna nybildning och blev tillsammans med Bo Hasselrot utsedd till redaktör för tidskriftens första nummer. Ett forum för "offentliga ord" hade skapats. Bolin utnyttjade det genom signerade artiklar och genom osignerade artiklar, som avläts i de bågge redaktörernas namn.⁵⁶

Det första offentliga uttalande Bolin deltog i var *Skånes nationella ungdomsförnings* lokala program från 1920, som antogs vid en extra distriktsstämma i slutet av året.

PROGRAM

Vi vilja rikets självständighet och oberoende.

Vi vilja statskyrka. Kristen tro på luthersk grund.

Vi vilja konstitutionellt kungadöme.

Vi vilja effektivt försvar.

Vi vilja respekt för lag och rätt.

Vi vilja enskild äganderätt och företagsamhet.

Vi vilja fördjupad känsla för hem och hembygd.

Vi vilja allmogeungdomens bevarande åt landsbygden.⁵⁷

I kommentarerna till de olika punkterna förekommer ibland historiska exempel. Men det är inte den nationella historieskrivningens paradnummer, Engelbrekt, Gustav Adolf och Karl XII. De historiska exemplen är historiska strukturer: kyrkans övergripande ställning under medeltiden och partiväsandets misslyckande under frihetstiden. Hembygdsvård och hembygdsforskning måste stärkas. Som slutsats följer: svenska folket finner sig inte i en despots regerande men i en konung "som har makt att stå över käbblet".

Rolf Torstendahl har analyserat det skånska SNU-programmet av 1920 och funnit det traditionsförankrat och bonderomantiskt.⁵⁸ Härvidlag skiljer det sig inte från högerns ideologiska tänkande under 1920-talet, som Torbjörn Nilsson kallat "Med historien som ledstjärna".⁵⁹ I detta sammanhang är det särskilt viktigt att jämföra det med det tyska nationalsocialistiska programmet som antogs i München 1920.⁶⁰ Så vitt jag förstår finns inga ideologiska likheter mellan de två programmen, som kan peka på lån från det tyska till det skånska.

Redan 1918 anslöt sig latinaren Elmo Lindholm till SNU i Lund. Både Bolin och Lindholm arbetade på att utveckla ett nytt konservativt handlingsprogram.

56 Första numret i *Nationell Samling* redovisar principerna för ansvar.

57 *Nationell Samling* 1920.

58 Torstendahl 1966, s. 470

59 Torbjörn Nilsson, "Med historien som ledstjärna. Högern och demokratin 1904-1940", i *Scandia* 2002.

60 Detta program är tryckt som bilaga 1 hos Wärenstam 1970. För analys av programmet har jag utnyttjat Klemens von Klemperer, *Germany's new conservatism. Its history and dilemma in the twentieth century*, Princeton 1957.

De hade var och en egna idéer liksom de andra medlemmarna i diskussionsklubben. Men de var nära personliga vänner, vilket framgår av Lindholms brev till Bolin.⁶¹

Sture Bolins egna politiska artiklar i den skånska SNU-föreningens tidskrift *Nationell Samling* inleds med en kommentar till Bondeförbundets sammanslagning med Jordbrukarnas riksförbund – helt i linje med det skånska programmet. Bolin hoppas på ”det nationella demokratiska parti som alltför länge saknats i vårt land”. För honom är de ”nationella idéerna” viktigast.

Nästa artikel av Bolins hand gällde fredsfrågan. Han utgick från Nationernas förbund som etablerats som ett försök av de demokratiska segermakterna att lösa framtidens fredsfråga, men som ännu inte integrerat de besegrade staterna. Bolin, som var monarkist, ville peka på ett tidigare fredsförbund som initierats i Wien efter Napoleonkrigen av två kejsare och en preussisk kung och som snabbt inkluderat det besegrade Frankrike. Därefter övergick han till teorierna för fred och krig – *interdictum uti possidetis*.

Nummer 1922:1 av *Nationell Samling* innehåller Sture Bolins första artikel om *Några inre tyska problem*. Han inleder med att beskriva hur andan från feodalstaten fungerade före 1871 och vad som hände under kejsardömet och maktkoncentrationen till Preussen. Genom revolutionen 1918 förändrades situationen. Riksstyrelsen blev parlamentariskt legitimerad och det uppstod konflikter med de feodala resterna i statsstyrelserna.

I sin andra artikel om tyska frågor beskriver Bolin de problem som fanns i tidens tyska politiska system. Ämbetsmännen var ännu lojala mot kejsardömet och det skapade administrativa problem. Ett stort antal partier hade etablerats för att ta den demokratiska arenan i anspråk. Bolin börjar med att beskriva det nationella tyska partiet som han har invändningar emot – främst för att man i praktiken exkluderat en kvinnlig riksdagsman för att hon var av judisk börd. Själva partiprogrammet får däremot beröm.⁶² Det är den förda politiken Bolin kritiserar, inte programmet.

Sture Bolins mest genomtänkta bidrag i *Nationell Samling* är fyra på varandra följande artiklar om konservatismen 1923–24. Torstendahl kallar läsning av denna svit det bästa sättet att få grepp om den unge Bolins politiska idéer.⁶³

Bolin börjar med att citera Joseph de Maistres kända tes om att det inte finns människor, bara tyskar, fransmän, engelsmän, utformade inom var och en sin speciella kultur. De Maistre kämpar dels mot liberaler, dels mot radikaler. Och Bolin skriver – för att sammanfatta –

61 Lindholms brev finns i Sture Bolins privatarkiv (Gunilla Kjellman), men märkligt nog saknas alla Bolins svarsbrev bland Elmo Lindholms efterlämnade papper, som ingår i Eric Wärenstams samling, RA.

62 Se ovan s. 26.

63 Torstendahl, recension i *Historisk tidskrift* 1969, s. 152

Liberalerna har brist på kärlek till fosterjorden och upphöjer sig själva till norm. Radikalerna försöker bota världen med patentmediciner.

Bolins mening är att individen skall utvecklas i den egna miljön och att staterna bör utveckla respekt för varandra. Bolin kritiserar starkt Bismarcks kulturkamp. Staten bör inte bestämma över skolan eller kyrkan. ”Vi måste respektera kulturens historiskt givna frihet.”

I de fyra artiklarna finns några ord om judar. Bolin räknar dem till radikaler ”med semitens märkliga förmåga att kunna förena sann människokärlek med det egna vinstbegäret”. Yttrat i en tid som även i Sverige var berört av en antisemitisk idéströmning och när antisemitiska vulgärbilder var legio kan Bolins formulering knappast anses vara ett uttryck för pronazism.⁶⁴ Bolin rapporterade ibland till SNU att lundagruppen diskuterade ”rasfrågan”, och han hävdade att rasfrågan måste debatteras på samma sätt som andra politiska frågor.

Torstendahl har ingående analyserat Bolins uppfattning om konservatismen och funnit att hans tänkande främst inspirerats av en annan fransk nationalist, Barrès. Torstendahl konkluderar (s. 153):

De nationella idéerna var vid denna tid utgångspunkt och centralpunkt i Bolins konservatism. De stod inte för någon militant utrikespolitisk hållning utan för en kulturtraditionalism, som kombinerades med en organisk samhällsuppfattning med klart avståndstagande från den statsidealiserande och det statsövervälde, som han menade kännetecknade den bismarckska politiken.⁶⁵

Torstendahl följer förändringen i Bolins konservatism genom att analysera hans artikel om *Joseph de Maistre och nuet* 1928, där Bolins nationalism försvagats till förmån för hans auktoritetstanke. Hemmet, kungamakten och kyrkan skulle hålla generationerna samman.

Bolin har tydligt själv uppfattat denna artikel om de Maistre som sitt viktigaste bidrag till samhällsdebatten. Det är den enda politiska artikel han lät binda in i halvfranskt band tillsammans med sina vetenskapliga verk. Bolin utnyttjar här de Maistres texter för att genomföra komparativa studier och utvecklingsanalys med prognostisk ambition. Han uppfattar tydligt Maistres tes om ”befästandet” av den fäderneärvda auktoriteten ”som en ledstjärna för vår egen framtid”.

Bolins sista artikel i *Nationell samling* gällde valet 1924. Den innehåller inga antidemokratiska utfall. Det enda han beklagar är bristen på kontakt mellan de

64 Lars M. Andersson, *En jude är en jude är en jude – representationer av ”juden” i svensk skämtpress omkring 1900-1930*, Lund 2000, dens., ”Den odanska danska antisemitismen”, i *Scandia* 2004, s. 101-116. Blomqvist 2006. Henrik Rosengren, *Judarnas Wagner. Moses Pergament och den kulturella identifikationens dilemma omkring 1920-1950*, Lund 2007. Bachner 2009.

65 Torstendahl 1969, s. 153.

väljande och de valda. Valdeltagandet hade varit lågt. Endast socialdemokraterna hade genom folketshusrörelsen och de frisinnade genom frireligiösa församlingar och nykterhetsloger utvecklat effektiva sådana kontakter. Högern borde ha liknande kontaktytor och inte bara vara en valorganisation.

En särställning i den politiska repertoaren intar uppsatsen *Hitler, Ossinsky och rätten*, skriven 1923. Men innehållet är oväntat. Den innehåller knappast någon plaidoyer för Hitler, som då uppsatsen skrevs satt i fängelse efter ölkällarkuppen i München. I stället tar Bolin denna dagsaktuella händelse till anledning att inleda en komparativ studie av hur *rätten* tillämpats efter en revolution – både de lyckade och de misslyckade. Är det den gamla lagen eller en ny lag som gäller? Bolin kallar själv artikeln ”En studie i revolutionernas teori”.

Något oväntat inflyter också en recension av Bolins hand i *Nationell Samlings* politiska diskussioner. Recensionen avser en bok om folksagor från Kullaberg och rekommenderas entusiastiskt. Bolins hembygdskänsla tog sig uttryck i recensionen och svarar både mot 1920 års program och mot hans intresse för en skåneregional, konservativ politik.⁶⁶

På hösten 1924 beslöt Lunds nationella studentklubb att lägga ned *Nationell Samling* och i stället gå samman med Adrian Molins *Det nya Sverige*. Redaktionen flyttades från Stockholm till Lund/Malmö. Teologen Gustav Olsson blev redaktör. I redaktionsutskottet ingick en representant för varje kårort. Konservativa författare från Stockholm och Göteborg debatterade i tidskriften, lundaförfattarnas bidrag glesnade. Bolins ”offentliga ord” upphörde att flöda.

När lundagruppen bakom *Nationell Samling* firade tioårsjubileum samlade man sig till ett jubileumsnummer av *Det nya Sverige* och där publicerade Sture Bolin ännu en artikel om Joseph de Maistres arbeten och deras användbarhet i en ny svensk konservatism. Rolf Torstendahl har analyserat den och finner att Bolin förskjutit sina positioner. Men hans krav på en auktoritet, förankrad i ”hemmet, kungamakten och kyrkan”, står kvar – det program som lundagruppen enades om 1920 men som flera kamrater redan lämnat. Många hade blivit militaristiska, uppvaktat kungen i försvarsfrågan och ersatt ”hemmet” med ”svärdet” i sina artiklar. Bolin förblev pacifist.

Samarbetet mellan Bolin och *Det nya Sverige* upphörde. I mars 1928 är en annons införd i *Nationell tidskrift*:

Nationella studentklubben i Lund meddelar (genom styrelsen) att den inte längre har någon förbindelse med Det nya Sveriges ledning.

Anledningen till brytningen är inte känd. Men det är tydligt att kretsen i *Nationell studentklubb* förlorade sin särställning i *Det nya Sverige*. Stockholmspolitiker och göteborgare blev mera tongivande.

66 Torstendahl har funnit ett brev från Gustaf Olsson till Adrian Molin, där Olsson beklagar Bolins regionala intresse. Torstendahl 1969, s. 153.

Sture Bolin framträdde politiskt inte bara med egna tankar och förslag. Som sekreterare i lundaavdelningen av SNU var det hans uppgift att rapportera verksamheten i Lund till centralorganet i Stockholm, *Nationell tidskrift*. I detta arbete företrädde han hela gruppen och uttryckte sin förhoppning att han rätt och riktigt redovisat de *olika temata* som man diskuterat i Lund. I detta material framträder en bredare tematik än i hans ”egna offentliga ord”. Judefrågan, planhushållning och demokrati hade debatterats i Lund. Föreläsare var inte bara medlemmar i gruppen och de utsedda hedersledamöterna utan också riksdagsmän från högern och företrädare för jordbruksintressena.

Det är viktigt att inte förblanda Bolins rapporter och diskussionsklubbens aktiviteter med hans egna offentliga ord, om man vill få en korrekt bild av hans ideologi och inte bara vill ta del av en diskussionsklubbs *olika* idéer i sammanfattning.

Sveriges Nationella Ungdomsförbunds tioårsjubileum 1928 firades inte bara med en diger årsbok. En stor fest var arrangerad på Akademiska föreningen. Skånes välkända högermän och högerkvinnor fanns på plats. Högerens ledare Arvid Lindman var inbjuden som högtidstalare och hans föredrag om högerens aktuella uppgifter möttes med ovationer. *Sydsvenska Dagbladet* publicerade talet in extenso den 11 februari 1928.

De skånska tidningarna redovisade också utförligt övriga tal: SNU:s lundaordförande Nils Stadener talade för att Lindmans entusiasm och optimism måste bibehållas, en hovrättsnotarie talade för den svenska armén, Elmo Lindholm höll ett uppskattat tal under rubriken ”Vad gäller striden?” och Sture Bolin hade givit sitt tal titeln ”Vår väg”.

Sture Bolin inledde med att beskriva året 1918 ur internationellt perspektiv, året då Per-Uno Bolinder tog initiativ till etableringen av SNU i Lund. Internationellt var det ett revolutionernas år. I Sverige fick vi en författningsreform och avstod från att hjälpa Finland att befria sig från Rysslands dominans. Talet utvecklades till en beskrivning av de konservativa lundastudenternas vägval – ideologikritik av liberalismen och utveckling av en ungkonservativ ideologi. Bolins slutsats var att endast en fast auktoritet kunde upphäva tidens kris. Han utpekade – liksom 1920 – ”hemmet, kungadömet och kyrkan” som de krafter som skulle rädda fosterlandskärleken och tron, ”det som är dyrbarast för människans sinne”.⁶⁷

Sture Bolins tal väckte intresse och han inbjöds till Heimdal i Uppsala, där han talade över samma tema. Talet presenterades som *Konservativa principfrågor* och utlöste stor debatt. Representanter för de olika kårorterna beslöt bilda *Konservativa studenters samorganisation* med uppsaliensaren Erik Arrhén som ordförande.

Bolin fick inte endast synpunkter på sina åsikter i Heimdaldebatten. Några som varit närvarande skrev till honom och kommenterade hans åsikter.

67 *Lunds Dagblad* 11 febr. 1928.

Två inlägg har särskilt intresse. Georg Landberg, historiker aktiv i Uppsala, berömde hans framställning för det långa perspektivet på konservatismens idéhistoria. Men han var också kritisk, och detta av ideologiska skäl. Han var liberal och kunde inte acceptera Bolins negativa hållning till de liberala momenten i äldre konservatism.

Den häftigaste kritiken kom från en ung Uppsalastudent – Erland Björkman. Han utgick från Bolins tes att konservatismens statsideal bröt samman med de ryska och tyska revolutionerna efter första världskriget. Den konservativa idéöden hade varit orsaken till att fascism och antisemitism anammats av många, även i Sverige. Bolin hade också hävdat att Englands ekonomiska imperialism var en orsak till tidens kris.

Björkman hävdade mot detta den judiska imperialismen. Därefter utvecklade han en lång, rasistisk teori och bad Bolin ta ställning till vad Björkman utvecklat om judarnas metoder att undergräva det nationella samhället. Tydligt hade Bolin inte motsvarat ett rasistiskt ideal när han framträdde i Uppsala.

Det goda samarbetet mellan Allmänna valmansförbundet (AVF) och Sveriges Nationella Ungdomsförbund under 1928 års valarbete och framgången för höger i valet 1928 utlöste efter valet en stor aktivitet på bägge sidor, skildrad av Eric Wärenstam på grundval av ett omfattande material, främst ur SNU:s arkiv. Organisationsarbetet utlöste konflikter på olika håll i landets många SNU-föreningar. I mars 1931 anmälde SNU:s ordförande Arne Forssell att han önskade avgå. Personkonflikterna koncentrerades till Stockholm. I detta läge skrev Sture Bolin en osignerad artikel om att Nationella ungdomsförbundet ”befinner sig på en farlig stråt”.

Den osignerade artikeln är införd i *Höganäs Tidning*, urklippt av Sonja Bolin och införd i hennes klippbok med Sture Bolins ”offentliga ord” under datum slutet av februari 1931. Den är också citerad i *Västsvenska Dagbladet* 25 april 1931 och i *Aftonbladet* april 1931 – i bägge fallen med instämmande och uppgifter att författaren är en yngre akademiker ”som haft avgörande inflytande” på förbundets konservativa idéinnehåll.⁶⁸

Bolins artikel är uppbyggd på hans vanliga teoretiserande sätt: varje rörelse som vill nå ett mål kan mötas av kriser och Sveriges Nationella Ungdomsförbund befinner sig nu i en sådan kris. Den första krisen – etableringen – har förbundet övervunnit. Den nuvarande krisen har uppstått genom olika uppfattningar om förbundets förhållande till AVF och till högerledaren Lindman. Bolin analyserar händelserna teoretiskt men påvisar att offentliga kättardomar kastat ut de ideologiskt viktigaste personerna i kylan och att SNU:s egen position därigenom försvagats och dess målsättning nu hotas. Alldeles tydligt förordar Bolin på sikt en fristående partibildning, som skall föra fram SNU:s nykonservativa ideal i fria val.

Två år senare, 1932, utmynnade krisen i att Elmo Lindholm valdes till SNU:s riksförbund och – som Wärenstam visat – det fria SNU började utveckla sina

68 Klippbok i Sture Bolins privatarkiv (Louise Lundgren). *Västra Sverige* 25 april 1931.

egna tankar i ett arbete för ett nytt författningsprogram.⁶⁹

Bolins insatser i förändringsarbetet måste betecknas som rudimentära. Elmo Lindholm ville ha med honom i den kommitté som skulle utarbeta ett förslag till en ny författning, avsett som den nya föreningen SNUPF:s försök att vinna röster i kommande val. Men Sture Bolin var inte med vid det inledande arbetsmötet, som Wärenstam skildrat.

Vid ett senare arbetsmöte som Wärenstam beskriver, då Första kammarens uppgifter diskuterades, var Bolin med och framkastade ett förslag att i stället ett riksråd skulle inrättas, vilket var en gammal institution i Sverige. Historikern Nils Ahnlund biträdde förslaget med entusiasm och detta blev utredningens slutliga förslag. I övrigt är inget känt om Bolins insatser i SNU under 1930-talet.

Om man försöker sammanfatta Sture Bolins *politiska* idéer under ungdomsåren visar det sig efter genomgång av hans "offentliga ord" och med hjälp av Torstendahls idéanalys att han definitivt inte var tyskvänlig utan franskvänlig och påverkad av fransk nationalism. Det enda inslag av antisemitism som noterats är med hänsyn till tidens allmänna fördomar inget anmärkningsvärt. Det förklaras bäst av Torstendahls iakttagelse av den "organiska statsläran" i Sture Bolins teoretiska byggnad: nationen utvecklades genom generationernas utveckling – genom hemmet, kungamakten och kyrkan – och det funktionsdugliga i nationen borde bevaras i alla länder – men alltid i varje lands egna kulturella former.

Forskaren Sture Bolins intresse för komparativ historieforskning återfinnes främst i hans hänvisningar till De Maistre: historien upprepar sig inte men utvalda element i historiens gång kan renodlas och jämföras och ge nya "logiska" förklaringar.

Politikern Sture Bolin var i slutet av 20-talet fortfarande ansluten till Svenska nationella ungdomsförbundet. Men han var i princip positiv till *Den fria högern* i Stockholm och samarbetade med den *Skånska kretsen* av SNU i Malmö för att få fram en nykonservativ höger, som skulle kunna utveckla en modern högerprofil och som skulle kunna attrahera väljare i riksdagsvalen.⁷⁰

Historikern Bolins uppfattning om lundakonservatismens ideologiska innehåll under 20-talet framgår av hans artikel om Sveriges nationella förbund i *Svensk uppslagsboks* första upplaga. Artikeln ingår i band 26 som kom ut 1935 och är alltså skriven just när SNU lämnat Allmänna valmansförbundet och aspirerade på en egen politisk profil. Bolin skriver från händelsernas centrum. Han talar om oppositionella element inom SNU, som inte ville inordna SNU i högerpartiet, t. ex. lundakonservatismen:

Utmärkande för denna var ett direkt förnekande av parlamentarismens principer och en kritisk hållning gentemot demokratin, sympati för de korporativa tenden-

69 Wärenstam 1965, s. 151–161.

70 Brev till Bolin från Carl Eric Wilcke i Stockholm och Malmö nationella ungdomsförbund, Sture Bolins efterlämnade papper, LUB. Se vidare nedan s. 41.

serna, som vilkas utflöde även fackföreningsrörelsen betraktas, markerat ställningstagande mot ekonomisk liberalism samt för ökad statskontroll över näringslivet och för en aktiv socialpolitik.

Därefter beskriver Bolin Elmo Lindholms inflytande inom SNU från 1932, brytningen med högern och de tre SNU-medlemmarna i riksdagen 1935. Förbundet hade enligt Bolin mellan 35 000 och 40 000 medlemmar.

Bolins beskrivning av Nationella ungdomsförbundet och lundakonservatismen har drag från skiftande rörelser i 1920-talets ideologiska virrvarr och ekonomiska krissituationer. Flera av idéerna kan återfinnas i *Nationell Samling* – sällan dock i Bolins egna artiklar. Men historikern skrev i en ny tid.

I den genomgång av Bolins ”egna offentliga ord” som här presenterats – i anslutning till Torstendahls idéanalys – framträder han som klart inspirerad av den franska nationalismen, som okunnig om den tyska nykonservatismens banérförare och som nyfiken på korporativismen i Italien – men först och främst som en något naiv beundrare av fosterlandets historiska samhällsformer och som en hängiven älskare av sin skånska hembygd. Han tillhörde inte dem som drogs med av suget från Hitlers våldspolitik och handlingsideologi. Men han var och förblev livet ut fångslad av en organisk statsuppfattning som han sökte anpassa till en allt mera förändrad ekonomisk och social verklighet.

Det intryck man får av hans egna offentliga ord är att Sture Bolin *teoretiskt* prövade olika lösningar på samhällets funktionsproblem och hämtade sina argument från svensk historisk erfarenhet och från fransk restaurationsfilosofi. Han avskydde Bismarcktidens Tyskland och oroade sig för Weimartidens ekonomiska kris och de politiska lösningarnas handfallenhet. När han prövade Italiens korporativa lösningar var det industrisamhällets behov av fackföreningar han sökte lösa. Att han offentligt skulle ha spritt idéer om rasism, antisemitism, antidemokrati och ledarkult kan inte påvisas. Däremot var han liksom flertalet högermän antiliberal i en tid av internationell ekonomisk kris.

Men den viktigaste iakttagelse man kan göra är att Sture Bolin redan från sina första studentår hade ett påfallande intresse för en *teoretisk* analys av samhällsproblemen. Han diskuterade fredsfrågan utifrån fredsteoretikern Schüterings teori om *interdictum uti possidetis*. Han inspirerades av Hitlers ölkällarkupp 1923 att utveckla en teori om rättens ställning efter en lyckad – och efter en misslyckad – revolution, och han kallade artikeln ”En studie i revolutionernas teori”. I sin sista artikel om ”Joseph de Maistre och vår tid” utvecklade han ett förslag till komparativ historia, som utgick ifrån att det förflutna inte kan upprepas men att liknande förändringar i den ekonomiska och sociala processen kan utlösa samma eller liknande effekter. Till slut hamnade han som ordförande i den *teoretiska* avdelningen i Nationella studentklubben.

Teoretiserandet – intressant för en blivande historiker men svårsmält för de många politiker som var hans samtalspartners i *Nationell tidskrift* och *Det nya*

Sverige, utlöste en reaktion. Den blivande högerledaren Gunnar Heckscher vägrade till slut att diskutera på det teoretiska fältet, som var Bolins älsklingsområde.⁷¹ Det teoretiska tänkandet var Sture Bolins egenart som han också utvecklade i sitt arbete som färdig historiker.

Bolins politiskt aktiva period 1919–28 började och slutade med att han förordade hemmet, kungamakten och kyrkan som de i svensk kultur välkända och välfungerande organisationerna för samhällets sammanhållning. Det är traditionsbevarande och kanske naivt men det kan knappast ha inspirerat några nazistiska övertramp i Lunds studentkår under andra världskriget – fyra–fem studentgenerationer senare.

Men Bolin hade även andra möjligheter att få ut sina offentliga ord. 1920 hade kåren och Akademiska föreningen startat en gemensam tidskrift, *Lundagård*. Den förste redaktören var filosofen Gunnar Aspelin, medlem av den vänsterorienterade De Yngre Gubbarna, som dock främst producerade kulturhistoriska artiklar och som – om man får tro hans minnesbilder i *Lärospån i Lund* från 1973 – främst sökte dämpa motsättningarna mellan de radikala och de nationella falangerna i kåren. Ett av hans förslag var att det skulle skapas en politisk diskussionsklubb för att minska motsättningarna vid kårmötena. Sture Bolin i Nationella studentklubben biträdde förslaget men det förverkligades inte. De följande årgångarna av *Lundagård* visar att motsättningarna bestod. Mest klagande var Elmo Lindholms ordförandeartikel 1926 om SNU:s fristående ställning gentemot Allmänna valmansförbundet, vilken pekar fram mot den kommande brytningen 1934.

Bolin deltog inte så mycket i polemiken mellan vänster och höger i *Lundagård*, men han kunde bli ettrig i tonen. Gunnar Aspelin beskrev i *Lärospån i Lund* sin ”gode vän och politiske meningsfiende Sture Bolin” och redovisade ”de nationellas” franska förankring. Men han kallade också Bolin den ”entusiastiske arbetaren i forskningens tjänst”. Aspelin prisade den ”redbara erfarenhetsforskning, som vet att hålla gränsen mellan sak och sken, mellan pålitliga rön och okontrollerade modedoktriner”.

Bolin publicerade en recension i *Lundagård* (1924) av den brittiske författaren och historikern H.G. Wells’ *Outline of History*, som publicerats 1920 och som två år senare sålts i två miljoner exemplar i Amerika och England. Bolins recension var furiöst kritisk och exemplifierade skoningslöst fel och missbedömningarna. Möjligen missförstod Bolin Wells intentioner att skriva en historiebok som *alla* medlemmar i Nationernas förbund kunde acceptera. Men den unge Bolins kritiska påpekanden förefaller ändå väl motiverade och förklaras av bokens bisarra tillkomsthistoria.⁷²

71 Se Bachner 2009, s. 77f., om Gunnar Heckscher.

72 Maxine Berg, *A woman in history. Eileen Power 1889-1940*, Cambridge 1996, s. 224–227.

10. Sture Bolins trettioal

Sverker Oredsson anser att 1920-talet och ”framförallt början av 1930-talet” är en viktig period, om man vill förstå de konservativa lundastudenternas hållning till Allmänna valmansförbundet och brytningen mellan AVF och SNU 1934. Till bilden hör enligt Oredsson att Sture Bolin var SNU:s ideolog.⁷³ Det är därför viktigt att ägna Bolins politiska aktivitet under trettioalet speciell uppmärksamhet, särskilt som den hittills inte studerats närmare.

A. Forskningen

1929 hade Bolin sökt och fått docentur. 1930 anmälde han ingen undervisning och 1932 fick han forskardocenttjänst. 1938 sökte och fick han professuren efter Lauritz Weibull.⁷⁴ Ur karriärsynpunkt var Sture Bolins trettioal ett specimineringsdecennium i motsats till tjugotalet, som var ett utbildningsdecennium, öppet för experiment.

Bolin var under trettioalet fortfarande ansluten till Nationella studentklubben och höll kontakt per brev med flera medlemmar. Men han hade förlorat sin vanliga ”talarstol”. Tidskriften *Nationell samling* hade upphört 1924 och *Det nya Sverige* hade han offentligt tagit avstånd från. *Nationell tidning* blev därför Bolins forum på 30-talet men också lokala tidningar, främst *Lunds Dagblad* och *Helsingborgs Dagblad*, bäge konservativa.

Hans tid till politiskt skriftställarskap måste dock på 30-talet ha varit begränsad av hans vetenskapliga produktion. Det var en utomordentligt produktiv period i Bolins liv. År 1930 trycktes första delen av den populärvetenskapliga *Skånelands historia, Förhistorisk tid*. Och den blev populär, entusiastiskt recenserad i ett stort antal sydsvenska tidningar.

Bolin hade disputerat före vännen Ingvar Andersson och utsågs till fakultetsopponent vid dennes disputation. Han utvidgade oppositionen till ett viktigt vetenskapligt arbete *Om Nordens äldsta historieforskning* (1931), där Bolin påvisade den medeltida historieforskningens metodik, relationen mellan olika källor och hur stoffet borde kunna utnyttjas.⁷⁵

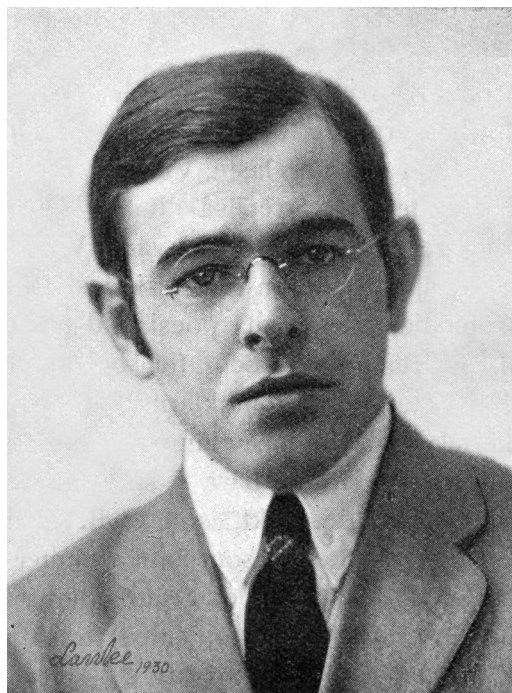
Andra delen av *Skånelands historia* publicerades 1933 och utlöste en ännu starkare recensionsflod. Året därpå var Bolin färdig med *Ledung och frälse*, en teoretiskt välgenomtänkt översikt över det danska samhället under den tidiga medeltiden.

I september 1935 anlände ett brev från Cambridgeprofessorn J.H. Clapham

73 Oredsson 1996, s. 221.

74 Simon Larsson, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer. Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900-1945*, Hedemora 2010, s. 261–277.

75 Eva Österberg, ”Medeltida årboksförfattare i teori och praktik”, i *Scandia* 1975, s. 154–177.

*Sture Bolin 1930. Reklamfoto för Atelier Lanke.
Ur: Lundagård. Organ för Lunds studentkår.
Årg. 11, nr 10 (23 okt. 1930), s. 179.*

och Londonprofessorn Eileen Power, som på Eli Heckschers rekommendation bad Bolin att skriva om de nordiska ländernas jordbruk i Cambridge Economics nystartade serie i ekonomisk historia.

Valet av Bolin som medarbetare i Cambridge är ideologiskt intressant. Claphams avsikt var att skriva en historisk redogörelse som var fri från inflytande från de nazistiska historieverk som börjat utkomma i Tyskland.⁷⁶ De författare som ombads medarbeta i Cambridges serie kontrollerades med hänsyn till sin inställning till nazismen. Bolin passerade tydligen kontrollen.

Bolin accepterade och skrev artikeln strax före andra världskrigets utbrott. Postgången under kriget var svårhanterad och Clapham föreslog Bolin att de skulle korrekturläsa med hjälp av vykort som lättare kom fram. Boken utkom under kriget.⁷⁷

I mitten på 1930-talet återupptog Bolin arbetet med myntpolitiken – från Lydiens forntid till Danmarks medeltid. När han skulle söka professuren i historia 1938 lämnade han in tre stora maskinskrivna arbeten som innehöll banbrytande

⁷⁶ Berg 1996, s. 212–217.

⁷⁷ Berg 1996, s. 224–227.

resultat, några publicerade som artiklar, andra i volymen *State and currency in the Roman Empire to 300 A.D.* som blev färdig på engelska och tryckt hos Almqvist och Wiksell först 1958.

Vid sidan av bokproduktionen på trettioalet publicerade Bolin också ett antal vetenskapligt skarpsinniga artiklar i *Scandia* och andra vetenskapliga fora. 1930 och 1931 publicerade han artiklar om Adam av Bremens Gesta Hammaburgensis i *Vetenskaps societetens årsbok*. I *Scandias* första nummer 1928 hade han publicerat en artikel om guldrakteater och i tidskriftens andra nummer "Hallandslistan i kung Valdemars jordebok", en artikel som Erik Lönnroth ansåg vara det bästa som publicerats i svensk historia under 1900-talet.⁷⁸ 1930 kom "Kring Carl XII:s död" och 1931 "Danmark och Tyskland under Harald Gormsson". 1936 publicerade *Scandia* den unika artikeln "Folkungarna", där Bolin övertygande avslöjade en månghundraårig, aldrig upptäckt historiografisk faktoid: att Birger Jarls ätt skulle vara identisk med folkungaätten. 1939 avslutades Bolins trettioal med den internationellt uppmärksammade "Mohammed, Karl den store och Rurik", hans installationsföreläsning.

Vid sidan om det vetenskapliga arbetet publicerade Bolin artiklar i *Svensk uppslagsbok* och skötte sina redaktörsuppgifter för avdelningen *Historia m.m.*

B. Politiken

Under trettioalet – för Bolin ett årtionde av kvalitativt högstående vetenskaplig produktion och för SNU organisationens mest aktiva period – skulle Bolin också enligt Oredsson ha varit SNU:s ideolog.⁷⁹ Man kan fråga sig om Bolin egentligen hade *tid* att skriva några politiska artiklar.

Hittills okänt källmaterial ur Sture Bolins privata arkiv har emellertid visat att han fortfarande var politiskt aktiv inom SNU och länge brevväxlade med Elmo Lindholm.⁸⁰ Hans "offentliga ord" under denna tid har särskilt intresse, eftersom SNU:s glidning mot nazismen inföll just under trettioalet. Var Bolin med eller tog han avstånd?⁸¹

Det goda samarbetet som utvecklats mellan högern och Nationella ungdomsförbundet inför 1928 års val och valframgången för högern detta år ledde till

78 Hans Villius, "En enkel Uppsala-Lund", *Under Lundagårds kronor. Minnen upptecknade av gamla studenter*, 5:2, Lund 1991.

79 Eric Wärenstam har en annan uppfattning. Han anser att det var Elmo Lindholm som var SNU:s ideolog och offentlige talare. "Sveriges nationella ungdomsförbund och nazismen. Genmäle", i *Historisk tidskrift* 1967, s. 271f.

80 Sture Bolins "äldre samling" 1912–1937 har ställts till mitt förfogande av hans döttrar Gunilla Kjellman och Louise Lundgren. Den "yngre samlingen" från hans professorstid finns på handskriftssektionen vid Universitetsbiblioteket i Lund (Sture Bolins efterlämnade papper).

81 Bolins svarsbrev till Elmo Lindholm är av allt att döma inte bevarade. Se not 62.

försök från Arvid Lindmans sida att knyta SNU tätare till högern. Eric Wärenstam har skildrat de växande problem som organisationssträvandena framkallade och de personmotsättningar som uppstod. SNU:s ordförande Arne Forssell avgick i protest och *Östgöta Correspondentens* chefredaktör Ivar Andersson åtog sig ett interimistiskt ordförandeskap.⁸² Följande år, 1932, blev Elmo Lindholm, då lektor i Örebro, vald till SNU:s ordförande. I brev till vännen Sture Bolin i Lund informerade han denne om läget i Stockholm. Den fria högers klubb pressade på för en ny konservativ politik.

Högern befann sig uppenbarligen i en brytningstid. Hitlers maktillträde 1933 påverkade även Sverige. Ivar Andersson som återvänt till *Östgöta Correspondenten* lät sända ut en frågelista till några politiskt intresserade akademiker och lät trycka svaren i tidningen 25, 26 och 28 oktober 1933. Professor Gottfrid Carlsson i Lund betonade ”med bestämd övertygelse” att högern ”måste undergå en grundlig förnyelse både till huvud och lemmar, om den skall kunna bidra till folkgemenskapens förverkligande och till den oundgängliga saneringen av vårt politiska liv”. Professor H.S. Nyberg i Uppsala pläderade för att den mest trängande uppgiften för högern var att skapa en ”radikal konservatism”. ”Någon som helst anledning att efterapa de tyska nationalsocialistiska idéerna och metoderna och omplantera dem på svensk mark har radikal konservatism icke.”

Sture Bolins svar på enkäten återspeglar hans tjugotalsuppfattningar. Konservatismen bör förankras i en korporativistisk samhällssyn. Han anser att liberalismen är förbrukad och att konservatismens viktigaste uppgift i dagens brytningstid är att bygga upp en ny ”samhällelig auktoritet”. Han hänvisar också till den artikel han publicerat 1923 och som *Nationell Tidning* nyligen tryckt om. På den viktiga frågan om konservatismens förhållande till den tyska nationalsocialismen svarar Bolin att det ingår ingredienser där ”som är helt främmande för allt svenskt: antisemitism i dess nazistiska utgestaltning, den naiva tron på rasen och blodet, brutalitetsdyrkan, vetenskapens förslavande”.

Hitlers maktillträde våren 1933 utlöste politisk debatt även i Sverige. Den 27 maj 1933 skrev Bolin ett ”offentligt ord” i *Nationell Tidning* under rubriken *Två slagord – demokrati och diktatur*. Han inleder med ett historisk-teoretiskt resonemang om tysk historia från 1918. Hans argumentation är följande:

När Tyskland efter första världskrigets slut avsatte kejsaren och etablerade parlamentariskt styrelseskick i Weimarrepubliken, väcktes många förhoppningar som demokratins kulturella förgrundsgestalter under 1800-talet utvecklat. Bolin hävdar att utvecklingen under ”bred vänstersamling” blev en annan. När kritiken mot Weimarregeringen växte försökte man skydda sig på olika sätt: med inskränkt yttrandefrihet, indragna tidningar, förbud mot partisymboler, radiopropaganda m.m. Bolin kallar detta för en *diktatorisk parlamentarism*. Småpartier bildades som krävde diktatur. När regeringsmakten gradvis ”gled högerut” kom den stund då Hitler stod som rikskansler. ”En glänsande valseger beäste hans ställning.

82 Wärenstam 1966, kap. 3–4.

Riksdagen överlät viktiga befogenheter till honom.” Bolin menar att en *parlamentarisk diktatur* grundats. Formaldemokratien har inte lett till att en mild och vis idealist skall föra folkets talan ”utan en barsk och hetsig uniformsklädd viljemänniska”. Värst är ”att folket tilljublar denne man som mest, när han talar om hat och hämnd”. Bolin fortsätter:

Man må ställa sig spörjande inför eller avvisande mot något eller allt i Hitlers person, program och politik: antisemitismen, brutaliteten, den objektiva sanningens undanträngande till förmån för en partiuppfattning, fanatismen, hatet, hypernationalismen men man må endast inte kalla den odemokratisk eller oparlamentarisk.⁸³

Risken finns – menar Bolin – att de diktaturinriktade partierna i Sverige på parlamentarisk väg kan få ”herr Furugård som svensk Hitler eller herr Sillén som svensk Stalin”.

Eric Wärenstam har ingående skildrat effekten av Hitlers maktövertagande på de svenska nationella partierna.⁸⁴ Konkurrensen mellan partifraktionerna skärptes samtidigt som försök till samarbete prövades. När SNU efter brytningen med högern 1934 blev en självständig aktör på den politiska arenan, drogs föreningen in i förhandlingar på lokal och nationell nivå.

Stridigheterna mellan olika högerfraktioner 1932–34 ledde till en total brytning mellan Allmänna valmansförbundet och Sveriges Nationella Ungdomsförbund. AVF organiserade en egen ungdomsgrupp, Konservativ ungdom, och SNU beredde sig på att bilda parti. Elmo Lindholm fick ledningen för de tre SNU-anslutna som fortfarande satt kvar i riksdagen och som därmed kunde lägga motioner för ”De nationella”. Dessa samarbetade, enligt Lindholms rapport till Bolin, gärna med bondeförbundarna.

Bolin valdes nu in i SNU:s arbetsgrupp. En första arbetsuppgift blev att utarbeta ett förslag till ny författning. Bolin placerades – liksom historikern Nils Ahnlund från Stockholm – i arbetet med författningsbetänkandet. Wärenstam har redogjort för hans enda aktiva insats: Bolin föreslog att Första kammaren skulle ersättas av ett riksråd – en gammal svensk politisk organisation. Ahnlund anslöt till idén och författningsförslaget tog upp den.

Efter Hitlers kanslersutnämning i januari 1933 och nationalsocialisternas valseger i mars samma år ökade intresset bland SNU:s medlemmar för samverkan med nationalsocialisterna. SNU:s funktionärer hade redan i mars 1932 undersökt det lokala läget inför en kommande konkurrens om väljarsympatier med nazistpartierna. Olika förslag framlades om att ”litet militära fasoner och grannlåt inom rörelsen måste införas”.⁸⁵ Diktaturländernas parader ansågs tydligen lockande.

83 *Nationell Tidning* 27 maj 1933. Urklipp i Sonja Bolins klippbok (Louise Lundgren).

84 Wärenstam 1972, s. 190–197.

85 Wärenstam 1972, s. 165ff.

I denna stämning firade Nationella rörelsen i Lund 15 år.⁸⁶ Riksförbunden Elmo Lindholm talade om lundakonservatismens framgångar men ville ge den ett råd för framtiden: "Följ med tiden." De nya signalerna måste uppmärksammas. Kravet på förnyelse är livsviktigt. Detta är tydligen impulser från de tyska parterna!

Efter Lindholms uppmaning till förnyelse talade Bolin om vad som hänt under de gångna 15 åren. När föreningen började hade konservatismen varit på tillbakagång i Sverige, ja, i hela världen. Nu var läget ett annat.

I oktober 1933 hölls ett nazistiskt möte på Akademiska föreningen. Socialdemokraten Tage Erlander och den konservative Sture Bolin hade (som vi sett ovan i avsnitt 1:8 Faktoidens väg) inbjudits att kommentera den unge nazisten som talade. *Arbetet* gav ett referat av händelsen: salen var fullpackad av människor – en av talarna kallade det "ett billigt folknöje".⁸⁷

Bolins nästa politiska utspel gjordes på Nationella studentklubbens novitiaefton i oktober 1934.⁸⁸ Bolin hade gett sitt föredrag titeln *S.N.U. i klass-samhällets kris*. Han började med att skildra 1830-talets förhoppningsfulla liberalism som dominerade en femtioårsperiod och på 1880-talet tvingades ge plats åt de socialistiska rörelserna. Dagens folkrörelse var den nationella, grundad på folkgemenskap. I samband med dessa folkrörelser identifierade han en ekonomisk realitet – förändringar i penningmarknaden och den transoceana handeln. Liberalismens skräfrihet hade efterträtt av korporationssamhället. Men Bolin tog avstånd från nationalsocialismens samhällsstruktur, även om den hade vissa drag gemensamma med SNU:s politik. Raschauvinism och rashat "ligger inte inom ramen för SNU:s program".

1934 fanns det två nationella studentföreningar i Lund. *Nationella studentklubben* hade fått konkurrens av *Ungsvenska studentföreningen*, vars ordförande var professor Claes Lindskog. Den 29 november 1934 drabbade de två föreningarna samman i en fyra timmar lång debatt i Akademiska föreningens lilla sal. Även här deltog Sture Bolin.

Brytningen mellan högern och SNU hade skapat en ny politisk situation. Man hade tack vare kartell med högern fått in tre representanter i riksdagen. Nu gällde det att gå in i 1936 års valrörelse som ett självständigt parti. Inom SNU:s centrala verkställande utskott planerade man inte bara ett nytt författningsförslag som dragplåster, utan SNU beslöt att bli ett parti, ett *Nationellt förbund*, SNUNF. Därmed kunde man vädja till andra grupper än studenter. I Lund introducerades det nya förbundet den 25 april 1935 och fick enligt *Lunds Dagblad* icke mindre än 175 medlemmar redan första dagen.

Sture Bolin engagerade sig i den "framryckning" som *Sveriges nationella ungdomsförbund* – *Nationella förbund* inledde. I *Helsingborgs Dagblad* publicerade han den 19 december 1935 en varning för att de lokala föreningarna skulle "in-

86 *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 10 febr. 1933.

87 Se ovan s. 23.

88 *Lunds Dagblad* 9 okt. 1934.

kapsla sig”. Han påpekade att lokala politiska föreningar har en tendens att inkapsla eller koncentrera sig till en yrkesgrupp, vilket hotade tillväxten och därmed det politiska målet. Han ville uppmana de lokala föreningarna att inför valet vidga sina kretsar och pröva kartellbildning.

I oktober och november 1935 diskuterade han det kommande valet i *Lunds Dagblad*. När Nationella förbundet höll årsmöte den 18 mars 1936 talade Bolin om ”vårt program”.

Inför valet bildades i Fyrstadskretsen en valkartell mellan Högern, Folkpartiet, Bondeförbundet och Nationella förbundet. Detta föranledde missnöje i *Arbetet*. Bolin tog upp Allan Vougts löpande artiklar i en artikel i *Lunds Dagblad* den 4 september 1936. Bolin försvarade främst Elmo Lindholms gamla artiklar från 1931 till 1933. Vougt hade av dessa dragit slutsatsen att de nationella, som ingått i kartell med Högern, avsåg att upprätta koncentrationsläger och förvisningsöar, men att de nu, inför valet, inte velat offentliggöra detta. Bolin raljerar med Vougts argument men medger att Vougt uppfattat det centrala i de nationellas budskap. Det väsentliga ligger på socialpolitikens och den ekonomiska politikens område. Av Bolins artikel framgår att han ännu i september 1936 hoppades på framgång för det nykonservativa partiet, SNUNE, i det kommande valet.

Inför valsporten fick Bolin ett brev från *Nationell Tidnings* redaktör Per Jacob Fischer, som informerade om en planerad serie om fyra nummer omedelbart före valet. Där skulle partiets program presenteras. Inför dessa nummer ville redaktionen ha ”alla experter med”. Fischer bad Bolin skriva om följande frågor: riksdagens politiska nedrustning, ”nationellas” krav i författningsfrågan, samt auktoritärt folkstyre kontra parlamentariskt klickvälde. Artiklarna skulle syfta till att övertyga läsaren om att den nationella vägen var enda lösningen. Manus skulle lämnas före den 15 augusti. Avslutningsvis påpekade redaktören, en smula syrligt, att det var länge sedan Sture Bolin medverkat i tidningen.⁸⁹

Bolin tycks inte ha effektuerat beställningen. Elmo Lindholm, Rütger Essén och Nils Ahnlund skrev däremot. Det är ändå uppenbart att Bolin fortfarande medverkade aktivt i det politiska arbetet. Den 5 augusti meddelade Allan Hernelius att valmanifestet gått till tryckning med Bolins anmärkningar införda.⁹⁰

Valet blev trots alla förberedelser och förhoppningar en stor missräkning för nationalisterna. Endast 0,9 % av väljarna röstade ”nationellt”. Nils Stadener, ordförande i Nationella studentklubben, skrev i ett vemodigt brev till Bolin att han dragit sig tillbaka och levde ”djävligt”. Herbert Olsson hade rest utomlands.⁹¹ Elmo Lindholm meddelade Bolin att *Nationell Tidning* börjat ”hämta sig” men att *Nya Dagligt Allehanda* blev allt sämre. ”Hysteriska människor börjar skriva på ett nytt program. Per Engdahl hade två gånger varit hos Lindholm och föreslagit sammanslagning med hans fascistiska förening.

89 Fischer till Bolin 31 juli 1936. Sture Bolins efterlämnade papper, Kjellmans samling.

90 Hernelius till Bolin 5 aug. 1936. Sture Bolins efterlämnade papper, Kjellmans samling.

91 Stadener till Bolin 7 okt. 1936. Sture Bolins efterlämnade papper, Kjellmans samling.

Det "hysteriska" arbetet tycks ha fortsatt. I början på maj 1937 skrev försäkringsmannen Gunnar Du Rietz till Bolin och klagade över ett nytt utkast till partiprogram som skickats ut från Centralledningen i SNUNF. Det framgår av brevet att Bolin och Du Rietz arbetat tillsammans med det tidigare programmet – Författningsbetänkandet. Det nya förslaget visade enligt Du Rietz att partiet "sjunkit långt ned sedan författningskommitténs betänkande" och han önskade sig Bolins kommentar, eftersom han utgick från att Bolin också fått det nya förslaget.⁹²

Inget sådant förslag har bevarats i Bolins samling, men Du Rietz' långa och utförliga kritik tillåter vissa slutsatser om förändringens innebörd. Nationella förbundet vill motarbeta tidens upplösning och kaos. Förbundet vill utveckla ett korporativt samhälle. Obligatorisk arbetstjänst måste införas. För att motverka folkminskning skall invandring tillåtas men endast nordisk ras. Rasblandning måste förhindras. En särskild arierparagraf finns och motsvarar vad Elmo Lindholm skrivit i det sista numret av *Nationell Tidning*. Mot dessa nya åsikter inom partiet vill Du Rietz i stället öppna rikets gränser för "olyckliga och förpinade tyska judar – vigda åt en i det oändliga utsträckt dödskamp". Du Rietz har inte ord fördömande nog för det verkställande utskottets nya program. Hans slutsats är att SNUNF inte kan överleva om detta skall offentliggöras. "Låt oss dö med heder." Medlemsantalet har sjunkit till 8000. "Vad som lägges oss till last är väl bristande politiskt omdöme." Men en sak är Du Rietz nöjd med – arbetet för folkgemenskapstanken.⁹³

Du Rietz och hans hustru lämnade SNF samma år. Frågan är om och när Sture Bolin och hans Sonja lämnade sin ungdoms konservativa förbund.

Nationella förbundet har inte efterlämnat någon matrikel. Det är därför inte helt lätt att bestämma exakt när Bolin lämnade förbundet och hur han reagerade mot de tendenser till nationalsocialism som började sprida sig efter Hitlers snabba väg till makten i Tyskland. Bolins egen och vännen Elmo Lindholms inspirationskälla under tjugotalet hade varit de franska restaurationsidéerna. Lindholm hänvisade också i en broschyr från 1934 till Roosevelts New Deal, och när anklagelser om nazifiering drabbade förbundet efter Hitlers makttillträde började Bolin skriva om amerikansk historia och New Deal i dess tidning. Bolins reaktion inför Hitler var som tidigare redovisats inte positiv. Lindholm som var ordförande i förbundet påverkades av sina nya medlemmar att utnyttja politiska medel som visat sig framgångsrika: kampgrupper, uniformer och torgmöten. Bolin deltog inte i detta utan bagatelliserade de nya politiska medlen. Däremot arbetade han aktivt 1936 med att mobilisera en presskampanj i olika lokaltidningar – den traditionella politiska modellen.⁹⁴

92 Du Rietz till Bolin 9 maj 1937. Sture Bolins efterlämnade papper, Kjellmans samling.

93 Det är välkänt att även Per Albin Hansson fört fram folkgemenskapstanken genom begreppet "folkhemmet".

94 Se ovan s. 44.

Valnederlaget 1936 blev en stor missräkning. Lindholm skrev ett nyårskort 1937 till familjen Bolin som vittnar om en stor ensamhet i Örebro och en uppgivenhet inför de nya krafter som drog upp förbundets nya riktlinjer i Stockholm.

Sture Bolins brev till Lindholm tycks inte vara bevarade och hans reaktioner på de fascistiska och nazistiska strömningarna i förbundet är därför inte kända. Inte heller skrev han artiklar som visar var han stod 1937–38. Han måste 1937 rimligen ha varit intensivt sysselsatt med sin speciminering inför ledigförklarandet av professuren i Lund.

Inför julen 1939 skickade han och Sonja för sista gången en jul- och nyårshälsning genom *Nationell Tidning*, upptagen i Tobias Hübinettes register över svenska nationalsocialister.⁹⁵ Rolf Torstendahl, som skrivit artikeln om Elmo Lindholm i *Svenskt biografiskt lexikon*, fastställer att den protyska hållningen blev en belastning för förbundet. ”Inte bara L:s gamle medkämpe Bolin utträdde därvid demonstrativt ur partiet och dess styrelse.” På sommaren 1940 avgick Lindholm själv ur styrelsen och flyttade tillbaka till Lund. Breven till Bolin upphörde därmed av självklara skäl.

Sture Bolins trettioårliga blev således dramatiskt. *Vetenskapligt* var det exceptionellt kreativt. Det slutade med att han sökte professuren efter Lauritz Weibull och fick tre förstarum av de sakkunniga. Han hade också under dessa år fått internationellt erkännande och en bestående kontakt med universitetet i Cambridge, speciellt dess sektion för ekonomiska historiker. Till denna kontakt var knutet ett villkor: man fick inte ha tysk-nazistiska engagemang.⁹⁶

Politiskt blev årtiondet en katastrof. Bolin hade sedan sin ungdom arbetat för ett nykonservativt parti som vilade på inhemsk tradition. 1934 uppfylldes denna förhoppning men i en nyorientering som anknöt till den tyska nazismen och den italienska fascismen. Ordförande för partiet var Bolins bästa vän Elmo Lindholm. Tyvärr är Bolins brev till Lindholm inte bevarade i dennes samling på Riksarkivet. Bolins personliga reaktion inför SNUNF:s omorientering är därför ännu okänd. Men Torstendahl finner i sin biografi över Lindholm att Bolin efter det tyska anslaget på Danmark och Norge demonstrativt utträdde ur partiet och dess styrelse.⁹⁷

SNU har inte efterlämnat medlemslistor, men avhoppet från organisationen kan följas i *Nationell Tidnings* ”jul- och nyårshälsningar” – för 1 krona/år kunde man hälsa till sina vänner.⁹⁸ Sture och Sonja Bolin betalade sin krona 1935–39, Nils Ahnlund 1934–35, Gunnar Jarring 1935–36 och Elmo Lindholm och fru Karin fram till 1943.

Sture Bolins avhopp från SNU kan också följas i annat material än den osäkra källan ”julhälsningar”. Den 27 oktober 1940 skrev Bolins gamle SNU-vän Tor-

95 Tobias Hübinette (utg.), *Den svenska nationalsocialismen. Medlemmar och sympatisörer 1931–45*. Med inledning av Klaus Böhme, Stockholm 2002.

96 Se ovan s. 38–39.

97 Rolf Torstendahl, ”Lindholm, Elmo”, i *Svenskt biografiskt lexikon*, 23, 1982, s. 490.

98 Hübinette 2002, s. 485.

sten Dahlberg, professor i tyska i Göteborg, ett brev till honom, där han diskuterade situationen inom det nationella förbundet. Han visste att Bolin lämnat SNU och han kommenterade deras sista möte. Dahlberg hade blivit ledsen över att Bolin sagt att ”de nationella var väl intensiva beundrare av Tyskland”, men nu förstod Dahlberg varför och var inte längre förargad på Bolin. Även han hade nu lämnat SNU. Anledningen var att Per Engdahl (ledare för det fascistiska förbundet) kontaktat honom och försökt övertala honom att ansluta SNU till en fascistorganisation. Engdahls motiv var att han ville skapa en förening som tyskarna skulle kunna förhandla med om de ockuperade Sverige. Dahlberg hade avböjt och i stället lämnat SNU.⁹⁹

Historikern Bolins uppfattning om Nationella förbundets nyorientering framgår av hans artikel om *Sveriges nationella förbund* i *Svensk uppslagsboks* andra upplaga. Arket är daterat den 12 november 1953. Sedan han beskrivit SNU:s tidigare historia heter det:

Vid riksdagsvalet 1936 samlade SNF 26.750 röster men vann inget mandat. Valnederlaget vållade SNF ett svårt avbräck. Därtill kommo inre tvistigheter mellan de med nationalsocialismen sympatiserande elementen och de mot denna kritiska medlemmarna. Den tyska politiken före och efter 2:a världskrigets utbrott hade till följd, att flera medlemmar lämnade SNF, som alltmer behärskades av de tyskvänliga och nationalsocialistiskt orienterade elementen. 1940 avgick Lindholm och efterträddes av fil. dr R. Essén, som alltjämt är ordf. i den numera obetydliga organisationen.

Så måste historikern Bolin beskriva den politiska förening som han en gång hopades så mycket av: ett nykonservativt parti som kunde fungera som samling för nationella väljare inom den svenska samhällsstrukturen.

11. Professor under andra världskriget

Bolin utnämndes till professor i historia vid Lunds universitet från den 1 december 1938 och installerades högtidligt den 11 februari 1939 med en lysande installationsföreläsning: *Frankerriket, kalifatet och det stora Svitjod*.¹⁰⁰

Efter de sedvanliga harangeringarna av honoratiores – biskop, universitetsrektor och lärarkollektiv – talade han särskilt för Lauritz Weibull, Curt Weibull från Göteborg och Albert Olsen från Köpenhamn. Det var en hyllning till ”den historiska kriticisms metodik” som han såg som sin uppgift att fortsätta att använda och ”lära andra att göra detsamma”. Därefter vände Bolin sig till studenterna:

⁹⁹ Dahlberg till Bolin 27 okt. 1940. Sture Bolins efterlämnade papper, LUB.

¹⁰⁰ Föreläsningen publicerades i *Scandia* 1939 under den mer kända titeln ”Mohammed, Karl den store och Rurik”.

En studentkår föryngras snabbt. Efter 4 år har den unge studenten blivit en så gammal student, att han ser fram mot den dag han skall lämna universitetet. Är man kvar åtta år efter sin inskrivning, har man visserligen i liten skala men på ett nästan handgripligt övertygande sätt fått uppleva, hur sant det är, att samhället består under generationernas växling. Det finns därför bland er inte många kvar av dem, som var studenter, när jag för tio år sen var nödsakad att lämna det aktiva arbetet i nation, kår och Förening.¹⁰¹

Två iakttagelser kan här göras av Bolins sätt att utforma sitt tal till de närmaste vid installationen.

Två professorer från den Hjärneska skolan i Uppsala var närvarande vid installationen: Nils Ahnlund och Gottfrid Carlsson. De apostroferades inte. I stället markerar Bolin anslutning till den weibullska forskningstraditionen. Han markerar att en brytning, en förändring, ägt rum.

Den andra iakttagelsen är att Sture Bolin med glädje och stolthet talade om sina studentår och sitt arbete i kåren. Han uppvisade inget behov av att urskulda sig eller skriva bort politiska ungdomssynder.

Ett av Bolins första uppdrag som professor var att bli humanistiska sektionens dekanus. Han hade erfarenhet av administrativt akademiskt arbete efter att som docent ha varit sekreterare i Vetenskaps-Societeten under många år, och, om man får tro på lundaakademikernas minnesbilder i *Under Lundagårds kronor*, var han omtyckt både av radikaler och konservativa.

I december 1939 inträffade en uppmärksam incident i Lund. Kriget hade brutit ut och den 20 december publicerades en protest i *Göteborgs-Posten* mot Torgny Segerstedts "landsskadliga" artiklar i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, "riktade mot utländsk makt". 62 lundabor hade undertecknat skrivelsen – dock inte Sture Bolin liksom inte heller Olle Holmberg eller Fredrik Lagerroth. Varför somliga skrev under och varför andra saknas kan man bara ha gissningar om. Men det är lätt att gissa.

Sture Bolin blev professor i historia i Lund några månader före krigsutbrottet, då förspelet till det andra världskriget redan pågått länge. Hans hustru Sonja har berättat att han blev så upptagen av de världshistoriska problemen att han inte kunde tänka sig att återupptaga sina myntstudier.

Redan som skolpojke hade Sture Bolin intresserat sig för utrikespolitiska frågor. Han var tolv år när han började klippa ut uppgifter om Balkankriget 1912–13. 1914 övergick insamlingen av utrikespolitiska notiser till det stora världskriget. Han klistrade in urklippen i sina hemmagjorda album. Bilder och kartor illustrerar urklippen ur lokaltidningarna, ur *Veckojournalen*, *Allers Familjejournal*, *Hvar 8:de Dag*, *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* och *Stockholms Dagblad*. Med

101 *Lunds Dagblad* 13 febr. 1939. Ett liknande påpekande hade Bolin gjort redan på 1920-talet. Se ovan s. 35.

utgången av 1914 slutade han samla tidningsurklipp.¹⁰²

Men intresset för utrikespolitik upphörde inte. Som student skrev Bolin i *Lundagård* en kritisk artikel om H. G. Wells' nyutkomna världshistoria, i *Nationell Samling* en artikel om feodalismens kvardröjande i Weimarrepubliken, och i *Nationell Tidning* och *Nationell tidskrift* artiklar om USA. Som professor i historia under andra världskriget föreläste han om krigets utbrott. Och intresset för utrikespolitik höll i sig. I hans efterlämnade arkiv ligger planer för läroböcker i internationell historia för studenterna.

Molotov-Ribbentrop-pakten den 28 augusti 1939 hade stegrat den internationella oron i Europa. Finland, som så nyligen utgjort en del av Ryssland, låg alldeles uppenbart i farozonen. Den 30 november 1939 anföll Sovjet Finland. Vinterkriget inleddes.

Sverker Oredsson har kallat ett helt kapitel i sitt arbete om Lunds universitet "Finlands sak var Lunds". Redan den 6 december 1939 ägde ett stort opinionsmöte rum på Akademiska föreningen till förmån för Finland. Sture Bolin inledningstalade, men det var hans vän, socialdemokraten Aron Borelius, som tilldrog sig Oredssons intresse:

Finns det ingen i Sveriges riksdag som kan kasta ut de nazistisk-kommunistiska förrädarna? Låt oss icke behöva skämmas som svenskar nu.¹⁰³

Men vad sade Sture Bolin, som påståtts ha varit SNU:s ideolog med stort inflytande på studenterna?¹⁰⁴

Bolins tal finns kvar i manuskript bland hans efterlämnade papper på Lunds universitetsbibliotek och det citerades utförligt i *Lunds Dagblad*. Han inledde med att framhålla att Finlandsfrågan hade sprängt alla partigränser. "I dagens debatt måste vi endast taga hänsyn till ekonomiska, politiska relationer till Finland. Vad *skall* och vad *kan* Sverige göra inför det krig, som nu rasar i öster?" Därefter beskrev Bolin det ansvar för Finland som Sverige haft sedan svensk lag, svensk rätt och svensk kultur under medeltiden utbretts i stora delar av Finland. Men han avstod helt från Borelius' krigiska hornstöt.¹⁰⁵

I ett brev till Nils Ahnlund den 2 november 1939 berättar han att en akademisk politisk kommitté bildats i Lund i oktober av representanter för samtliga politiska partier – närmast för Finlandsfrågan. Programmet motsvarade närmast "Nordens frihet". Bolin var ordförande i kommittén.¹⁰⁶

Finlands sak organiserades med stor entusiasm av Lunds lottakår, där Sture

102 Familjen Bolin har låtit mig ta del av Sture Bolins skolpojsarbeten.

103 *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 7 dec. 1939. Oredsson 1996, s. 74. *Lunds Dagblad* 7 dec. 1939.

104 Oredsson 1996, s. 221.

105 Sture Bolins efterlämnade papper, LUB. *Lunds Dagblad* 7 dec. 1939.

106 Bolin till Ahnlund 2 nov. 1939. Nils Ahnlunds efterlämnade papper, KB.

Bolins hustru Sonja var enrollerad. I pressen meddelades vilka som ansvarade för insamlingen för Finland och tog emot anmälningar om frivilliga militära insatser. Längst ned på listan står "Föreläsningar om Finland: Sture Bolin." Så Finlands sak var uppenbarligen hans.

I oktober 1940 hade Fredrik Böök hållit sitt beryktade fjärdeoktobertal om "stormens herre".¹⁰⁷ Han hade fått stormande applåder av Lunds studenter. "I dessa oktoberdagar lades en viktig grund till uppfattningen om en pronazism i Lunds akademiska miljö och hos stadens studenter till skillnad från andra högskoleorter", konstaterar Oredsson.¹⁰⁸

Ahnlund har tydligen frågat Bolin om Bööks tal. Bolin svarar i ett långt brev den 11 november 1940:

Bööks tal här gjorde ingen skada; själv uteblev jag jämte en del andra från hälsningsgillet, då vi fruktade det värsta och inte önskade hedra hederstalaren. Men en ung dansk som talade fritt ur hjärtat, vände hela stämningen så att hans tal blev det enda, som gjorde intryck, och det hälsades med sådana ovationer, att visst aldrig maken hörts i Lund. Talet var av den art, att det måste undertryckas i pressen.¹⁰⁹

Detta intermezzo är bara känt i sent källmaterial. Eftersom Bolin inte var närvarande måste han återge hörsägen. Det återstår att söka i annat samtida källmaterial om det kan verifieras eller om uppgiften måste utrensas som ett försök att rädda "Lunds ära".

Sture Bolin hade när han blev professor planerat att fullfölja sina myntstudier. Han fick pengar för ändamålet av Humanistiska fonden. Men kriget kom emellan – både för forskningsresan och för numismatikintresset. Forskningen om förspellet till andra världskriget tog all hans tid. Vårterminen 1940 var han beredd att inleda sina föreläsningar. Den 15 augusti 1942 meddelar han Ahnlund att han av allt att döma snart är färdig med "arbetet om krigets förhistoria".¹¹⁰

Den 3 september 1943 fick Ahnlund veta att Bolin avslutat det utrikespolitiska arbetet. Samma dag berättade Bolin om den brittiska flygflottiljens överflygning av Skåne på väg mot Berlin. "Vi upplevde det största fyrverkeri vi varit med om" – "Annars är det trist. Händelserna i Köpenhamn är hemska."¹¹¹

Vad Bolin syftade på var den tyska skärpningen av ockupationen av Danmark och hotet mot de danska judarna. I ett födelsedagsbrev till brodern Hans berättade Sture om sin delaktighet i räddningen av den danske professorn Albert Olsen

107 Oredsson 1996, s. 88–93, Svante Nordin, *Fredrik Böök. En levnadsteckning*, Stockholm 1994 (Vitterhetsakademiens serie Svenska lärde).

108 Oredsson, s. 91f.

109 Bolin till Ahnlund 11 nov. 1940. Nils Ahnlunds efterlämnade papper, KB.

110 Bolin till Ahnlund 15 aug. 1942. Nils Ahnlunds efterlämnade papper, KB.

111 Bolin till Ahnlund 3 sept. 1943. Nils Ahnlunds efterlämnade papper, KB.

och hans familj och inkvarteringen av dem i den bolinska villan på Nicolovius väg. Men han är också tacksam för Albert Olsens hjälp med undervisning och för utrikespolitiska informationer från London genom Olsen – av värde för Bolins forskning.¹¹²

Det ensidiga våldet förelåg i manuskript i september 1943. Men först ett år senare kom den ut i tryck på Gleerups förlag. Bakgrunden till dröjsmålet var en schism mellan Bolin och Utrikespolitiska institutet. Organisationens redaktionsnämnd gjorde invändningar mot boken och vägrade till slut att ge ut den. Bolin förhandlade med institutets chef Ragnvald Lundström. Eftersom även Nils Ahnlund tillhörde redaktionsnämnden utbytte de brev i ärendet.

Det ensidiga våldet har under senare år utsatts för flera faktoida tolkningar – t.ex. att titeln är ett försök att skylla över ungdomsintresset för tysk politik.¹¹³ I detta läge kan det vara befogat att offentliggöra vad författaren själv 1944 hade för avsikt med titeln. Jag tillåter mig därför att citera vänbrevet till Ahnlund av den 30 oktober 1944, när Utrikespolitiska institutet vägrat ge ut boken, tydligen av oro för ”politikerna”.

Lund 30. 10.44.

Bäste Broder!

Mitt hjärtligaste tack för Ditt brev, som av olika skäl mycket glädde mig. Visserligen har jag aldrig fruktat på allvar, att några misshälligheter skulle uppstå mellan oss på grund av affären i Utr. inst. Anledningen till att jag kunde vara så säker härpå, var en i detta fall tydligtvis lycklig blandning av självkritik och självmedvetande, kompletterad med min värdesättning av Dig. Jag var tillräckligt självkritisk att inse brister i min bok inte minst mot ”den större, handskrivna versionen”, som jag alltför mycket skrivit på ett sätt, som jag trodde UI ville ha boken. Att Du hade anmärkningar mot den anser jag självklart. Men jag hade tillräckligt självmedvetande, att tro att boken var tryckvärd, och jag kunde inte få i min skalle, att inte Du ansåg detsamma. Jag hade tänkt, när jag var uppe i Sthlm i våras, att sätta mig i förbindelse med Dig, men så tyckte jag att det var riktigast att först tala med Lundström, och honom träffade jag så sent, att jag nästa dag måste resa hem – därför fick jag aldrig tillfälle att ringa Dig. Hans antydningar om Din ställning gjorde mig mycket glad, och efter det brydde jag mig inte mycket om red. utskottets beslut. Jag var rädd att Du skulle varit så mycket mer kritisk mot boken än jag, att Du skulle anse den vara värd ett ”non imprimatur”. Jag trodde det aldrig, men gm Lundström fick jag på den punkten veta så mycket, att jag blev fullt övertygad. Ditt brev visar ännu tydligare, att Din inställning var ännu gynnsammare än jag tänkt, och det kan bara glädja mig.

112 Kopia bland Sture Bolins efterlämnade papper, Kjellmans samling. Albert Olsens hustru var av judisk härkomst och hotades av de just inledda judeförföljelserna i Danmark.

113 Se ovan s. 27.

Naturligtvis har Du rätt i att den hitlerska politiken inte kommer till sin rätt. Delvis beror detta på känt tryck över landet men jag tror att orsaken huvudsakligen är att söka i källmaterialet. Det ensidiga våldet är tidens karaktäristikum, men vi bara ser den knutna handen; hur den i detaljer är i gång och verkar kan vi inte avgöra lika säkert som vi ser de reaktioner, den framkallar, hos lättskrämda eller orubbliga motståndare. Slutligen kanske spelar det någon roll, att den tyska politiken är så ointressant – onyanserade lockelser och hot och våld överallt, där man tycker sig ha något att vinna – medan motståndarnas politik väcker så oerhört stort intresse. Jag har nog tänkt mig saken på följande sätt: den tyska politiken känner vi alla som tidens karaktäristiska huvudelement, den kan inte följas i alla sina horribla detaljer, i stora drag är den bekant och känd av alla. Hur reagerade yttervärlden inför det ensidiga våldet blir därför huvudfrågan nr 1 för mig. Nr 2 blir: hur lyckades yttervärlden påverka det ensidiga våldets politik? Men på detta sätt försvinner det ensidiga våldet ur siktet, kan man invända, det blir inte huvudelementet i tiden. Ja, men just därför kallar jag boken *Det ensidiga våldet*. Då blir det present på var sida, tänker jag mig. Är det riktigt? Då blir det, som jag alltid menat, den centrala faktorn, som man inte släpper ur sikte och som allt kretsar omkring. Ja, denna utredning har jag skrivit, därför att jag gärna vill att Du skall veta, hur jag tänkt mig boken.

Det gläder mig oerhört, att Du skall recensera boken i Sv.D., så att jag får veta Din mening. Jag är inte så litet rädd för politikerna. [– – –]¹¹⁴

Som professor i humanistiska sektionen hade Bolin att ta ställning till den mångåriga striden kring valet av läskursen i tyska och tillsättningen av lektorer i ämnet. Sverker Oredsson har följt ärendena där motsättningarna var störst mellan professor i tyska Erik Rooth och professorn i litteraturhistoria Olle Holmberg. Oredsson noterar att Bolin yttrade sig *mot* att tyska legationen skulle ha inflytande på ett tillsättningsärende vid universitetet.¹¹⁵

Bolin belyser sin inställning i ett brev till Ahnlund. Den 2 november 1940 beskriver han sin motvilja mot Sven Tunberg i Stockholm bl.a. för att denne ”erhållit och mottagit detta suspekta tyska pris”. Två lundaprofessorer hade fått samma pris.

Den ene var Rooth, som känner sig som en slags kulturattaché för det rike, vars språk han är professor i – det priset kan jag förstå. Men jag kan inte begripa vad ont stackars Walfrid Ekman har gjort.¹¹⁶

114 Bolin till Ahnlund 30 okt. 1944. Nils Ahnlunds efterlämnade papper, KB. Med ”politikerna” syftar Bolin troligen på den av samlingsregeringen tillsatta Informationsstyrelsen, som leddes av historikern Sven Tunberg.

115 Oredsson 1996, s. 172.

116 Bolin till Nils Ahnlund 2 nov. 1940. Nils Ahnlunds efterlämnade papper, KB. Walfrid

Det är alltså tydligt att Sture Bolin under andra världskriget intog en kritisk hållning mot Tyskland och inte alls hyste samma inställning som sin historikerkollega Gottfrid Carlsson, som var aktiv i det nystartade Förbundet Sverige-Tyskland. Oredsson lägger stor vikt vid lärarnas påverkan på sina elever också i ideologiska frågor. Det är då nödvändigt att erinra om att det var Gottfrid Carlsson som attraherade de stora kullarna historiestuderande under kriget och inte Sture Bolin. Om Bolin hade ideologiskt inflytande under andra världskriget kan det inte rimligen ha gått i nazistisk riktning.

Den unge Hans Villius studerade först historia i Uppsala men beslöt sig för att i stället fara till Lund. Han visste vilket seminarium man skulle välja, om man inte var tyskvänlig. Han har i en minnesbild i *Under Lundagårds kronor* 5:2, 1991, berättat om sitt möte med ”underbare, närmast genialiske Sture Bolin”. Eftersom han kom till Lund under kriget är det naturligt att han påpekade att Bolin inte var nazist. Han framhåller också att på det bolinska seminariet blev studenterna uppfostrade att följa Lauritz Weibulls maxim att varken politik eller religion fick påverka den historiske forskarens slutsatser. Endast fakta fick tala.

12. Efter kriget

Våren 1945 var kriget slut, Tyskland besegrat och Hitler död. I Sverige skulle regeringen motivera landets hållning under kriget. För detta behövdes ”vitböcker”. I september 1945 tillsattes en liten kommitté för att utreda landets utrikespolitik under kriget. Huvudansvarig var statsvetaren Edvard Thermanius, och till hans hjälp utsågs bl.a. Sture Bolin.

Bolin hade i slutet av 1944 publicerat sin stora bok *Det ensidiga våldet* om spelet mellan krig och fred 1938–39 och var väl orienterad om modernhistoriskt källmaterial. Det är naturligt att han kallades till sakkunnig av Utrikesdepartementet.

När information om de planerade svenska ”vitböckerna” spreds i stockholmspressen presenterades Sture Bolin med felstavat efternamn och informationen om honom var intetsägende till utslätning. Detta gav *Expressens* nyutnämnde chefredaktör Ivar Harrie anledning att skriva en helsida i tidningen om Bolin.

Harrie hade varit samtida med Bolin i Lund – det Lund som enligt Harrie ”då för tiden hade en kompakt vänstertradition” men där Bolin hade ett förflutet som konservativ i Nationella ungdomsförbundet.¹¹⁷

Harrie hade tillhört de radikala i tjugotalets Lund och varit redaktör för *Lundagård*. Sedan arbetade han i Segerstedts *Göteborgs Sjöfarts- och Handelstidning*.

Ekman, oceanograf och specialist på havsströmmar, var professor i mekanik och matematisk fysik vid Lunds universitet 1910–1939.

117 Kristoffer Holt, *Publicisten Ivar Harrie. Ideologi, offentlighetsdebatt och idekritik i Expressen 1944–1960*, Stockholm 2008 (Linköping studies in arts and science, 413).

1945 blev han ledarskribent i den nyetablerade liberala *Expressen*. Han tillhörde alltså definitivt inte de nationella i lundensiskt tjugotal. Men han – liksom Bolin – tillhörde dem som *diskuterade* – på Atheneum, på Lundagårds konditori och på Håkanssons. Filosofen Gunnar Aspelin berättar i *Lärospån i Lund* att hans diskussionspartners var Sture Bolin, Ingvar Andersson och Ivar Harrie. Harrie visste var Sture Bolin hade stått i sin ungdom. Han placerade honom som ”pionjärernas första stödtrupp” i Nationella ungdomsförbundet. Men Bolins konservatism och nationalism hade enligt Harrie så litet som bara är möjligt gemensamt med 1930-talets ”nya anda i världen”. Harrie menade också att Bolin hade ”en övervinnlig, rent känslomässig aversion mot tyskar och tyskeri”. Det nationella gängets erkända lärofäder var restaurationens franska filosofer, Louis de Bonald och Joseph de Maistre.¹¹⁸

Harrie fullföljer ”bilden av Sture Bolin” med en initierad beskrivning av dennes metodik och historiesyn. Han finner den radikalt källkritisk och en utmärkt förutsättning för att analysera Utrikesdepartementets krigsdokument.

Bolin var tjänstledig från sin professur 1945–50 för uppdraget och arbetade tillsammans med envoyén Erik Sjöborg och kanslirådet och envoyén Wilhelm Winther på de två första volymerna – *Förspelet till det tyska angreppet på Danmark och Norge den 9 april 1940* (1947) och *Transiteringsfrågan och därmed sammanhängande spörsmål april–juni 1940* (1947). Den sista volymen – *Frågor i samband med norska regeringens vistelse utanför Norge 1940–1943* kom först 1948.

Det enda vetenskapliga resultat som arbetet på Utrikesdepartementet avkastade är artikeln *Samtidshistoriens fiender*, som ingår i festskriften *Människan och samhället* till Tage Erlanders 50-årsdag 1951.

Bolin gör flera iakttagelser av principiellt intresse. 1600-talets diskussioner i rådet var ordentligt protokollerade men samtidens regeringsmöten saknar diskussionsprotokoll. Om man följer ett ärende i samtidshistoria finner man väsentliga luckor i källmaterialet: förhandlingar och beslut har tagits per telefon. Utgallring i ämbetsverkens material är en fiende till samtidshistorien. Modern informationsteknik kan visserligen behålla mycken information som annars försvunnit – men den är dyrbar. Bolins slutsats är att *viktiga* samtidshistoriska händelser aldrig kommer att kunna bli beskrivna med källkritisk ackuratess, t.ex. Molotov–Ribbentrops icke-aggressionspakt i augusti 1939 eller transiteringen av tysk militär genom Sverige under andra världskriget. Hålen i källmaterialet är för stora.¹¹⁹

Återbördad till fakulteten, studenterna och de ofullbordade manuskripten grep sig Bolin åter an med myntforskningen. Detta arbete utmynnade i volymen *State and currency in the Roman Empire to 300 A.D.*, publicerad 1958. Det var en total omarbetning av ungdomens numismatiska manuskript och väckte stort intresse i fackkretsar.

118 Ivar Harrie, ”Porträtt av Sture Bolin”, i *Expressen* 8 sept. 1945.

119 Sture Bolin, ”Samtidshistoriens fiender”, i *Människan och samhället. En bok till Tage Erlander på 50-årsdagen*, Stockholm 1951.

Men Bolin hade också annat att göra. Efter kriget beslöt de ansvariga för *Svensk uppslagsbok* att en ny upplaga måste utarbetas, eftersom de omtumlande världshändelserna gjort den första upplagan från 1929–37 föråldrad. Bokförläggaren M. Th. Hansen beslöt att ge ut en ”från grunden omarbetad och väsentligt utvidgad” upplaga. Sture Bolin stod kvar som avdelningsredaktör för *Historia m.m.* Det första bandet utkom 1947.

Det finns en kuriös teknisk skillnad mellan första och andra upplagan som anknyter till Bolins tänkande. I *Det ensidiga våldet* hade han framhållit att efter andra världskrigets slut skulle arkivmaterial och nya tolkningar komma snabbare än efter första världskriget. Denna insikt tog sig som vi sett i den nya upplagan uttrycket att varje tryckark åsattes ett datum, så att läsaren skulle veta i vilket aktuellt kunskapsläge texten tillkommit.

Sture Bolins uppgift i uppslagsboken blev maktpåliggande. I första upplagan hade artikeln om Hitler omfattat 1½ spalt och skrivits av SNU-vännen Erik Arrhén, som redan 1932 skrivit en broschyr, *Hitler. Tysk nationalism och nationalsocialism*. I den nya upplagan har Bolin själv tagit kommandot och skrivit fem spalter om ”Tyska rikets ledare och rikskansler”, dagtecknad den 5 september 1949. Denna tidpunkt förklarar dess exceptionellt utförliga beskrivningar av ”vägen nedåt”. 1947 hade H.R. Trevor-Ropers *The Last Days of Hitler* publicerats och väckt stor uppmärksamhet.

Bolin hade inte skrivit artikeln ”Nationalsocialister” i första upplagan utan överlämnat uppdraget till Rütger Essén, utrikespolitiskt kunnig och en av de ledande inom Den fria högern i Stockholm. Endast ett litet tillägg om svenska nationalsocialister signerades ”B.” men i andra upplagan återtog Bolin ansvaret för texten. Artikeln trycktes 1951. Artikeln är fortfarande användbar i historievetenskaplig analys.¹²⁰

När *Svensk uppslagsbok* 1955 tryckte andra upplagan av volymen om ”Världskrigen” skrev Bolin de översiktliga artiklarna men överlät det mesta av arbetet till specialister: militärhistoriker, ekonomer, geografer och kartografer. Ett andra livsverk var på väg att avslutas.

Bolins offentliga ord under de sista åren var inte längre politiska artiklar eller vetenskap. Publiceringen inriktades mer och mer mot populärvetenskapliga texter om historiska problem. I hans kvarlåtenskap finns också som sagt skisser till nya läroböcker i internationell historia – teman som han föreläst över och som studenterna uppskattade. En studentförening bildades, ”Sture Bolins pågar”, som visar att Bolin länge hölls i vänligt minne i Lund – men inte i en nationell förening utan i Amnesty International!

120 J. Östling använder i *Nazismens sensmoral* artikeln som källa.

13. Slutsats

Som den centrala, sammanfattande frågan i Sverker Oredssons arbete *Lunds universitet under andra världskriget* gäller: "hur var läget i Lund särskilt under åren 1939–1942 jämfört med andra lärosäten?" Han finner att nazismen hade fler anhängare i Lund än annorstädes. Varför var det så? Oredsson prövar olika teorier men stannar själv inför en egen teori: "Jag tänker på den utveckling inom det konservativa Lund, som ägde rum under 1920-talet och början av trettioalet."

Argumentationen är denna: Nationella ungdomsförbundet i Lund bröt 1934 med högerpartiet, som under Arvid Lindmans ledning accepterade demokratin. Nationella studentklubben i Lund bidrog däremot till att skapa ett förakt för demokratin. "Det fanns på detta sätt dålig immunitet mot totalitära ideologier i Lunds akademiska värld." Och som Nationella ungdomsförbundets ideolog utpekas Sture Bolin.

Min granskning av samtida källmaterial har inte funnit stöd för Oredssons tolkning. Bolin kan inte återfinnas som "ideolog" för Nationella ungdomsförbundet under 1930-talets strömkantring mot tysk nazism. De få politiska artiklarna av hans hand från denna tid utgör snarast varningar till det nationella förbundet. Brevet från Elmo Lindholm till Bolin pekar i stället på en infiltration från nazist-sympatisörer i den centrala nationella rörelsen.

Det måste också framhållas att Bolins aktiva tid som studentpolitiker inföll 1920–25. När andra världskriget bröt ut, 14 år senare, hade fyra studentgenerationer hunnit passera Nationella studentförbundet i Lund. Till detta kommer att Bolins politiska budskap visserligen var nationellt men av *fransk* tappning och utan referenser till den tyska nazismen.

Notera vidare att Oredssons inledande presentation av Sture Bolins åsikter vilar på en artikel som *inte* är skriven av Bolin utan av den andre redaktören på *Nationell samling*, Bo Hasselrot. Eftersom *Nationell samling* utgavs av en diskussionsklubb, där mycket olika idéer ventilerades, kan inte Bolin tillskrivas andra åsikter än dem han själv framfört som sina egna. Det har hittills inte kunnat påvisas att hans åsikter var "aggressivt konservativa och antidemokratiska. Även rasism förekom", som Oredsson skrev (s. 16).

Min slutsats måste därför bli att Sverker Oredssons teori om anledningen till lundastudenternas pronazistiska hållning under andra världskriget är en faktoid, ett icke bevisat försanthållande, som måste behandlas som en sådan.

KAPITEL II

En förändrad historikerutbildning

Andreas Åkerlund och Thomas Kaiserfeld efterlyste 2009 strukturella frågeställningar vid studier av universiteten och nazismen. Vad som i detta avsnitt skall behandlas är därför Sture Bolins utformning av sin professorsroll under andra världskriget – under nazismens erövringsår.

Därmed blir ett helt annat källmaterial aktuellt: universitetets årsberättelser och petita, studiehandböcker och föreläsningsskataloger, förvarade i Lunds universitetsarkiv, samt de i Statens offentliga utredningar tryckta universitetsutredningarna.

1. Förändringen under andra världskriget

När Bolin installerades som professor i Lund ett halvt år före krigsutbrottet markerade han som nyss redovisats sin anslutning till den historiesyn och den metod som utvecklats av triumviratet Lauritz Weibull, Curt Weibull och Erik Arup.

Samma markering hade han gjort långt tidigare. I vetenskapliga uppsatser och populära verk hade han ofta tagit upp sina föregångares nya resultat, prövat dem och reviderat dem. I sin undervisning hävdade han ofta:

Jag arbetar med samma metod som Lauritz Weibull, Curt Weibull och Erik Arup även när jag kommer till andra resultat än de.¹²¹

Varför kom han till andra resultat? Vilka förändringar var hans? Källkritik hade funnits sedan 1700-talet. Det var inget nytt. Men vad betydde ”kriticismens metodik”? Och vilka metodiska grepp var Bolins egna? Vilka strukturella förändringar måste han genomföra i forskning, i undervisning och i kunskapsspridning? Och vad kunde genomföras under krigets pressade läge – i fråga om pengar, arbetskraft, tekniska resurser och kringaskurna resemöjligheter?

2. Forskningen

Forskningen i historia sedan Sture Bolin övertagit professuren kan analyseras dels i hans egna arbeten, dels i några av elevernas doktorsavhandlingar.¹²² Bolin var

121 Se även Bolin i *Scandia* II, s 224.

122 Jag har i *Svenska historiker. Från medeltid till våra dagar*, red. Ragnar Björk & Alf W.

utbildad i den weibullska forskningstraditionen, där kritiken inte bara gällde källorna utan också det färdiga resultatet i form av kritik av tidigare forskares framställning. Den kritiska forskningen uppstår genom att framlagda ”uppfattningar” prövas kritiskt genom nya frågeställningar och nytt källmaterial.

Bolins forskningsmetodik framträder med stor tydlighet i hans *Scandia*-uppsats ”Hallandslistan i kung Valdemars jordebok” – den som Erik Lönnroth betecknade som det bästa historiska arbete som producerats i Sverige under 1900-talet.¹²³

Kung Valdemars jordebok är en central källa till Danmarks tidiga medeltid. Kronans inkomster anges fördelade på rikets landskap. Inkomsterna från Halland ingår i en separat lista och avser samma år som jordeboken. Men uppgifterna överensstämmer inte. Varför inte? Många hade försökt svara. ”Hallandslistan” hade blivit – som Arup hävdade – ”den klassiska valplatsen inom dansk historieforskning”.¹²⁴

Problemet med den bristande överensstämmelsen löste Bolin med hjälp av matematisk analys av prisuppgifter, måttuppgifter och sin kännedom om romerskt och medeltida räknesätt. Han tog även till s.k. ”diofantiska ekvationer” för att komma vidare, då källan inte innehöll tillräckliga uppgifter. Arbetet är särskilt intressant därför att Bolin utnyttjade ett vetenskapsteoretiskt koncept som är vanligt inom naturvetenskaperna men inte inom humaniora: ett outtröttligt prövande av lösning efter lösning – som i botaniska eller zoologiska experiment. Bolin gav aldrig upp – och han nådde till slut ett resultat som fick siffrorna att stämma och som ännu icke har kunnat ifrågasättas. Detta outtröttliga prövande av alla möjliga lösningar blev Bolins signum.

Den andra iakttagelse man kan göra i Bolins egen forskning är hans tidiga intresse för att framlägga *teorier* om den studerade ”historiska verklighet” han analyserade. Redan vid 23 års ålder utvecklade han sålunda en teori om förhållandet mellan ett lands gällande lag och vad som händer med rättskipningen sedan en revolution – lyckad eller misslyckad – ifrågasatt gällande rätt. Som empiriskt material lyfte han fram revolutioner på olika håll i världen och frågade hur man hanterat den gällande rätten efter revolutionen – som ju hade som målsättning att kullkasta den. Bolin kallade sin uppsats *Till revolutionernas teori*.

Några år senare höll han som vi sett en högtidsföreläsning i Lund om den franske högerfilosofen Joseph de Maistre, dennes tankegångar och deras användbarhet 100 år sedan de formulerats. Bolin argumenterade för att historien visser-

Johansson, Stockholm 2009, redovisat (s. 513–525) Bolins fyra forskningsområden: 1. Myntförhållandena under senantik och tidig medeltid. 2. Nordisk tidig medeltid. 3. Andra världskrigets utbrott. 4. Spridda artiklar och infall. Andra historiker har i samma verk beskrivit några av hans elever: Per Nyström, Artur Attman, Sven A. Nilsson, Sten Carlsson och Folke Dovring.

123 Se ovan not 79.

124 Erik Arup, ”Et svenskt Skrift om dansk Middelalder”, i *Nordisk tidskrift* 1918, s. 585.

ligen inte upprepar sig, därför att varje händelse är sammansatt av otaliga skiftande element, men trots det kan man iakttaga ett mönster, en likartad förändringsprocess, och den kan användas för prognos.

Det exempel ur de Maistres produktion han valde är de tydliga likheterna mellan den franska revolutionens förspel och den ryska revolutionens förspel. De berodde enligt Bolin på att i bägge fallen hade en ny samhällsklass uppstått, tack vare ekonomiska förhållanden, och den krävde bättre levnadsförhållanden och större inflytande i samhället. En annan likhet mellan de båda revolutionerna var att de intellektuella stödde de radikala kraven och gav dem röst och spridning. Bolin föreställde sig att på samma sätt kan andra revolutioner analyseras på jakt efter likheter, som har förklarande värde, och till slut kan mönstret användas för prognos. Han nämner aldrig ordet "teori" denna gång, men uppenbart är att studenten Bolin eftersträvar en *revolutionsteori* och tror att den kan finnas genom komparativ historisk forskning.

Bolin skrev de här teoretiserande artiklarna parallellt med sin avhandling om *Fynden av romerska mynt i det fria Germanien*. Även i bearbetningen av förklaringar av detta väldiga arkeologiska material behövde han ett teoretiskt tänkande för rekonstruktionen, uppnått genom jämförelse av myntfyndens sammansättning i olika tider och olika områden med skilda betingelser.

Den weibullska skolan hade inga andra regler för rekonstruktion av det förflutna än det rationella och logiska tänkandet. Bolin sökte en teori för penningpolitik och kunde hämta inspiration från den framväxande teorin inom nationalekonomin, teorier som utnyttjats av Eli Heckscher och Gunnar Mickwitz som han samarbetade med.

Vid mitten av 1800-talet hade ekonomer identifierat en teori för myntväsendet som de för att hylla en 1500-talsekonom kallade *Greshams lag*: om mynt med olika silverinnehåll fungerar i en ekonomi, så försvinner så småningom de silverrikaste över landets gränser. Bolin analyserade sina otaliga myntfynd och fann att Greshams lag inte var giltig, och han föreslog en förklaring till detta som kallats *Bolins lag*. Historikern hade utvecklat en teori för antikens penningpolitik och han vidareutvecklade den för nordisk medeltidshistoria – myntherren kunde tilltvinga sig en avgift av själva myntningen, en slagskatt, som så småningom omförhandlades till en "plogpenning", en skatt som skulle ersätta slagskattens obeständighet och göra mynten användbara för kapitalbildning.

Bolin utvecklade också en teori om det danska samhällets förändringsprocess i boken *Ledung och frälse*. Här beskriver han samhällsutvecklingen från en av bönderna buren *ledungsflotta* under konungens befäl, konungens fåtaliga *hird* som utvecklas till *frälse* och böndernas övergång från krigstjänst till skatter. Det är en teori för förändring av samhället där förändringsagenterna är krigsteknik, maktkoncentration och klass-sortering. Bolin presenterar detta arbete med en märkligt förbisedd mening:

Därvid framträder ett ganska starkt rent logiskt moment i den historiska processen, vilket kanske genom vår tids specialforskningar blivit något undanskymt men i själva verket just tack vare dessa enligt min mening bör framhävas ännu mer än förr.¹²⁵

Bolin släppte inte sitt intresse för teorier. I ett sakkunnigutlåtande 1954 bedömer han en utredning som Sven A. Nilsson gjort av säterifrihetens uppkomst under Erik XIV. Det är en korrekt lösning – ”låt vara att den kunde blivit ännu elegantare om han mer reservationslöst accepterat en av mig framlagd förklaring till säterifriheten såsom en i tingens ordning inneboende naturlig företeelse”.¹²⁶

Bolins sökande efter teorier för samhällsutvecklingen var före sin tid. Det återkom först på 1960-talet i svensk historisk forskning – i Stefan Björklunds viktiga *Scandia*-artikel 1965 med pläderingen för en ”positivistisk historieskrivning”.¹²⁷ Andra metodologiska nyorienteringar i Sture Bolins forskning har identifierats av Eva Österberg i hennes analys av källkritiken kring de medeltida årböckerna. De utgår från Bolins stora arbete *Om Nordens äldsta historieforskning* (1931) och hans uppfattning att källors inbördes beroende endast kan verifieras om man kan påvisa ”konklusiva fel”.¹²⁸

Sture Bolins metodologiska nyorientering i egen forskning påverkade självfallet hans elever i forskarutbildningen. Sannolikt kommer fortsatt historiografisk forskning att blotta vad som skulle kunna kallas för historievetenskapens svenska modernisering.

3. Populärhistoria

Sture Bolin var i sin forskning en extremt problemlösande historiker, men han ägnade också mycket tid åt vad vi i dag kallar den ”tredje uppgiften” – att föra ut sina resultat och sina kunskaper i populär form.

Så snart *Fynden av romerska mynt i det fria Germanien* kommit ut 1926–27 samlade Bolin sina kunskaper om svensk och äldre germansk historia i den läsbara boken *Romare och germaner* (1927). I fjorton komprimerade kapitel belyser han modern forskning om den s.k. folkvandringstiden. Avsikten var att skapa en syntes, baserad både på egna forskningar i avhandlingen och på andra forskares uppfattningar, främst österrikaren Alfons Dopschs nyss utkomna banbrytande arbeten.¹²⁹

125 Sture Bolin, *Ledung och frälse. Studier och orientering över danska samfunnsförhållanden under äldre medeltid*, Lund 1934, s. 4.

126 Sture Bolin, ”Sju svenska historiker”, i *Scandia* 1953/54, s. 232.

127 *Scandia* 1965, s. 189–225. Se även Klas Åmark, ”Teoriernas intåg i historievetenskapen”, i Göran Behre & Birgitta Odén (red.), *Historievetenskap och historiedidaktik*, Lund 1982.

128 Österberg, *Scandia* 1975, s. 154–155.

129 Sture Bolin, *Romare och germaner. En orientering*, Stockholm 1927.

Nästa populärhistoriska arbete var *Skånelands historia. Skildringar från tiden före försvenskningen* (1930). Förordet lämnar en förklaring till arbetets tillkomst-historia. Bolin säger att han ägnat sig åt populär föreläsningsverksamhet.

Det är till följd härav en given sak att det icke är och icke vill vara ett vetenskapligt fackverk. Dess syfte är i stället att söka bereda 'Skånelands folk' tillfälle att lära känna sitt eget förgångna, sådant detta ter sig enligt de nyare forskningarna inom ämnet.¹³⁰

Skånelands historia utkom 1930 på Borelius förlag. Initiativtagare till detta förlag var konsthistorikern Aron Borelius – docent och aktiv socialdemokratisk politiker. Till den socialdemokratiska ideologin vid denna tid hörde att folket i folkhemmet skulle få större kunskaper om samhället. Vid Lunds universitet hade tidigt en föreläsningsförening bildats som organiserade professorernas och docenternas "bondföreläsningar".¹³¹

Borelius' idé var att bilda ett förlag som skulle ge ut böcker, lämpliga för folkbildningen. Sture Bolin, ännu medlem i Nationella ungdomsförbundet, engagerade sig starkt i Borelius' utbildningsverksamhet. Några av Bolins vänner hjälpte till med illustrationer – t.ex. att "upprita runstenar" och att fotografera minnesmärken och kulturlandskap.

Det blev en vacker bok och den recenserades som ett "stort anlagt verk".¹³² I *Arbetet* intervjuades Borelius och Bolin om en "märklig boknyhet".¹³³ I flera recensioner poängteras det *nya* i boken. Bolin presenterades som en representant för en *ny* typ av historisk forskning, som avstår från romantik och myter och som står för den weibullska historiska metoden.

Den andra delen av *Skånelands historia* är dagtecknad i juni 1933. Den skildrar tiden "från omkring 1000 till ungefär 1130". I förordet redogör Bolin för hur han anser att en populärvetenskaplig historisk syntes skall genomföras:

Författaren av en sammanhängande skildring av det slag, som det här är fråga om, kan inte alltigenom ta hänsyn till den rädsla för tomrummet, han som historisk forskare känner. Skulle han nöja sig med att återge bara det, som är i alla avseenden bevisbart, skulle hans framställning av det tidsavsnitt, som här behandlas, bli uteslutande ett torrt uppräknande av händelser, som ägt rum, och av tillstånd, som rått vid givna tidpunkter. Enligt min mening är det hans uppgift att med ledning av säkra källuppgifter konstatera händelser och tillstånd och så på grund-

130 Sture Bolin, *Skånelands historia. Skildringar från tiden före försvenskningen*, 1, Lund 1930, Förord.

131 Einar Sjövall, *Centralbyrån i Lund för populära vetenskapliga föreläsningar, folkbildningsavdelning vid Lunds universitet. 1898–1948*, Lund 1948.

132 *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 29 sept. 1930.

133 *Arbetet* 27 sept. 1930.

val av dessa – bland annat genom sammanbindning av händelserna och genetisk tolkning av de rådande tillstånden – bilda sig en totaluppfattning; ju flera konstaterbara fakta denna förklarar och ju enklare förklaringarna bli, desto bättre. Längre än till en uppfattning kan han inte nå.¹³⁴

Bolin hade ett mycket effektivt sätt att genom trycknings sättet skilja mellan vetenskapliga och populära verk. Vetenskapliga arbeten försågs med noter och sedvanlig obligatorisk information om källor och litteratur. Men populärarbeten betraktade han som ofullständiga informationspublikationer *utan* noter och med källorna bara meddelade i inledningen utan arkivuppgifter. I de samtidshistoriska arbetena heter det ofta att han avser att återkomma när arkiven öppnats vid en senare tidpunkt.

Nästa stora populärt utformade text var *Det ensidiga våldet*, som Bolin skrev under andra världskrigets första år. Han fortsatte också att bearbeta ämnet i korta artiklar i svenska, danska och norska översikter av världskrigets historia efter krigets slut.

Men till de två planerade delarna av *Skånelands historia* 3–4 återkom han aldrig. Världshistorien överväldigade honom, och Borelius flyttade till Norrköping.

Under 1930-talets början räckte Sture Bolins produktivitet också till ett arvodrat beställningsarbete, som knappast var populärt i folklig mening. I maj 1934 undertecknade styrelsen för Brand- och lifförsäkringsaktiebolaget Skåne sin halvsekelhistorik.

Utarbetandet av den egentliga historiken har varit anförtrodd åt Docenten vid Lunds universitet, Fil. d:r Sture Bolin.¹³⁵

Man kan fråga sig varför Sture Bolin åtog sig ett beställningsarbete av denna typ – vitt skilt från hans vetenskapliga forskning. Svaret ger sig inte självklart, men Bolins doktorand och nära vän Sven A. Nilsson ger en pusselbit till en förklaring. I en presentation i *Historisk tidskrift* 1963 heter det:

Under de år han speciminerade för professuren, satsade han hänsynslöst av egna medel för att få hjälp med excerperingar och genomgångar.¹³⁶

Han behövde helt enkelt pengar för att organisera sin forskning. Detta var före de statliga forskningsrådets tid. Han behövde köpa tid.¹³⁷

134 Sture Bolin, *Skånelands historia. Skildringar från tiden före försvenskningen*, 2, Lund 1933, Förord.

135 Sture Bolin, *Brand- och lifförsäkringsaktiebolaget Skåne 1884–1934*, Malmö 1934.

136 Sven A. Nilsson i *Historisk tidskrift* 1963, s. 338–343.

137 Thorsten Nybom, *Kunskap, politik, samhälle. Essäer om kunskapssyn, universitet och forskningspolitik 1900–2000*, Hargshamn 1997.

4. Institutionsbildning under världskrig

När Sture Bolin 1938 efterträdde Lauritz Weibull som professor i historia i Lund rådde ännu nästan medeltida strukturella förhållanden för en humanistisk professor. Lauritz Weibull tenderade sina elever i hemmet vid Adelgatan, och där skedde också handledning av doktorander. Endast professorerna i laboratorieämnen och museiämnen hade tillgång till institutionslokaler och personal, i t.ex. zoologi, arkeologi och konsthistoria.

Weibulls föreläsningar hölls i universitetshuset och seminarierna i Kungshuset i Lundagård, som inrättats för att möta behovet av seminarier vid universitetet. Krav på seminarieundervisning hade införts vid universitetet på 1890-talet.

Sture Bolin hade från sina resor mellan Europas olika myntkabinett under arbetet med avhandlingen fått kännedom om fördelen med institutioner med personal, och från de hektiska specimineringsåren hade han lärt sig att förstå nytan av arbetskraft för insamlingsarbete, bearbetning och renskrivning. Men inga resurser för sådant var knutna till de humanistiska professurerna.

Andra världskriget skapade en ny situation, som Sture Bolin snabbt förstod att utnyttja – inte bara för egen räkning utan också för den historiska forskningen i Lund generellt. Under kriget kom flyktingar till Sverige – inte minst från de baltiska och polska krigszonerna. Dessa flyktingar måste få arbete och social förankring i Sverige. Regeringen erbjöd universitetet att genom Arbetsmarknadsstyrelsen betala löner till akademiskt utbildade personer som kunde ges lämpligt arbete. De anställda kallades ”arkivarbetare”.

Sture Bolin insåg snabbt möjligheterna. Han erbjöd arbete åt personer som kunde skriva maskin, som kunde räkna och som kunde översätta ryska tryckta texter till franska. Samtidigt övertalade han fakulteten att få disponera ett rum i Kungshuset för historikers arbete. Så började han år 1944 systematiskt bygga upp en *historisk institution*, den i första i vårt land.

De första som knöts till Bolins verksamhet var en jurist från Estland, Arthur Peetre, och hans hustru Linda Peetre. Linda var rullstolsbunden och utförde sitt arbete som översättare och renskrivare i hemmet. Hon var matematiskt begåvad och kunde också hjälpa till med beräkningar och kalkyler. Från Polen kom Ludwika von Broel-Plater, som var suverän på ryska och franska. Från Lettland kom en domare, Teodors Zwejnicks, som väl kände till Ryssland. Successivt växte institutionsstaben. Lundainstitutionen fick en filial genom F. Herholz vid Riksarkivet i Stockholm, som försåg Lund med kopior av förteckningar.

Staben i Lund administrerades av en nyinrättad amanuens, Hans Villius, arvoderad av docentstipendiefondens överskott. Rummet i Kungshuset blev för litet. Sture Bolin lade märke till en övergiven kemilokal på sin väg till och från stads kärnan och sin villa på Nicolovius väg. Kemilokalen disponerades av universitetsbiblioteket för lagring av gamla tidningar.

Bolin genomförde åter en av sina snabba kombinationer: han övertygade

universitetsbibliotekets chef om att tekniken fört in en ny förvaringsprincip för tidningar genom mikrofilm. Kemilokalerna kunde successivt utrymmas och överlåtas till historikerna. Så fick vi först tre rum och två biblioteksrum på andra våningen.¹³⁸ Sedan vidgades arealen.

Mikrotekniken infördes också i den historiska forskningens tjänst. En firma i Stockholm, *Rekolid*, fick i uppdrag att filma källmaterial på Riksarkivet, som kunde behövas för att komplettera det tryckta källmaterialet och underlätta de unga forskarnas arbete i Lund. Vi reste upp till Stockholm för att identifiera källmaterial och beställa filmning, och bearbetade sedan materialet i den växande institutionen i Lund. Humanistiska fonden betalade för filmningen.

Räknemaskiner och kortkartotek anskaffades när socialhistoriska och ekonomisk-historiska frågeställningar blev aktuella, t.ex. Artur Attmans studier av den ryska handeln, Sven A. Nilssons arbete om adelns livssituation på 1500- och 1600-talen och mina egna studier av rikets uppbörd och utgift på 1500-talet.

1949 fick institutionen formell status som en självständig universitetsinstitution, redovisad i 1948–49 års *Årsberättelse för Lunds universitet*. Därmed kunde institutionen placeras ”på stat”.

Bolin skred omedelbart till verket. I en lång skrivelse den 23 mars 1950 till större akademiska konsistoriet skildrade Bolin den djupgående förändring som historievetenskapen genomgått under 1900-talet. På 1910-talet arbetade forskarna främst med tryckt material eller från olika arkiv insamlade excerpter. Ett gemensamt humanistiskt seminariebibliotek hade då varit en ändamålsenlig universitetsstruktur. Då tillkom det humanistiska seminariebiblioteket i Lundagård.

Nu var läget ett helt annat. Forskningen var nu inriktad på sociala, finanshistoriska och ekonomiska problem. Bolin räknade upp namn och titlar på åtta historiska avhandlingar som nyligen publicerats i Lund. Han visade också att biografiska avhandlingar fått nya frågeställningar, inriktade på de biograferades klasstillhörighet och politiska aktivitet. Ämnet hade moderniserats.

Avhandlingar med liknande problemställningar var också att vänta de närmaste åren. Bolin framhöll att dessa nya forskningsuppgifter underströk ”historiens karaktär av samhällsvetenskaplig kärndisciplin”.

Denna förändring hade tvingat fram insamling av källmaterial i institutionens ”fotostatarkiv” och dess ”mikrofilmarkiv”. Räknemaskiner och apparater för statistisk och kartografisk framställning hade måst anskaffas genom universitetets fonder och genom privata gåvor.

Under krigsåren hade man inte kunnat köpa ny litteratur. Bolin hade därför inlett bokutbyte med institutioner i Finland, Tyskland och Storbritannien.

138 Uppgifter om institutionens verksamhet lämnade Bolin till universitetets årsberättelser, där uppgifterna hämtats. Om institutioner generellt se Rolf Torstendahl, ”Med och mot strömmen. Hierarkisering och platta organisationer i universitetsvärlden”, i Eva Heggestad (red.), *En ny sits. Humaniora i förvandling. Vänbok till Margareta Fahlgren*, Uppsala 2008.

I praktiken hade en historisk institution börjat fungera i Lund. Skrivelsen, som även är undertecknad av Gottfrid Carlsson, slutar:

Med hänsyn till vad som ovan anförts, är det uppenbart att den Historiska institutionen är ett livsvillkor för den historiska forskningen i Lund. Den är oundgänglig för de historieforskande, för såväl lärare som för elever. Med hänsyn till att den i likhet med övriga till Universitetet hörande institutioner därför måste betraktas som en fast företeelse är det ett angeläget intresse, att dess personal uppföres på ordinarie stat.

Beträffande den ekonomisk-historiska avdelningen hänvisas till preceptor i ekonomisk historia.

Historiska Institutionen behöver för att kunna fullfölja sina arbetsuppgifter följande tjänstemän:

I. En 1:e assistent. Dennes arbete bör omfatta översyn av det löpande arbetet vid Institutionen, samordning av Institutionens och arkivarbetarnas arbete, planläggning av mikrofilmning, kontroll och katalogisering av mikrofilmning, kontroll och katalogisering av de inkomna filmerna samt i samband med detta vetenskapliga undersökningar av det filmade materialets karaktär, beskaffenhet och källvärde.

II. Två 2:e amanuenser. Dessa bör ha till uppgift att biträda professorerna vid de bägge proseminarierna, leda kurser i paleografi, instruera vid bruket av Institutionens apparatur, biträda vid skötseln av biblioteket samt genom genomgång av utländsk tidskriftslitteratur för registrering och excerpering av viktiga artiklar och recensioner möjliggöra en systematisk översikt av den utländska forskningen.

III. Ett kanslibitråde. Då den under I och II upptagna, högkvalificerade arbetskraften icke bör tagas i anspråk för renskrivning, stencilering, bokföring, kontrollräkning, telefonpassning och enklare katalogisering behöver Institutionen ett kanslibitråde för dessa ändamål. Denne skall samtidigt kunna fungera som biträde vid Mikrofilm- och fotostatarkivet. Detta arkiv kräver stor arbetskraft dels för utskrivning av kataloger, dels för de tekniska arbetsuppgifter, som uppstår i samband med filmens registrering (spolning, hopfogning, infotografering av signum etc.). Det är av synnerlig vikt att detta kanslibitråde behärskar läsning såväl av medeltida som yngre texter av skilda typer.

Med stöd av ovanstående få vi hemställa att Större Akademiska Konsistoriet bland sina petita till 1951 års riksdag måtte uppföra på ordinarie stat vid Historiska Institutionen

en 1:e assistent
två 2:e amanuenser
ett kanslibitråde.¹³⁹

139 Skrivelse från Sture Bolin och Gottfrid Carlsson bland petitahandlingarna för läsåret 1951/52. Kansliets arkiv 1930/31-1964, F 7 B:9, LUA.

Skrivelsen togs upp av konsistoriet 1951/52. Den kom därigenom att ingå i det material som låg till grund för *1945 års universitetsutredning* i dess rapport. Denna utredning hade initierats under kriget och hade fått den nyutnämnde professorn i historia Erik Lönnroth i Uppsala till sekreterare. Utredningen uppmärksammade Bolins skrivelse och knäsatte principen om *humanistiska institutioner*, bekostade av statsmedel. Detta antogs av riksdagen.

Sture Bolins aktion 1949 att få fast personal till den nyutnämnda institutionen bör ses i förhållande till 1940-talets universitetspolitik och forskningspolitik. Thorsten Nybom har i sin essäsamling *Kunskap, politik, samhälle* (1997) belyst detta viktiga område under 1900-talet. Jag har också haft stor hjälp av Göran Blomqvists *Elfenbenstorn eller statsskepp* (1991) och Carl-Gustaf Andréns "Forskningspolitikens historia i Sverige från 1940-talet" i *Lärda sällskap* (2006).

På 1930-talet bröt samhällsplanering och planhushållning igenom i debatten. "Folkhemmet" måste säkras genom "en aktiv statligt understödd och organiserad forskningspolitik". Den socialdemokratiska ecklesiastikministern Arthur Engberg skrev 1938 i sin debattskrift *Demokratisk kulturpolitik* att det gällde att uppspara de bäst skickade forskarbegåvningarna, ge dem ekonomiska och tekniska resurser och att skapa behövliga institutioner till forskningens förfogande.

Krigsutbrottet året efter besannade detta. Ett nationellt argument tillkom: en inhemsk forskningspolitik måste utvecklas.

Det första ledet i de svenska forskningsråden var *det tekniska forskningsrådet*, föreslaget av den s.k. Malmiska kommittén, sedan denna under brinnande krig besökt det nationalsocialistiska Tyskland och avlämnat en rapport till regeringen om tysk forskningspolitisk organisation.¹⁴⁰ Flera forskningsråd planerades, bl.a. ett samhällsvetenskapligt råd 1943, lett av ekonomhistorikern Eli F. Heckscher. Men detta förslag mötte häftigt motstånd. Det mest samlade motståndet kom från Gunnar Myrdal, som i en serie föredrag i Stockholm totalt nedgjorde förslaget.

Myrdals föredrag, samlade och utgivna i boken *Universitetsreform* 1945, har ett betydande intresse i relation till Bolins försök att få statligt stöd för sin historiska institution.

Myrdal räknar utan alla förbehåll *historia* till de *samhällsvetenskapliga* vetenskaperna. Ämnet behöver resurser, menar han, eftersom det har ansvar för ett väldigt forskningsområde. Det aktuella intresset för ekonomisk historia bör *inte* tillgodoses genom utbrytning från moderämnet utan infogas i detta. Myrdal avvisar förslaget om ett samhällsvetenskapligt forskningsråd och föreslår i stället en förstärkning av universitetsämnena genom avlönade tjänster för *yngre* forskare, som kan garantera nyrekryteringen.

Det är inte säkert att Bolin känt till Myrdals plädering 1945, när han formu-

140 Henrik Björck, *Staten, Chalmers och vetenskapen. Forskningspolitisk formering och sociala ingenjörer under Sveriges politiska industrialisering 1890–1945*, Nora 2004 (SISTER. Skrifter, 11).

lerade sin petita 1950, men huvudtanken är densamma: historia är ett samhällsvetenskapligt kärnämne och det måste stärkas genom avlönade tjänster för yngre forskare. Myrdal och Bolin hade tydligen samma erfarenhet: forskning inom historia och andra samhällskunskapsämnen krävde för att hålla internationell standard yngre medhjälpare och tekniska hjälpmedel.

Bolin hade länge sökt hindra att ekonomisk historia blev ett särskilt ämne. Samma uppfattning hade Myrdal offentliggjort. Men i sin skrivelse från 1950 böjer Bolin sig för statens redan fattade beslut om fristående preceptorat i ekonomisk historia och hänvisar till att preceptorn i ämnet själv bör få formulera sina petita.

Samma år som Myrdals skrift publicerats tillsatte regeringen som nämnts en ny universitetsutredning – 1945 års universitetsberedning. Den hade Östen Undén som ordförande och Erik Lönnroth som huvudsekreterare.

Utredningen begärde in förslag från de två riksuniversitetens professorer. Hur skulle universiteten kunna förstärkas?

Från Lund svarade Gottfrid Carlsson att det viktigaste var att inrätta ännu en professur i historia utan speciell probleminriktning. Sture Bolin hade en annan uppfattning. Han ville ha biträdande lärare i ekonomisk historia och regelbunden undervisning i modern historia av docentkompetent lärare.

Uppsalaprofessorerna i historia hade också olika uppfattningar. Lönnroth ville ha en ny professur i samtidshistoria men Erland Hjärne ville ha en professur i ekonomisk historia.

Vidareutvecklingen av den historiska institutionens personalstat skedde under 1950-talet och kan följas i universitetets årsberättelser. Den skedde i takt med den generella utvecklingen av universiteten under intryck av det snabbt ökande studentantalet och samhällets efterfrågan på universitetsutbildade lärare och tjänstemän. "Docenteländet" avhjälpes, universitetslektorer förordnades och även en biträdande lärare tillkom.

Utredningen förändrade inte bara forskningens ställning utan också professorernas roll i systemet. 1963 var tiden mogen för att genomföra *Forskarutredningen*, som formulerade nya krav på professorernas handledning och lagarbete. Men då var Sture Bolin inte med längre. Nästa generation med Sven A. Nilsson i spetsen fick formulera det nya.¹⁴¹

5. Undervisningen

Professorers undervisningsskyldighet bestod vid lundauniversitetets tillkomst utslutande i föreläsningar. Under reformarbetet kring universiteten på 1800-talets slut utvecklades övningar i olika former, till sist formaliserade i seminarier.¹⁴² Fö-

141 Odén 1991, s. 287ff.

142 Göran Blomqvist, *Elfenbenstorn eller statsskepp? Stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schück*, Lund 1992 (Bibliotheca historica Lundensis, 71), s. 224.

reläsningarna redovisades vid terminens slut i professorernas dagböcker medan seminarierna redovisades i protokollsböcker över varje seminarietillfälle. I regel är detta material bevarat i universitetsarkivet.¹⁴³

Utöver lärarledd undervisning skulle studenterna också inhämta läskurser. Dessa bestämdes av professorn i ämnet men kontrollerades av konsistoriet och meddelades i *Studiehandboken för Lunds universitet*, som publicerades med några års mellanrum. Läskurserna skulle tenteras för professorn.

Detta var i princip de uppgifter som mötte Sture Bolin, när han strax före krigets utbrott installerades som professor.

Bolin hade inte givit mycket undervisning som docent och forskardocent i Lund. Enligt föreläsningsskatalogerna för 1930-talet var han befriad från undervisning. Kanske för forskning? Lauritz Weibull stödde uppenbarligen sin begåvade docents forskning.

Men vårterminen 1931 fick han sitt elddop. Han erbjöds att vikariera som professor på Curt Weibulls professur i Göteborg.¹⁴⁴ Erik Lönnroth, som då arbetade på sin doktorsavhandling vid Weibulls seminarium, har givit en målande minnesbild av Sture Bolins första lärartid:

Han sköt in genom föreläsningssalens dörr och upp i katedern, fladdrade till med kroppens överdel och började tala. Det han sade var förvirrande, mycket lärt och skenbart osammanhängande. Så blev det plötsligt rymd över alltsamman, eller rättare sagt man befann sig själv försatt till en rymd av abstrakt tänkande, där Sture Bolin utförde en sorts svalflykt med blixtsnabba tvärvändningar och gälla, entusiastiska lockrop. Och hans åhörare, eller rättare sagt de åhörare som kunde följa med, satt trolldundna, ohjälpligt förvandlade till rundningsmärken i denna celesta uppvisning och med en gryende längtan att någon gång på egen hand kunna utföra något, som avlägset liknade denna otvungna flykt högt över jordens mångfald av förvirrande faktiska företeelser.¹⁴⁵

När jag kom till Lund 1941 hade Bolin just tillträtt sin professur och jag valde honom som professor därför att han var specialiserad på ekonomisk och social historia. Men hans undervisning hade påverkats av krigsutbrottet. Han föreläste 1941 om förspelet till krigsutbrottet – det tema som skulle bli den stora boken *Det ensidiga våldet*.¹⁴⁶ Min minnesbild av honom påminner om Lönnroths. Det var fascinerande att lyssna till honom. Jag blev för alltid fast för Sture Bolins historiesyn och historiska metod – om än inte för hans ämnesområden.

143 Jag tackar arkivarien vid universitetsarkivet Bengt Werner för hans hjälp med orientering i källmaterialet.

144 Brev om detta från Curt Weibull och Göteborgs högskolas rektor i Sture Bolins privata samling (Gunilla Kjellman).

145 Erik Lönnroth i *Ale. Historisk tidskrift för Skåneland* 1963, s. 30.

146 Se ovan s. 51.

Under kriget fanns det två historiska seminarier i Lund – Gottfrid Carlssons som representerade Harald Hjärne-traditionen och Sture Bolins som förde Lauritz Weibull-traditionen vidare. Gottfrid Carlssons seminarium var alltid betydligt större än Bolins. Anledningen var enligt de publicerade minnesbilderna att Bolin liksom Weibull var ”svår” och Carlsson ”välvillig”.¹⁴⁷ Men det fanns också under kriget en ideologisk skillnad som kan ha inverkat: Carlsson accepterade inte marxistisk terminologi och hade goda kontakter med Tyskland.¹⁴⁸ Marxister samlades hos Bolin.¹⁴⁹ Men där gällde regeln från Weibulls tid, att politik inte fick påverka historisk forskning.¹⁵⁰

När jag nu jämför Sture Bolins kursfordringar med Gottfrid Carlssons och med *Studiehandboken* för 1942–46, så framträder en påtaglig skillnad. Gottfrid Carlssons kursfordringar var uppbyggda på att man i följd skulle tillgodogöra sig de olika delarna av *Sveriges historia till våra dagar*, skrivna av professorliga specialister, medan Sture Bolin krävde att man skulle kunna redogöra för olika problem i Sveriges historia, hur de behandlades i den ”nationella” forskningen och hur de hade förändrats i den weibullska traditionen.

Denna problemorienterade kursläsning hade införts av Lauritz Weibull och syftade till dekonstruktion och rekonstruktion av det historiska stoffet.

En fortsättning på den ”didaktiska motsättningen” på 1950-talet har identifierats av Håkan Gunneriusson.¹⁵¹ Läskurserna blev ett tvistefrö mellan weibullarna och stockholmshistorikerna. Curt Weibull i Göteborg hade offentliggjort sin problemorienterade kursplan. Denna gillades inte av Gottfrid Carlssons son Sten eller av Torvald Höjer i Stockholm. Den oroade dem då den byggde på vetenskapliga artiklar och inte på historiska standardverk. Sten Carlsson påpekade att den nya kursen redan var införd i Lund. Den uppfattades alltså som ett instrument att sprida den weibullska historiesynen även till andra universitet än Göteborg och Lund.

Kursplaner avgjordes på 1940-talet i princip av respektive professor men kunde eventuellt ”politiserats” genom en ämneskonferens. Stormen kring kursplanerna lade sig dock tills vidare. Bolin bibehöll sin problemorienterade kursplan så länge han examinerade på grundnivå.

Kursläsningen för högre betyg och för forskarutbildning var en ”förhandling” mellan Bolin och studenten, beroende på vederbörandes forskningsinriktning. Men Bolins tentamensfrågor låg ofta närmare hans eget arbete med uppslagsboken än tentandens presenterade kurslista. Bolin ville pröva elevernas ”gränser”.

147 Odén 1991, s. 221f.

148 Lars Ericson Wolke om Gottfrid Carlsson i Ragnar Björk & Alf W. Johansson, *Svenska historiker. Från medeltid till våra dagar*, Stockholm 2009, s. 436–448.

149 Forser 1996, s. 59, 76–86

150 Birgitta Odén, ”Scandia – tidskrift för en annan uppfattning”, i *Historia och samhälle. Studier tillägnade Jerker Rosén*, Lund 1975, s. 179–208.

151 Gunneriusson 2002, s. 194f.

Undervisningen vid seminarierna skedde på två (och senare tre) nivåer – för grundstudenter och för doktorander. Arbetets innehåll bestämdes av professorn vid början av varje termin och avsatte tre serier av källmaterial: protokoll som fördes av studenterna, studenternas uppsatser som ventilerades och professorernas varje termin inskickade dagböcker. Detta material skall i princip finnas i universitetsarkivet men tycks vara slumpvis bevarat. Särskilt svagt bevarade är studenternas uppsatser, eftersom dupliceringsmöjligheter länge saknades och uppsatserna publicerades i ett fåtal exemplar.¹⁵²

Bolins proseminarier var – som jag minns dem – omväxlande inspirerande och sömniga. Källmaterialet förklarar minnesbilden. Sömnigheten berodde på tidens bristfälliga kopieringsteknik. Varje student skulle skriva en uppsats över ett givet tema, och de flesta *läste* upp sina uppsatser. Några hade hektograferat uppsatsen i några exemplar som var utlagda på seminariebiblioteket. Det gav genast en livfullare diskussion. Riktigt inspirerande blev det när Bolin tog upp något av sina egna problem i arbetet med *Det ensidiga våldet*. Han hade skaffat klassupplaga av de olika ländernas vitböcker om krigsutbrottet och han hade högar med dagstidningar från de olika länderna. Han hade funnit problem och fall i vitböckerna men som övning lät han oss pröva våra krafter på motsättningarna i tyska och brittiska källor. Det var verkligen inspirerande. Redan på grundnivån fick vi uppleva den historiska forskningens tjusning.

De högre seminarierna för filosofie licentiatexamen fick sitt största värde genom de äldre medlemmarnas kritiska angrepp på avhandlingsavsnitt som ventilerades. Bolins egna insatser som seminarieledare var av naturliga skäl bäst när ämnet gällde medeltiden eller penningpolitik. Bäst var han när han kunde introducera ett tema från äldre tid till den tid avhandlingen talade om.

Min uppfattning av Sture Bolins seminarieverksamhet är att arbetsformen inte passade Bolins speciella arbetssätt: hans förmåga att insätta data i hypotetiska lösningar som han prövade en efter en. Detta sätt att tänka var omöjligt vid ett seminariebord. Men det passade för att lösa problem vid enskild handledning. Hans Villius har givit en kongenial skildring av hur Bolin hjälpte sina elever just med denna förmåga att testa lösningar:

En gång, när jag kört fast och vridit och vänt på ett källproblem i veckor söker jag upp honom i villan på Nicolovius väg. Jag finner honom liggande på sängen. Jag redogör för problemet. Han ligger tyst länge med slutna ögon. Till slut tror jag att han somnat och frågar otåligt "Sover du?" – "Nej" svarar han "jag tänker". Till slut reser han sig, går fram till skrivbordet och säger: "Sätt dig mitt emot mig. Så här har det gått till."¹⁵³

Det fanns två skilda teorier om hur man utbildade en historisk forskare: med hand-

152 Odén 1991, s. 28ff.

153 Villius 1991, s. 394–401.

ledning eller genom självständigt tänkande. Sture Bolin var anhängare av den senare doktrinen: egna idéer och självständigt arbete gällde för seminarium A.¹⁵⁴ Men denna attityd hos en professor skapade självklart också problem. Konflikter mellan Bolin och hans elever har uppmärksammats i modern historiografisk forskning.¹⁵⁵ De flesta av oss var dock imponerade av hans skarpsinne och kunskapsrikedom. Så här skriver t.ex. den isländska kronologen Ólafia Einarsdóttir:

Hans originalitet, dybde og alsidighed som forsker har været mig et forbillede og hans forskningsglæde vil forblive en inspirationskilde for mig.¹⁵⁶

När Bolin övertog ansvaret för forskarutbildningen gällde det för honom att också hantera forskningsuppgifter som Lauritz Weibull formulerat för sina elever. Han skulle alltså handleda forskningsuppgifter som han inte själv godkänt. Det finns spår i källmaterialet av hur Sture Bolin försiktigt moderniserade eller förändrade Weibulls ämnen.

Det första problemet var Sven Nilsson (ännu utan A). Han hade, 22-årig, skrivit en uppsats om 1634 års regeringsform som Lauritz Weibull omedelbart tryckte i *Scandia*. Artikelnen utlöste en våldsam polemik från den alltid stridslystne professorn Nils Ahnlund. Sven Nilsson gick i svaromål. Naturligtvis ville han fortsätta med en avhandling. Bolin, som ju sedan ungdomsåren i den konservativa ungdomsföreningen SNU var nära vän med Ahnlund, blev bekymrad. En brevväxling utspann sig mellan Bolin och Ahnlund och de enades om att förflytta Nilssons avhandlingsarbete till 1500-talet i stället för 1600-talet, som Ahnlund själv önskade behandla.¹⁵⁷

Nästa problem var Artur Jönsson (senare Attman). Han behövde källmaterial för sin avhandling om *Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik*. Sommaren 1939 gav han sig ut på en arkivresa till Holland, Belgien, Berlin, Lübeck, Danzig, Königsberg, Riga och Reval. Han kom hem i augusti med ovärderliga excerpter av dokument, varav många senare förstördes under kriget. När Bolin skulle behandla Jönssons första uppsats den 20 oktober 1938 inledde han med en intensiv föreläsning om möjligheten att med statistik, material och metod underbygga författarens framställning av problemet ”den ryska marknaden”. En intensiv debatt följde som tog två seminarietillfällen i anspråk. Artur Jönsson knöts också till den nya historiska institutionens insamling av ryskspråkigt material.¹⁵⁸

154 Odén 1991, s. 32–42.

155 Janken Myrdal om Folke Dovring i Björk & Johansson (red.), *Svenska historiker ...* 2009, s. 633. Gunneriusson 2002 verifierar Sten Carlssons konflikt med Bolin.

156 Ólafia Einarsdóttir, *Studier i kronologisk metode i tidlig isländsk historieskrivning*, Lund 1964 (Bibliotheca historica Lundensis, 13).

157 Bolins brev till Ahnlund bland Nils Ahnlunds efterlämnade papper, KB, och Ahnlunds brev till Bolin bland Sture Bolins efterlämnade papper, Kjellmans samling.

158 Se ovan s. 63.

Ett tredje doktorandproblem var Folke Ossiannilsson (Dovring). Han hade fått ett avhandlingsämne av Lauritz Weibull som inte passade Bolins moderniseringsdrive. Ämnet ljöd ”Ärftligheten vid lagmanstillsättningar i Västergötland och Östergötland t.o.m. 1420”.¹⁵⁹ Kanske passade det inte heller Ossiannilsson, som hade läst geografi och då skrivit uppsats om drumlinbildningens betydelse för jordbrukets utformning.¹⁶⁰

Bolin hade – som nämnts – 1935 fått i uppdrag av professor Clapham i Cambridge att skriva om jordbruket i Norden under tidiga medeltiden.¹⁶¹ När Ossiannilsson den 20 april 1942 refererade sin första uppsats om *Attungen* inledde Bolin med en orientering om grunderna för jorddelningen i Danmark och Sverige under medeltiden. Och Ossiannilsson arbetade snabbt. Redan den 24 september samma år refererade han sin uppsats ”Byamåluppgifterna i de äldsta lantmäterikartorna som källa till medeltidens fastighetstaxering. Studier rörande attungen och marklandet”.¹⁶²

Ossiannilsson var den flitigaste deltagaren på Sture Bolins högre seminarium och skrev ofta protokoll. Vid ett av hans ventileringsstillfällen var två kulturgeografer med – Karl Erik Bergsten och Axel Wennberg. Det stärker min hypotes att Dovrings avhandlingsämne hade utvecklats ur hans geografiuppsats om jordbrukets långsiktiga oföränderlighet. Den gav Dovring uppslaget till hans omdiskuterade metod att använda källmaterial från olika tidsperioder.¹⁶³

I detta brytningsläge kom den sista generationen av Lauritz Weibull-elever – Sven A. Nilsson, Artur Attman och Gunnar T. Westin – att betyda mycket för att vidareföra den weibullska forskningsmetodiken på Sture Bolins doktorandseminarier.

Bolin drog sig under 1950-talet själv tillbaka till sin myntforskning, sina uppslagsboksartiklar och sina föreläsningar för grundstudenterna om världshistoriska problem. ”Sture Bolins pågar” blev de som längst bevarade minnet av ”världsstjärnan”, Bolin, historikern med världens historia som mål och skarpsinnet som medel.¹⁶⁴

159 Seminarieprotokoll 1937 för seminarium A. Historiska institutionens arkiv, A 3:3, LUA.

160 Helge Nelsons dagböcker över seminariet i geografi 1937. Filosofiska fakultetens arkiv, E 5 B, LUA.

161 Se ovan s. 38–39.

162 Seminarieprotokoll 1942 för seminarium A. Historiska institutionens arkiv, A 3:3, LUA.

163 Om Dovrings konflikter med historikerna i Lund se Janken Myrdal, *The Dovring saga. A story of academic immigration*, Stockholm 2010 (Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar. Historiska serien, 24).

164 Se ovan s. 55.

6. Historieprofessorns samhällsinsats

Historiker har sedan senmedeltiden anlitats av statsmakten för opinionsbildning och för insatser i det politiska livet. Under 1600- och 1700-talen blev uppgifterna fler. Under 1800-talets växande demokratiseringsprocess ökade de politiska inslagen ytterligare. Så gjorde t.ex. Hans Forssell, S.J. Boëthius, Harald Hjärne och Nils Edén politiska insatser. Andra historieprofessorer slutade som riksarkivarier, t.ex. Helge Almquist och Sam Clason. Historiker visade sig alltså användbara i samhällets tjänst.

Sture Bolin fick också ett viktigt samhällsuppdrag. När andra världskriget var slut behövde Sverige, som tidigare nämnts, liksom andra europeiska länder redovisa sin hållning i kriget i s.k. vitböcker. Uppgiften anförtroddes statsvetaren Edvard Thermænius med biträde av personer inom Utrikesdepartementet och med Sture Bolin som medhjälpare och vetenskaplig auktoritet.¹⁶⁵ Han befriades tillfälligt från sin tjänst i Lund och anställdes av Utrikesdepartementet 1945–49.

När informationen om vitböckerna spreds i Stockholmspressen skedde det i felaktig form och Sture Bolins namn var felstavat. Ivar Harrie, nybliven redaktör i Expressen, fann detta upprörande. Han kände Bolin från lundaåren, då han själv visserligen tillhört det vänsterinriktade DYG men haft livliga diskussioner med Bolin.¹⁶⁶ Harrie beslöt nu att upplysa huvudstaden. Den 6 september 1945 publicerade han *Porträtt av Sture Bolin*. Innehållet är värt att återge eftersom det ger en så vederhäftig och initierad bild av Sture Bolin under andra världskriget.

När docenten Thermænius häromdagen tilldelades två kolleger i sitt forskningsarbete om svensk utrikespolitik under andra världskriget, fick den ene i alla Stockholmstidningar heta ”professor Sture Bohlin”. Någon professor med detta namn finns inte, det är sekreteraren i Samverkande bildningsförbunden som heter så: professorn i historia vid Lunds universitet, född 1900, utnämnd 1938, stavar sitt efternamn Bolin, utan h. Ett helt litet fel, men det röjer att för Stockholmspressen var historikern den okände i kommissionen. Det märktes på annat också. På Birger Lundquists vackra bild av kommissionen var det obekanta professorsansiktet gömt bakom ett dokument. Och där presentationen på ledarspalt förekom, blev det ett vitsord för ”grundlighet och objektivitet”. Ett mycket välförtjänt vitsord: men också, så att säga, betyget för en normalprofessor...

Och typen för en normalprofessor är nu inte precis Sture Bolin. Birger Lundquist anar inte vilket material för drastisk bildverkan han lät gå förbi sig: invid Thermæni värdighet en liten vesslesmal, kvicksilverlivlig pojkgestalt med putande röd barnamun, överkänsliga näsvingar, spelande, oväntat klarblå ögon under Sveriges sotsvartaste och buskigaste bryn. Attityd: hopkurad bakom en kopp kallnat kaffe som skvättat över, kedjerökande otaliga små egyptiska cigaretter, viftande

165 Se ovan s. 53.

166 Holt 2008.

med ivriga, spensliga händer och talande, talande i iltempo så orden yr och snubblar mellan attackerna av gnäggande småskratt. Hans yttre motsvarar nästan komiskt populärföreställningen om politiserande kaféintelligentsia hos sydligare och hämningsfriare folk än vårt – han skulle gå harmoniskt in i stadsbilden både i nutidens Aten och i Buenos Aires, det krävs aningen av en ansträngning att behålla klart för sig att han är kronolänsmansson från Höganäs, på mödernets av samma prästsläkt som Falstaff Fakir (och som hans nuvarande fakultetskollega, den vitale filosofen och skönanden Alf Nyman). Och i själva verket visar inte exteriören fel: Sture Bolin ser exotisk ut invärtes också – det fräsande temperamentet, pendlingen mellan fanatism och leklynne, först och sist: den tyranniska, rastlösa intellektualismen bryter mycket skarpt mot kungl. svensk ämbetsmannastil.

År 1945 är det rådligt att bekänna kort om folks dunkla föregående innan det görs avslöjningsnummer av dem. Professor Sture Bolin har ett förflutet. Om han inte rentav var med om att stifta Nationella ungdomsförbundet, så hörde han i alla fall till pionjärernas första stöttrupp där, och den var ett pittoreskt och blandat sällskap: till samma krets hörde Jean Malte Welin, som omsider skulle bli den svenska nazismens pajas, och ett par tre till av samma sort – men visserligen också Gustaf Olsson, numera förträfflig utrikesexpert i Svenska Dagbladet, den genomförfinade, på sitt sätt djupt frisinnade kryptopapisten Nils Stadener (fru Ingegerds blivande man) och många andra som inte blivit kända utanför Lund, t.ex. stadens sista exemplar av arten bottenlärd överliggare (med flera drag av gamle Cato, enligt studenttidningen Lundagård!)... De var alla särlingar, paradoxmänniskor i en lärdomsstad där studentlivet då för tiden hade en kompakt vänstertradition. Den mycket unge och ännu villrådig kandidat Bolin av Hälsingborgs-Landskrona nation var svag för paradoxer och trivdes med att chockera. Kring honom samlades ett rörelsens allra innersta gäng där man lekte reaktionär så det förslog, och drog alla konsekvenser av auktoritetsprincipen i statslivet ända ut: bland annat efterforskade man med god vetenskaplig metod vem som enligt strikt legitimistiska principer borde träda in som Sveriges rätte kung sedan usurpatorerna av släkten Bernadotte avföckats. Redan på detta märks vilka som var gängets erkända lärofäder: den franska restaurationens filosofer efter Napoleons fall, Bonald och Joseph de Maistre – ”Les Soirées de S:t Pétersbourg” citerades utantill lika flinkt som ”Das Kapital” av clartéisterna vid stambordet näst intill i det lilla konditoriet invid Lundagård. Men det viktiga var att det fanns kontakt mellan borden. Sture Bolin och Arnold Ljungdahl kunde mötas, och gjorde det också – på den gemensamma plattformen att allt kunde och borde genomdiskuteras forskare emellan. Med den orubbligaste av vänsterradikaler, numera Göteborgsprofessorn Gunnar Aspelin, kom han med tiden att bilda ett nästan oskiljaktigt par: ingendera kunde undvara den dagliga diskussionen över den släta kaffen. Sture Bolins konservatism och nationalism – som han fortfarande torde bekänna sig till – hade så litet som bara är möjligt gemensamt med 1930-talets ”nya anda i världen”.

Därför skall ingen förvåna sig över att när allt vad konservativa Lundaprofes-

sorer (och Lundastorborgare) hette på nyåret 1940 undertecknade en protest mot ”Torgny Segerstedts landsfarliga skrивerier”, så fanns inte professor Bolins namn med. Han hade då för längesen tagit sitt parti i den väsentliga stridsställningen – med samma hetsighet och konsekvensmakeri som alltid, han har alltid svarat upp mot vännernas presentation i en skämtvers: ”Kovända – okända glosa för Sture Bolin...” I detta fall hade han visserligen hjälp av att han alltid, oavsett vilka åsikter han provat ut, haft en oövervinnlig, rent känslomässig aversion mot tyskar och tyskeri, vilket inte hindrade att han studerade sig in i Weimarrepublikens politiska liv bättre än de flesta. Det var år 1922 som han kunde meddela kumpatterna att det intressantaste, för framtiden viktigaste partiet i Tyskland var en liten grupp ”rena tokstollar” som kallade sig ”Die Deutsch-Völkischen” – de direkta föregångarna till Hitlers nationalsocialister...

Han hade gjort tokstollarnas bekantskap när han var ute och snokade upp samlingar av romerska mynt ända bort i de avlägsnaste små lokalmuseer i Tyskland och Holland och Polen och Baltikum och Litauen. Vid det laget var han nämligen inte villrådig längre, han hade fått sitt öde bestämt genom att han kommit in i Lauritz Weibulls historiska skola. Det var ingen lätt skola, men han härjade ut med entusiasm, hur strikt än denne på många sätt fruktansvärde professor med utsökt älskvärda manerer i tentamen och vid seminariebordet tillämpade principen att den man älskar den agar man. Ingen har så snörrätt dragit konsekvenser av mästarens metodik. Den ultrakonservative blev och förblev ärkeradikal i sin vetenskap, i historisk källkritik fick inga konsiderationer tas, vilka ideal som än föreföll stå på spel. För denne traditionalist och nationalist gällde det som axiom att allt vad tradition heter är suspekt som vittnesmål om historiska händelseförlopp – och praktiskt taget jävat och utdömt så snart det låter sig användas till fosterländsk uppbyggelse. Och i sina konstruktioner av det som sker inuti det som synes ske kommer han så nära den materialistiska historieuppfattningen som det över huvud är möjligt utan att acceptera myten om världshistorien som dramatiskt förspel till utopin om det klasslösa samhällets tusenårsrike. Han har gjort allvar av tesen att historien handlar om mänskliga kollektiver indragna i produktivkrafternas spel – den tillämpas strikt också när han för en stor allmänhet vill skildra sitt älskade skånska hemlands historia. Detta spel bör kunna beräknas med matematisk-statistisk metod – hans lyckade experiment med sådan metodik anses vara hans viktigaste rent fackvetenskapliga insats. Den metodiken började han utgestalta redan i den väldiga doktorsavhandlingen om romerska myntfynd i det fria Germanien – en materialsamling genomförd under åratals rekordmässiga arbetsprestationer dygnet om intill kollapsens gräns, och samtidigt en djärv nykonstruktion av hela folkvandringstidens ekonomiska historia. Med hjälp av samma slags matematik fick han senare för första gången räkenskaperna att stämma i ”Kung Valdemars jordebok”, det ytterst krångliga medeltidsdokumentet om danska kronans tillgodohavanden i Skånelanden. I det stora verket om ”Ledung och frälse” har han fört vidare kalkylerna om avvägningen mellan stats- och kyrkomakernas

och olika undersåtekategoriernas prestationer i det nordiska medeltidssamhället.

Det kan synas ligga bra långt borta från vår tids problem alltsammans – liksom hans stora avhandling om Nordens äldsta historieskrivning. Det är fel. Just för bedömningen av vad man vill få oss att tro om samtidsskeendet är det avgörande viktigt om det kan visas – som Bolin försöker just i den nämnda avhandlingen – att det över huvud inte finns ”naivt berättande” i historiska källskrifter, materialet är alltid bearbetat och tillrättat för att tjäna ett syfte, förvända folks syn åt något bestämt håll... Och för resten har Sture Bolin inte stannat vid att tillämpa sin metodik på medeltidsforskning. Att han, från början som hobby, utbildat sig till specialist på de sydamerikanska republikernas moderna historia, framgår tillsvidare endast av laddade uppslagsboksartiklar. Men framför allt har han sedan nära ett årtionde samlat ihop sin forskarenergi kring en väldig och vanskelig uppgift – att med strikt källkritik bearbeta förhistorien till det andra världskriget, som han tidigt förutsåg. En preliminär forskningsrapport på 488 sidor kom i julas – ”Det ensidiga våldet” hette den, och Bo Enander har recenserat den i Expressen. Somliga resultat där torde vara ovedersägliga – t.ex. att Hitler ursprungligen tänkt sig direkta militäraktioner mot Tjeckoslovakien omedelbart efter Österrike, men ändrat taktik sedan ”utpressningen genom krigshot” lyckats så bra och sedan generalrepetitionen mot Tjeckoslovakien under ”weekendkrisen” i maj 1938 gett en föreställning om stormakternas reaktionssätt. Andra är diskutabla, framför allt tesen att Hitlerpolitiken led nederlag i Münchenkompromissen – avsikten hade varit att provocera världskrig då, men Chamberlain vann en rustningsfrist. Sedan kan naturligtvis anmärkas att man med den använda arbetshypotesen om diplomatiska dokumentens likställdhet inte får med i bilden det rent bindgalna i nazistisk politik (som Bolin visst inte saknar sinne för!). Men en fullständig och definitiv bild avses inte heller. Det vissa är att boken är pionjärbetet på området, som kommande forskning måste ta ställning till.

Den är spännande, men för de flesta inte lättläst. Sture Bolin är så långt i förväg framom sin skrivmaskin med sina tankegångar och argumentationer att han mycket sällan ger sig tid att genomarbeta sin prosastil (undantaget är ”Skånelands historia” – som också förblivit ofullbordad!). Stilen blir därefter, än osovrat ordrik, än kompendiemässigt knapp och antydande. Det bristande stilintresset avslöjar nog också forskartypens begränsning. Sture Bolin är knappast vad man kallar humanist, han har inte mycket sinne för det historiska livets uttrycksformer i religion och filosofi, diktning och sköna konster. Källskrifternas litterära valörer torde han finna ovidkommande, och det har han fel i, därigenom missar han den finaste kritiska precisionsavvägningen som hans studiekamrat Ingvar Andersson har sin styrka i. Hans metodiska linjer kan bli lite grova och dras alltför käpprakt in i paradoxen. Ingvar Andersson umgås förtroligt med texterna som filolog, Sture Bolin tar dem i förhör som i en polisdömsstol. Men i det extra jobb han nu får sig förelagt blir just hans detektivmässiga inställning en styrka. Hans spårhundsiver är

unik, och väderkornet är inget fel på. Det blir roligt att få honom lössläppt bland akter och vittnesmål i Arvfurstens palats.¹⁶⁷

Arbetet inleddes omedelbart. Kommittén gav ut tre volymer:

1. *Förspellet till det tyska angreppet på Danmark och Norge den 9 april 1940* (1947)
2. *Transiteringsfrågor och därmed sammanhängande spörsmål* (1947)
3. *Frågor i samband med norska regeringens vistande utanför Norge 1940-1945* (1948)

Bolins personliga insatser framgår inte av de utgivna volymerna. Men 1951 samlade han som vi sett sina erfarenheter av arbetet i uppsatsen ”Samtidshistoriens fiender” i vänboken till Tage Erlander på hans 50-årsdag – *Människan och samhället*. I uppsatsen vill Bolin visa att det moderna samhällets teknik med telefoner, pappersförstörare och brist på brev och dagböcker kommer att försvåra framtidens möjligheter att skriva en källkritisk historia, sådan som den på 1950-talet skulle skrivas och kritiseras. Hålen i källmaterialet blir för stora.¹⁶⁸

En av en professors viktigaste uppgifter är att ingå i de anslagsbeviljande organen. Under andra världskrigets sista år påbörjades utvecklingen av den nya forskningsrådsorganisationen i Sverige – med direkt inspiration av förhållandena i krigstidens Tyskland. Det tekniska forskningsrådet inrättades, men först 1947 tillkom ett humanistiskt forskningsråd. Långt tidigare hade emellertid Vitterhetsakademien inrättat en humanistisk fond för att stärka humanioras ställning. Bolin hade redan före kriget fått bidrag därifrån, och hans vän Bengt Thordeman rekryterade honom till fonden som sakkunnig. Nils Ahnlund beklagade sig 1955 för Gottfrid Carlsson över att han var ensam stockholmare mot 3½ weibullare.¹⁶⁹ En av dessa var Bolin. Några spår av den aktiviteten har dock inte kunnat återfinnas i hans arkiv.

Sture Bolin fick inte möjlighet att påverka forskningsstrukturen i landet genom att delta i den växande statliga apparaten för prioriteringar. Men han hade flera tillfällen att påverka framtiden just genom att verka som sakkunnig. Hans stora historiska kunskapspotential gjorde att han blev anlitad för sådana uppgifter både i Sverige och i de övriga nordiska länderna.

Bolins svenska sakkunniguppdrag har analyserats av Håkan Gunneriusson i den vetenskapssociologiska avhandlingen *Det historiska fältet* (2002). Här skildras Bolins insats främst utifrån Sten Carlssons brev till Gottfrid Carlssons vänner.¹⁷⁰ Möjligen beror bilden av Bolins konspiratoriska aktivitet som sakkunnig på ensidigheten i källmaterialet. Viktigt är därför att granska hans argumentation i ett

167 *Expressen* 6 sept. 1945.

168 Se ovan not 120.

169 Gunneriusson 2002, s. 195.

170 Gunneriusson 2002, s. 160.

sakkunnigutlåtande som han lät trycka i *Scandia*.

Sture Bolin tryckte sitt utlåtande ”Sju svenska historiker” i *Scandia* 1953/54. Det visar tydligt att Bolin prövade minimikraven för källkritik med stor noggrannhet.¹⁷¹ Det är den ”kritiska källkritiken” som gäller för prövning av den sökandes påståenden – ganska självklart för en handledande professor. Bolin avvisar varje form av sannolikhetsresonemang och gissning. Vidare markerar han när forskaren inte följt upp sina egna uppslag till en evident slutsats.

Men viktigare är vilka krav han ställer på optimumnormerna. Frågeställningen skall antingen dekonstruera hittillsvarande kunskap eller konstruera helt nya tolkningar av det svenska samhällets historia. Resultatets betydelse för framtidens historieforskning markeras. Särskilt entusiastisk blir Bolin över ett oväntat resultat, vunnet i forskning vid en snabb insats på ett för forskaren tidigare okänt problemområde, som tidigare inte kunnat lösas. När Sven A. Nilssons hoppar in i den Heckscher-Attmanska debatten om handelsbalansen mellan öst och väst är t.ex. Bolins uppskattning översvallande. Tydligen uppfattade Bolin det som ett uttryck för en speciell forskarbegåvning. Ett annat exempel är Bolins högre uppskattning av Sven Ulric Palmes insatser än vad Curt Weibull tillerkände denne. I Bolins utlåtande spelar kvantitativt omfång eller produktivitet inte någon roll; det är *kvaliteten* som gäller – så som Bolin uppfattade den: en ny lösning på ett gammalt historiskt problem eller en ny frågeställning som gav ny förståelse och förklaring. En viss förkärlek för insatser i världshistoriska forskningsproblem kan märkas, t.ex. Sven A. Nilssons artiklar om Turkiet och om USA:s inträde i andra världskriget och S.U. Palmes insatser i fransk revolutionshistoria. Med denna värdeskala placerade han utan tvekan Sven A. Nilsson före sina andra elever.

Sture Bolin var en internationellt berömd forskare men han invaldes först 1958 i Kungl. Vitterhetsakademien. Dröjsmålet berodde på arkeologernas motstånd mot hans myntteorier. Endast Bengt Thordeman och Nils-Ludvig Rasmussen var övertygade om deras giltighet. Bolin tvekade att acceptera invalet, främst av hänsyn till Lauritz Weibull, som också blivit invald sent i karriären och då avstått från att inträda.¹⁷² Bolin ville göra som Lauritz – markera missnöje. Men han övervann sina fördomar mot Vitterhetsakademien och tog med stor glädje sitt inträde den 7 oktober 1958.

Hans inträdestal är bevarat i manuskript men aldrig tryckt.¹⁷³ Temat för föreläsningen var att ”historia kan utvecklas utan numismatik men numismatik kan inte utvecklas utan historia”.

Det är ett kritiskt och självvironiskt tal, där han beskriver hur han – som mycket ung – i sin avhandling utvecklat en teori för hur myntskatter skulle tolkas, men senare kommit till klarhet om att han hade haft fel.

171 Jag använder Rolf Torstendahls begrepp i hans uppsats ”Reglerade minimikrav och optimumnormer”, i Sivert Langholm m.fl. (red.), *Den kritiske analyse ...* 1994, s. 40–63.

172 Inge Jonsson, *Vitterhetsakademien 1753–2003*, Stockholm 2003, s. 155.

173 Sture Bolins efterlämnade papper, LUB.

7. Slutsats

Andreas Åkerlund och Thomas Kaiserfeld efterlyste bägge i artiklar i *Historisk tidskrift* 2009 ”strukturella frågeställningar” i studier av universiteten och nazismen. Mitt arbete om Sture Bolin under det andra världskriget har styrts av denna infallsvinkel.

Som professor och dekanus vid filosofiska fakulteten 1942 under andra världskriget fick Bolin ansvar både för sitt ämnes utveckling och för humaniora i Lund. Det administrativa källmaterialet visar att han aktivt arbetade för en historisk institutionsbildning.

Inspirationen till detta kom inte från nazistiska tyska universitet utan kom som en följd av världskriget: flyktingströmmarna från Östeuropa och Danmark, som kunde ges arbete genom kontakt med Arbetsmarknadsstyrelsen. Bolins erfarenhet av behovet av arbetskraft för avancerad historisk forskning ledde honom, men också känslan för flyktingar.

Bolins petita 1951/52 är en översikt av historieämnets moderniseringsprocess från sekelskiftet 1900 till 1940-talet och de strukturella och personella förändringskrav som hade uppstått genom den nya forskningens behov. Samtidigt ökade studenttillströmningen efter kriget. Fler lärare behövdes.

Kraven från riksuniversiteten tillmötesgicks av riksdagen och högskolorna följde efter – först i Göteborg och därefter i Stockholm. Inspirationen från Lund är tydlig. När Bolins elev Gunnar T. Westin blev professor i Stockholm 1959 fanns där bara ett enda rum i en våning på Vegagatan som arbetsplats för historikerna, men Westin byggde snabbt upp en institution.

I Göteborg var det främst Bolin-eleven Artur Attman som byggde upp en institution med ett stort och aktivt mikrofilmarkiv. Attman talade gärna om inspirationen från de första ansatserna till institutionsuppbyggnad i Lund – med de baltiska flyktingarna. De hade hjälpt honom att kartlägga de ryska produktionsområdena i hans berömda analys av handelsbalansen mellan öst och väst.¹⁷⁴

Förändringarna under andra världskriget fick konsekvenser för historieämnets arbetsformer i vårt land. Två förändringar är särskilt betydelsefulla: institutionsbildningen, som blev förutsättningen för att större, planerade projekt kunde genomföras i historisk forskning, och de historiska teoriernas ”intåg” i historieforskningen, som förändrade förutsättningarna för frågeställningar och syntesbildning.¹⁷⁵

Inspirationen till moderniseringen kom så vitt jag kunnat finna från Danmark, från Annalesskolan i Frankrike och från Cambridges ekonomiska forskning

174 Stefan Troebst om Artur Attman i Björk & Johansson (red.), *Svenska historiker ...* 2009.

175 Birgitta Odén, ”Forskarutbildning i välfärdsstat”, i Carsten Due-Nielsen m.fl., *Konflikt og samarbejde. Festskrift til Carl-Axel Gemzell*, København 1993. Åmark 1982. Jan Lindgren om Sven A. Nilsson och Sune Åkerman om Sten Carlsson i Björk & Johansson (red.), *Svenska historiker ...* 2009.

– inte från Tyskland. Moderniseringsprocessen märks i Bolins egna arbeten men också i hans elevers, främst i ekonomhistorikern Artur Attmans arbeten om den ryska marknaden. Processen har också självfallet gått vidare och inspirerats från andra håll, inte minst från England och USA men också från Sovjetunionen genom Aron Gurevitj.

I förändringsprocessens spridning fick det – enligt min uppfattning – stor betydelse att Sture Bolin och Erik Lönnroth var nära vänner redan sedan 1930-talet och fortfarande höll kontakt under Lönnroths inflytelserika år som professor i Uppsala och som forskningspolitiker.¹⁷⁶

När Erik Lönnroths arkiv en dag öppnas kan denna relation utforskas närmare. Men Lönnroths parentation vid Bolins död vittnar om vad de betytt för varandra och för svensk historieforsknings utveckling.

176 Redan på 1930-talet är Erik Lönnroth i flera brev till Bolin ivrig om att de *tillsammans* skall utarbeta ett arbete om medeltidens agrarhistoria, det tema som Dovring sedan kom att disputerad på 1947. Sture Bolins privatarkiv (Gunilla Kjellman).

KAPITEL III

Efter krigets slut

Sture Bolin blev professor några månader före andra världskrigets utbrott. Han följde krigets förlopp genom att på kvällar och nätter lyssna på BBC:s löpande rapporter. Det var en dramatik som han gärna spred till sina elever vid postseminarierna. Hans egen inställning till de stridande parterna var inte att ta fel på: han var emot tyskarna. Detta var känt i Lund under krigsåren och framgår av tidens brevmaterial.¹⁷⁷

De nordiska historiker som kom till Lund som flyktingar under kriget – Albert Olsen, Gunnar Mickwitz, John Danstrup, Dagfinn Mannsåker – sökte sig till Bolins seminarium, inte till den andre historieprofessorn Gottfrid Carlsson. När *Svensk uppslagsbok* i sinom tid skulle skriva om andra världskriget, tillfrågades olika specialister om sin medverkan. Men under ett enda avsnitt står Bolins signatur ensam: ”De tyskockuperade länderna, Tyskland och motståndsrörelserna”.¹⁷⁸ Till Nils Ahnlund skrev han under krigets gång om de ”hemska förhållandena” i Köpenhamn.¹⁷⁹

Sture Bolin var alldeles uppenbart starkt berörd av krigets svåra konsekvenser för människor i krigszonerna.

1. Andra världskrigets slutfas

På nyåret 1945 började ryska trupper tåga över polsk mark med siktet inställt på Berlin, där Hitler forskansat sig med sin närmaste stab. De tyska koncentrations- och arbetslägren på polsk och tysk mark öppnades för insyn – en fruktansvärd insyn.¹⁸⁰ Röda korset genomförde en räddningsaktion. Sverige deltog under Folke Bernadottes ledning.

Vid månadsskiftet april-maj 1945 anlände bussarnas last av sjuka och döende till Malmö: de norska studenterna, de våldtagna franska flickorna med sina spädbarn, östeuropeiska judar och ett stort antal polska kvinnor som levit i arbetsläger.¹⁸¹

177 Tobias Wetterlöv, *Paradoxen Sture Bolin – ”världsstjärna” eller ”nazist”?*, 2010, s. 43.

Otryckt uppsats i historiska institutionens arkiv, serie E 2 A, LUA.

178 Texten tryckfärdig i februari 1955.

179 Se ovan not 112.

180 Max Liljefors, *Bilder av Förintelsen. Mening, minne, kompromettering*, Lund 2002.

181 Sune Persson, *”Vi åker till Sverige.” De vita bussarna 1945*, Rimbo 2002.

2. Polska källinstitutet

Den polske lektorn i Lund Zygmunt Łakocinski hade redan vid krigsutbrottet fått i uppdrag av sin regering att stanna kvar i Sverige och ta hand om polska medborgare som sköljdes upp på våra kuster. Nu blev han aktiv. Han försökte spara de polska kvinnornas minnessaker och gömda värdesaker. Han vägrade bränna säckarna med material från lägren, som svenskarna var rädda skulle sprida smitta. Men viktigast för honom var att för framtiden bevara Ravensbrückfångarnas mentala minnen av vad som hänt och hur lägren varit organiserade. Därför upprättade han Polska källinstitutet.¹⁸²

Łakocinski var angelägen om att de minnen som samlades in skulle vara pålitliga. Hans svenska hustru Carola von Gegerfelt arbetade på universitetsbiblioteket, liksom Sture Bolin gjorde under krigsåren.¹⁸³

Łakocinski bad Bolin om hjälp med att utveckla ett insamlingsformulär för minnen, som kunde garantera att uppgifterna var säkra och användbara för framtida vetenskapliga slutsatser om lägrens funktionssätt och struktur. Åtta av de polska kvinnorna utvaldes för att intervjua de överlevande.

Artur Szulc har i sin bok *Röster som aldrig tystnar* (2005) redovisat Bolins principer. De är alldeles uppenbart inspirerade av den weibullska skolans metoder. Bolin presenterade sitt förslag till insamlingsmetod vid ett möte med arbetsgruppen den 22 november 1945:

Personliga vittnesbörd och protokoll böra:

- 1) noga skilja mellan självupplevda händelser och sådana som berättats av andra vittnen,
- 2) i möjligaste mån ange det geografiska läget för brottens skådeplats,
- 3) bibehålla händelsernas kronologiska ordning,
- 4) beskriva händelsernas förlopp periodiskt,
- 5) ange vilka resp. skilda folkslag som av tyskarna användes som redskap vid verkställande av dödsdomar (kroppsstraff, tortyr o.dyl.) samt förföljelser mot andra folkgrupper,
- 6) vid bearbetning av det så samlade materialet böra bearbetarna söka fastställa bl.a. vilket inflytande som de politiska händelserna utövat på förhållandena i lägren,
- 7) kontrollera huruvida nazistmyndigheternas påbud samtidigt verkställdes i olika läger samt hur de genomfördes i praktiken.¹⁸⁴

182 Eva Nilsson Nylander, "Allt som jag ovan har beskrivit är autentiskt." *Röster från Ravensbrück*, i *"Här får intet arbete utföras."* Universitetsbiblioteket 100 år på Helgonabacken, Lund 2007.

183 Uppgifter om hans arbetsplats ingår i företalet till hans avhandling *State and currency...* 1958.

184 Artur Szulc, *Röster som aldrig tystnar. Tredje rikets offer berättar*, Stockholm 2005, s. 23f.

Den 16 januari 1946, när Bolin sett resultatet av den första omgången utfrågningar, justerade han schemat för att öka säkerheten.

Szulc kallar Łakocinskis och Bolins arbete "banbrytande".¹⁸⁵ När Kristian Gerner och Klas-Göran Karlsson utgav *Folkmordens historia* (också 2005) kallade de Sture Bolins insatser "enastående".¹⁸⁶ Ingen annanstans hade man vid denna tid förstått att det behövdes källmaterial för att i framtiden skriva "levande historia" om koncentrationslägren. I Sverige inleddes som bekant arbetet efter statsminister Göran Perssons riksdagstal och stiftelsen för Levande historia år 1997.

Märkligt nog finns ingenting från Bolins arbete i andra världskrigets efterdyningar i hans eget arkivmaterial. Jag kan inte heller minnas att han talade om sina insatser i Polska källinstitutet. Han blev upptagen av sitt arbete med vitböckerna och hade under flera år inte regelbunden kontakt med sina seminarieelever.

Sture Bolins uppgifter under efterkrigstiden var således många och ansvarsfulla. Vi har också redan sett att han gjorde stora insatser för den nya upplagan av *Svensk uppslagsbok*.

3. Åter i tjänst

Återbördad till fakulteten, studenterna och de ofullbordade manuskripten grep sig Bolin åter an myntforskningen. Detta arbete utmynnade i volymen *State and currency in the Roman Empire to 300 A.D.*, publicerad 1958. Det var en total omarbetning av ungdomens numismatiska manuskript och väckte stort intresse i fackkretsar.

Den engelskspråkiga volymen omfattade 357 sidor men utgjorde bara en fjärdedel av det stora svenskspråkiga manuskript han inlämnat till professuren 1938. Den danske numismatikern Georg Galster beklagade visserligen att inte hela Bolins efterlängtnade bok var färdig, men fann redan detta brottstycke viktigt och läsvärt.¹⁸⁷ Rudi Thomsen fann det befogat att Bolin blivit hedersmedlem i The Royal Numismatic Society.¹⁸⁸

4. Slutsats

Sture Bolins insatser efter krigsslutet var främst inriktade på att utveckla metoder för att bevara källmaterial om krigets brutala verklighet till kommande generationers forskning. Hans engagemang i detta arbete förefaller sedan har varit helt

185 Szulc 2005, s. 24.

186 Kristian Gerner & Klas-Göran Karlsson, *Folkmordens historia. Perspektiv på det moderna samhällets skuggsida*, Stockholm 2005.

187 Georg Galster, *DHT* XI, s. 110–120

188 R. Thomsen i *The Scandinavian Economic History Review* 1960, s. 79–94.

Sture Bolin. Teckning av Bror Chronander. Ur: Ale. Historisk tidskrift för Skåneland, 1963:1, s. 29. Originalteckningen finns hos Sture Bolins son Anders Bolin.

bortglömt under sena 1900-talet, men har lyfts fram på nytt under det gångna årtiondet. Det visar att Bolin hade stor medkänsla med koncentrationslägrens offer och ville bidra till att deras öden skulle kunna dokumenteras för eftervärlden. När han skrev om världskriget i sina uppslagsboksartiklar var hans ambition tydligen att beskriva de besatta områdenas lidandeshistoria, så långt detta ännu var möjligt.

KAPITEL IV

Till faktoidens teori

Första delen i detta arbete har visat att uppgifterna om Sture Bolins inflytande på studenterna i Lund i tyskvänlig och pro-nazistisk riktning under andra världskriget är en faktoid, d.v.s. ett obevisat påstående i en auktoritativ publikation med stor spridningseffekt.

Andra delen har beskrivit Bolins nyskapande historiska metod och hans intresse för att utveckla den historievetenskapliga universitetsstrukturen under andra världskriget.

Tredje delen i detta arbete har varit koncentrerad på Sture Bolins så gott som bortglömda aktivitet i krigets efterdyningar. Här ingick insatser för att forma de befriade polska lägerfångarnas minnesbilder till historievetenskapligt användbara källserier, som kunde läggas till grund för hållbara slutsatser om lägrens funktionssätt. Denna insats gjordes årtionden innan statsministern Göran Persson tog initiativ till "Levande historia".

Det återstår att sammanföra de tre avdelningarna under frågan: vilka effekter har en faktoid haft på minnet av denne betydande historikers verksamhet just under andra världskriget?

Frågan kan endast besvaras om man vidgar perspektivet till andra faktoiders inflytande inom den svenska kulturens historia. Det betyder att vi måste söka efter en faktoidens teori. Martin Kylhammar fann att faktoiden om att Verner von Heidenstam skulle ha varit nazist på ålderdomen riskerade att stryka honom ur vår diktskatt. Peter Luthersson har visat att detsamma höll på att hända Bertil Malmberg.

Till faktoidens följder hör tydligen stigmatisering och marginalisering.

1. Stigmatisering

I *Personhistorisk tidskrifts* första nummer 2007 publicerade lundahistorikern Johan Östling en artikel med titeln *Fallet Wittenberg*. Undertiteln löd "Nazismen som stigma i den svenska efterkrigskulturen". Den presenterar en faktoid.¹⁸⁹

Idéhistorikern Erich Wittenberg var en landsflyktig tysk jude med tysk doktorexamen från 1935 som tagit sin tillflykt till Lund. 1948 förvägrades han tjänst som docent i politisk idéhistoria vid universitetet, trots att professorn i statskun-

189 Johan Östling, "Fallet Wittenberg. Nazismen som stigma i den svenska efterkrigskulturen", i *Personhistorisk tidskrift* 2007, s. 33–44.

skap, Fredrik Lagerroth, var villig att knyta honom till ämnet. Östling beskriver denna personliga tragedi för Wittenberg. Alla vi studenter i 1950-talets Lund var medvetna om den: Wittenberg, alltid nervöst småspringande i sliten, alltför lång svart rock på väg till eller från Universitetsbiblioteket – ensam.

Östlings tes är att misstankar om idéer liknande nazism stigmatiserade och marginaliserade Wittenberg – men orättfärdigt. Hans tyska idealism ansågs vara en fara för att nazismen kunde återuppstå, trots att hans skrifter ville visa att det tyska kejsarrikets politiska bas varit en helt annan än det tyska Tredje rikets. Wittenbergs nazistanknytning var alltså en faktoid, en sammankoppling av konservativ ideologi och nazism, som ledde till att han uteslöts ur forskarsamhället – och ur det sociala samhället. Endast hos den liberale och djupt mänskliche Fredrik Lagerroth och hos filosofen Elof Åkesson var han vän och gäst. Wittenberg förblev sedan marginaliserad till sin död.

Fallet Wittenberg hade ett förspel, som visar hur en faktoid kan utvecklas till en stigmatisering. Wittenberg anlände till Lund 1935 och togs om hand av Lagerroth, eftersom han hade disputerat i politisk idéhistoria i Tyskland. Lagerroth var nära vän med den likaledes liberale Lauritz Weibull och hade snabbt blivit medarbetare i *Scandia*, som etablerats 1928 som ett forum för kritisk historievetenskap. Wittenberg försörjde sig genom att skriva artiklar inom sitt kunskapsområde. Som Östling visat gällde hans artiklar ofta den fundamentala skillnaden mellan den tyska konservatismen med rötter hos Fichte och Hegel och den nya tyska nationalsocialismen. Wittenberg menade att skillnaden var uppenbar och väsentlig för förståelsen av 1930-talets idédebatt. Weibull beställde därför en artikel till *Scandia* av Wittenberg, och den publicerades i vårnumret 1938 under titeln ”Das deutsche Geschichtsbild der Gegenwart”, d.v.s. ”Samtidens bild av den tyska historien” (s. 108–146). Artikeln angreps i *Social-Demokraten* av Ivan Pauli under titeln ”Hitlerismens vetenskap” och *Scandia* anklagades för nazism.

Weibull blev naturligt nog ursinnig och skrev ett motinlägg. Det togs inte in i *Social-Demokraten*. I sin upprördhet vände sig Weibull då till eleven och vännen Per Nyström, aktiv socialdemokrat och senare statssekreterare i Socialdepartementet. Inte ens Nyström lyckades få in Weibulls inlägg i tidningen, men *Scandias* ”heder” i Lund återupprättades av Elof Åkesson. Denne publicerade en artikel i *Lunds Dagblad* och fick också in Weibulls refuserade inlägg.¹⁹⁰ Argumentet för Åkesson var ”forskningens frihet”.

Wittenberg fortsatte sin idéhistoriska publicering efter incidenten 1938.¹⁹¹ 1944 publicerade han boken *Historiska idéer och makter. Studier över den moderna kulturkrisens uppkomst*. Sture Bolin gav honom uppgifter för *Svensk uppslagsboks* andra upplaga och professor Nils Ahnlund, redaktör för *Historisk tidskrift*, publicerade en stor artikel av Wittenberg om ”Rankes historiebild” och gav honom två

190 *Lunds Dagblad* 1939.

191 Wittenbergs brev till Sture Bolin och en kopia av Bolins brev till Wittenberg 1942 klargör Bolins insatser för den judiske flykten. Sture Bolins efterlämnade papper, LUB.

recensionsuppdrag. Ett gällde Herbert Tingstens arbete *Konservatismen* som Wittenberg ägnade 22 sidor kritik och alldeles dömde ut. Tingsten svarade och debatten blev hetsig.

Det är signifikativt att det var Sture Bolin och Nils Ahnlund som försökte stödja Wittenbergs verksamhet. Bägge hade som unga arbetat inom SNU för en ny konservatism och suttit tillsammans i SNU:s revisionsutskott 1934.¹⁹² De kan ha varit oroade inför risken att nykonservatismen sammanblandades med nazismen. Wittenberg synliggjorde skillnaderna i sina många artiklar. Det var därför viktigt för Bolin och Ahnlund att han blev publicerad.

Göteborgshistorikern Ingemar Karlsson analyserade i avhandlingen *Historien som biologiskt öde* 1989 de perspektivförskjutningar som ägde rum i mellankrigstidens tyska historieskrivning. Hans hypotes var att brottet mellan konservatism och nazism främst bestod i en biologisering av historien och politiken i det nazistiska tänkandet. Denna hypotes fann Karlsson först framförd i Wittenbergs arbeten, även om han fann dem ”ovetenskapliga” i några avseenden. Karlsson visade genom kvantitativa analyser av ”signalbegrepp” att den tyska historievetenskapens nazifiering hade inträtt under 1930-talets senare hälft.¹⁹³ Wittenberg hade alltså en nyckel till Bolins och Ahnlunds problem, men det insåg forskningen först 1989.

Min fråga till Johan Östling blir nu: om det tog tio år att stigmatisera och marginalisera Wittenberg, hur kan det ha tagit 70 år att stigmatisera Sture Bolin? Och har även han blivit marginaliserad efter 1990-talet?

Östling ger snabbt besked om tidsutdräkten. Han har i en uppsats visat att åren kring 1990 innebar en tydlig övergång i de historiska berättelserna om Sverige under andra världskriget. ”Berättelsen blev entydigt *moralisk*, när Förintelsen blev dess ursprung och slutmål.”¹⁹⁴

I denna nya berättaratmosfär sökte Sverker Oredsson efter en förklaring till den höga andelen nazistiska studenter i Lund under andra världskriget. Miss-tanken föll på Sture Bolin, den konservativa studenten som varit ”ideolog för Nationella ungdomsförbundet”, en organisation som slutade i nazism. Miss-tanken blev en för-föreställning och den misstänkte var sedan länge död och utan talan.

Wittenbergs vetenskapliga kompetens kan möjligen ifrågasättas på filosofiska grunder – vad vet jag – men Bolins kompetens var i världsklass och internationellt erkänd än i dag. I Lund märktes dock en viss nedvärdering efter 1990-talet. Pro-

192 Se ovan s. 42.

193 Ingemar Karlsson, *Historien som biologiskt öde. Om perspektivförskjutningar inom mellankrigstidens tyska historieskrivning*, Göteborg 1989 (Avhandlingar från historiska institutionen i Göteborg, 1).

194 Johan Östling, ”Svenska berättelser om andra världskriget. Från patriotism till universalism under efterkrigstiden”, i Lars M. Andersson & Mattias Tydén (red.), *Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt*, Stockholm 2002.

fessorn i engelska Claes Schaar bestred i en offentlig diskussion att Bolin skulle ha varit tyskvänlig och pronazistisk. Men förgäves.

Hur mäter man en kulturell nedvärdering? Östling anger i sin avhandling 2008 olika mätmetoder och klassificerar några former av kulturell nedvärdering eller stigmatisering.

Absolut stigmatisering drabbade dem som betraktades som fullblodsnazister, t.ex. Birger Furugård och Sven Olof Lindholm. ”Stämplade och brännmärkta utsattes de för en stigmatisering som fullständigt misskrediterade dem. Stämplade och brännmärkta förekom de endast i offentligheten som avskräckande exempel.”

Partiell stigmatisering drabbade ”bemärkta personligheter” i kultur- och samhällsliv som sympatiserade med väsentliga aspekter av nazismen men inte reservationslöst, t.ex. Fredrik Böök, Sven Hedin, Zarah Leander och Karl Olivecrona.

Sekundär stigmatisering drabbade dem som tog avstånd från nazismen men som sågs som anhängare till rörelser besläktade med nazismen, t.ex. konservatism. Ett exempel är Wittenberg.

Fallet Sture Bolin utgör en ytterligare form av stigmatisering – en *faktoid*, ett okritiskt hanterat försanthållande. Sture Bolin är som vi sett inte ensam om detta: Martin Kylhammars exempel Verner von Heidenstam är numera klassiskt. Märkligt nog tillhör faktoiden som stigmatiseringsform inte tiden omedelbart efter kriget, utan den uppstår under 1990-talet, under den period i historieberättelsernas historia som Östling kallat ”universalism” då ett övergripande mål var moraliserande analys av inflytelserika personligheter under kriget.

2. Marginalisering

Östling går inte in på hur marginaliseringen genomförs, men Kylhammar visar hur en faktoid sprids. Mekanismerna är sannolikt likartade: ett rykte uppstår, paralleller dras med den stigmatiserades yttre förhållanden, en journalist griper tag i ”nyheten” och utgår från att den är sann, vidhåller det även efter det att det oriktiga påtalats och så är det inne i viskningskampanjen: var inte han nazist?

Litteraturvetaren Peter Luthersson höll hösten 2007 ett föredrag på Kungliga Sällskapet om skalden och författaren Bertil Malmberg. Även Malmberg drabbades som sagt av anklagelser för nazism. Luthersson visar att anklagelserna var falska men att Malmberg, som ännu var i livet, inte lyckades få journalisten Ingeborg Björklund att ändra sig. Luthersson tecknar således ännu en personlig tragedi, och visar att Malmberg marginaliserades totalt i kulturlivet. Luthersson menar att spridningsvägarna ”dväljs i en visknings- och antydningsskultur. Om Malmberg råkar komma på tal finns det alltid någon som står beredd med en ’smetig replik’. Malmberg var ju rysligt konservativ. Var han inte nazistanstucken också?” Jag tror att Luthersson har rätt. När jag sommaren 2007 inledde arbetet

om Sture Bolin som historiker möttes jag ofta av frågan, var han inte nazistanstucken?

När Kylhammar upptäckte faktoidens betydelse i historisk forskning undrade han vad seminariekulturen betyder för utvecklingen av en faktoid. Forskarutbildningen vid universiteten spelar också en viss roll – hur bisarrt det än kan låta. Seminarieledaren är ofta en uppburen auktoritet, inför vilken den påbjudna ”kritiken” lätt upphör. Faktoiden förblir okritiserad.¹⁹⁵ Samtidigt finns det en auktoritet att hänvisa till. Kylhammar testade teorin och fann att även de mest groteskt felaktiga uppgifter accepterades och spreds om de lades fram på seminarier och accepterades där.

Min analys av faktoidens spridning har visat att teorin kan ha giltighet även i detta fall. En felaktig uppgift ifrågasattes aldrig och betraktades snart som en självklarhet.

Har det då lett till marginalisering också av Bolin, forskaren som Erik Lönnroth 1963 kallade ”en världsstjärna inom historievetenskapen”? En systematisk analys av Bolins resultat i dagens forskarsamhälle kan inte genomföras här – det är en uppgift i sig med tanke på hans stora produktion. Men några exempel på marginalisering skall lämnas.

2002 skrev numismatikern professor Brita Malmer en artikel i *Scandia* om numismatik, där hon inledningsvis redovisar Sture Bolins arbeten. Men i redovisningen glömmar hon hans viktigaste arbete, *State and currency*, som publicerades 1958. 2001 publicerade läkaren och historikern Bodil Persson en avhandling om pesten i Skåne, där hon nämner att bara två forskare behandlat detta – och en var Sture Bolin i en kort postumt utgiven artikel. Fem år senare gav Persson ut en ny bok om pesten i Skåne, men här har Bolin fallit bort i litteraturförteckningen. 2008 utkom Johan Östlings avhandling *Nazismens sensmoral*. I en recension i *Dagens Nyheter* påpekar Sven-Eric Liedman att den uppslagsboksartikel som spelar stor roll i avhandlingen är skriven av Sture Bolin, men Bolin saknas både i personregister och litteraturregister. ”Av någon anledning är Sture Bolin ett perifert namn i Östlings avhandling”, konkluderar Liedman. Alla dessa tre forskare är utomordentligt skickliga och välorienterade. Just detta är oroande: marginaliseringen har gått snabbt och den har varit omedveten.

Det är också märkligt att Bolins otryckta numismatiska manuskript på universitetsbiblioteket inte har uppmärksammats av forskare. Deras existens har dock varit känd sedan 1964. Först Gunnar Wetterberg föreslog i en *DN*-artikel 2009 att de borde ges ut.

195 Se ovan I:8. Faktoidens väg.

3. Slutsats

Kanske kan man fråga sig om avslöjandet av felaktiga uppgifter om en död kulturpersonlighet spelar någon roll. Är det värt krutet? Jo, det finns tre fullgoda skäl att avslöja dem.

Påståendet om nazism eller tyskvänlighet är efter Auschwitz en fruktansvärd anklagelse som inte får stå oprövad. Redan Havamals skald visste att det fanns ett som aldrig dör: domen över död man. Domen måste därför vara bevisad med bärkraftiga sakskäl. Men denna dom över Bolin saknar bevisning.

En död kulturpersonlighet har ofta barn och barnbarn kvar i livet, som ju är jäviga och inte kan berätta ”vad far sa’ vid middagsbordet”, även om det var raka motsatsen till faktoidens beskrivning. Det är ett trauma för de levande.

Anklagelse för nazism eller pronazism leder – som Östling visat – till stigmatisering och till marginalisering och därmed till bortfall av en kulturpersonlighets insatser.

Det vore en utarmning av vårt kulturarv om Verner von Heidenstams verk inte längre lästes eller om Bertil Malmbergs tankar och dikter var okända för de flesta. Likadant om Karl-Gustaf Hildebrands verk hade försvunnit genom en elementär felläsning. Och det vore en stor förlust för humaniora och samhällsvetenskap om Sture Bolins metod och teorier försvann ur forskarutbildningen i historia, ekonomisk historia, arkeologi och numismatik – genom den tysta och omedvetna stigmatiseringen.

Det är detta som gör det angeläget att problemet ”faktoider” lyfts upp i ljuset och diskuteras med allvar.

Martin Kylhammar, som inspirerat detta arbete, påpekar att faktoider vanligen drabbar döda kulturpersonligheter, de försvarslösa. Han ställer också en allvarlig fråga: vem tjänar på att utveckla faktoider? Varför lever de kvar utan kritisk prövning? Vem försvarar de döda? Jag har själv försökt ge ett svar på den frågan. Men det lämnar jag inte ut – ännu.

I stället skall jag avsluta ”fallet Sture Bolin” med ett citat ur Sture Bolins egen rika produktion, identifierat av hans elev Carl-Axel Gemzell:¹⁹⁶

Mot historiens politisering – särskilt när den är omedveten – finns ett botemedel.

Det är inte alltid verksamt men är det enda, som över huvud finnes: källkritik.

196 C-A. Gemzell, *Raeder, Hitler und Skandinavien*, 1965, s. 8.

Källor och litteratur

1. Otryckta källor

A. Offentliga arkiv och bibliotek

Riksarkivet (RA)

Eric Wärenstams samling: Elmo Lindholms efterlämnade papper

Lunds universitets arkiv (LUA)

Kansliets arkiv 1930/31-1964

Filosofiska fakultetens arkiv 1666-1956

Historiska institutionens arkiv

Kungliga Biblioteket (KB)

Nils Ahnlunds efterlämnade papper

Universitetsbiblioteket, Lunds universitet (LUB)

Sture Bolins efterlämnade papper

Polska källinstitutet i Lund

B. Privata samlingar

Kjellman, Gunilla, f. Bolin

Sture Bolins brev

Lundgren, Louise, f. Bolin

Sture och Sonja Bolins urklippssamlingar

2. Tidningar och allmänna tidskrifter

Arbetet

Dagens Nyheter

Expressen

Lundagård

Lunds Dagblad

Nationell Samling

Nationell Tidning

3. Litteratur

- Andersson, Lars M., "Den odanska danska antisemitismen", i *Scandia* 2004.
- Andersson, Lars M., *En jude är en jude är en jude – representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930*, Lund 2000.
- Arup, Erik, "Et svenskt Skrift om dansk Middelalder", i *Nordisk tidskrift* 1918, s. 585.
- Aspelin, Gunnar, *Lärospån i Lund. Minnen från studentåren*, Lund 1973.
- Bachner, Henrik, *"Judefrågan." Debatt om antisemitism i 1930-talets Sverige*, Stockholm 2009.
- Berg, Maxine, *A woman in history. Eileen Power 1889-1940*, Cambridge 1996.
- Berggren, Lena, "Den svenska mellankrigsfascismen – ett ointressant marginalfenomen eller ett viktigt forskningsobjekt?", i *Historisk tidskrift* 2002:3.
- Björck, Henrik, *Staten, Chalmers och vetenskapen. Forskningspolitisk formering och sociala ingenjörer under Sveriges politiska industrialisering 1890-1945*, Nora 2004 (SISTER. Skrifter, 11).
- Björklund, Stefan, "Fredrik Böök på det sluttande planet", i *Scandia* 2004.
- Björnsson, Anders, *Skuggor av ett förflutet. Bondeförbundet och trettioalet*, Lund 2009.
- Björnsson, Anders, rec. av J. Östling, *Personhistorisk Tidskrift* 2009:1.
- Blomqvist, Göran, *Elfenbenstorn eller statskepp? Stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schück*, Lund 1992 (Bibliotheca historica Lundensis, 71), s. 224.
- Blomqvist, Håkan, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*, Stockholm 2006 (Södertörn doctoral dissertations, 5).
- Bolin, Sture, "Mohammed, Karl den store och Rurik", i *Scandia* 1939.
- Bolin, Sture, "Samtidshistoriens fiender", i *Människan och samhället. En bok till Tage Erlander på 50-årsdagen*, Stockholm 1951.
- Bolin, Sture, "Sju svenska historiker", i *Scandia* 1953/54.
- Bolin, Sture, *Brand- och lifvförsäkringsaktiebolaget Skåne 1884-1934*, Malmö 1934.
- Bolin, Sture, *Det ensidiga våldet. Spelet om krig och fred 1938-1939. Försök till historisk skildring*, Lund 1944.
- Bolin, Sture, *En skånsk prästson i Amerika [Jonas Wallengren]*, Lund 1960.
- Bolin, Sture, *Ledung och frälse. Studier och orientering över danska samfundsförhållanden under äldre medeltid*, Lund 1934.

- Bolin, Sture, *Romare och germaner. En orientering*, Stockholm 1927.
- Bolin, Sture, *Skånelands historia. Skildringar från tiden före försvenskningen*, 1, Lund 1930, Förord.
- Bolin, Sture, *Skånelands historia. Skildringar från tiden före försvenskningen*, 2, Lund 1933.
- Brylla, Charlotta, "LTI in Schweden? Zur Hypothese nationalsozialistischer Einflüsse auf das Schwedische ab 1933", i Frank-Michael Kirsch & Birgitta Almgren (Hrsg.), *Sprache und Politik im skandinavischen und deutschen Kontext 1933-1945*, Aalborg 2003.
- Einarsdóttir, Ólafía, *Studier i kronologisk metode i tidlig islandsk historieskrivning*, Lund 1964 (Bibliotheca historica Lundensis, 13).
- Forser, Tomas, *"Jag har speglat århundradet." En bok om Per Nyström. Historikern, publicisten, ämbetsmannen*, Stockholm 1996.
- Gemzell, Carl-Axel, *Raeder, Hitler und Skandinavien. Der kampf für einen maritimen Operationsplan*, Lund 1965.
- Gerner, Kristian, & Klas-Göran Karlsson, *Folkmordens historia. Perspektiv på det moderna samhällets skuggsida*, Stockholm 2005.
- Grauers, Sven & Karlgren, Bernhard, "Sture Bolin", *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademiens Årsbok*, 1963.
- Gunneriusson, Håkan, *Det historiska fältet. Svensk historievetenskap från 1920-tal till 1957*, Uppsala 2002, (Studia historica Upsaliensia, 204).
- Harrie, Ivar, "Porträtt av Sture Bolin", i *Expressen* 8 sept. 1945.
- Holt, Kristoffer, *Publicisten Ivar Harrie. Ideologi, offentlighetsdebatt och idékritik i Expressen 1944-1960*, Stockholm 2008 (Linköping studies in arts and science, 413).
- Hübinette, Tobias, (utg.), *Den svenska nationalsocialismen. Medlemmar och sympatisörer 1931-45*. Med inledning av Klaus Böhme, Stockholm 2002.
- Jonsson, Inge, *Vitterhetsakademien 1753-2003*, Stockholm 2003.
- Karlsson, Ingemar, *Historien som biologiskt öde. Om perspektivförskjutningar inom mellankrigstidens tyska historieskrivning*, Göteborg 1989 (Avhandlingar från historiska institutionen i Göteborg, 1).
- Klemperer, Klemens von, *Germany's new conservatism. Its history and dilemma in the twentieth century*, Princeton 1957.
- Kylhammar, Martin, "Biografiska faktoider. Personhistoriens försanthållna felaktigheter", i Henrik Rosengren & Johan Östling (red.), *Med livet som insats. Biografen som humanistisk genre*, Lund 2007.
- Kylhammar, Martin, "Civilisationskritiker i politisk hetluft. August Strindberg", i *Tvärsnitt* 2001.

- Kylhammar, Martin, "Falsarier och försanthållna felaktigheter", i Martin Kylhammar, *Den tidlöse moralisten. En essäbok*, Stockholm 2004.
- Larsson, Simon, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer. Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900-1945*, Hedemora 2010.
- Liljefors, Max, *Bilder av Förintelsen. Mening, minne, kompromettering*, Lund 2002.
- Lindegren, Jan, "Sven A. Nilsson", i Ragnar Björk & Alf W. Johansson (red.), *Svenska historiker. Från medeltid till våra dagar*, Stockholm 2009.
- Lunds universitets årsberättelser 1948/49-1960/61, Lund 1949-1965 [fr.o.m. första årsberättelsen där historiska institutionen förekommer t.o.m. universitetets sista tryckta årsberättelse].
- Lönnroth, Erik, Sture Bolin död, i *Ale. Historisk tidskrift för Skåneland* 1963:1, s. 29-32.
- Myrdal, Janken, "Folke Dovring" i Ragnar Björk & Alf W. Johansson (red.), *Svenska historiker. Från medeltid till våra dagar*, Stockholm 2009.
- Myrdal, Janken, *The Dovring saga. A story of academic immigration*, Stockholm 2010 (Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar. Historiska serien, 24).
- Nilsson, Sven A., Sture Bolin, i *Historisk tidskrift* 1963, s. 338-343.
- Nilsson, Torbjörn, "Med historien som ledstjärna. Högern och demokratin 1904-1940", i *Scandia* 2002.
- Nordin, Svante, *Fredrik Böök. En levnadsteckning*, Stockholm 1994 (Vitterhetsakademiens serie Svenska lärde).
- Nybom, Thorsten, *Kunskap, politik, samhälle. Essäer om kunskapssyn, universitet och forskningspolitik 1900-2000*, Hargshamn 1997.
- Nycander, Svante, *Liberalismens idéhistoria. Frihet och modernitet*, Stockholm 2009.
- Nylander, Eva Nilsson, "Allt som jag ovan har beskrivit är autentiskt." Röster från Ravensbrück", i "Här får intet arbete utföras." *Universitetsbiblioteket 100 år på Helgonabacken*, Lund 2007.
- Odén, Birgitta, "Forskarutbildning i välfärdsstat", i Carsten Due-Nielsen m.fl., *Konflikt og samarbejde. Festskrift til Carl-Axel Gemzell*, København 1993.
- Odén, Birgitta, "Scandia – tidskrift för en annan uppfattning", i *Historia och samhälle. Studier tillägnade Jerker Rosén*, Lund 1975.
- Odén, Birgitta, "Sture Bolin", i Ragnar Björk & Alf W. Johansson (red.), *Svenska historiker. Från medeltid till våra dagar*, Stockholm 2009.
- Odén, Birgitta, "Sture Bolin, Minnesord", Vetenskapssocietetens i Lund Årsbok 1964.
- Odén, Birgitta, *Forskarutbildningens förändringar 1890-1975. Historia, statskunskap, kulturgeografi, ekonomisk historia*, Lund 1991 (Bibliotheca historica Lundensis, 69).

- Odén, Birgitta, *Lauritz Weibull och forskarsambället*, Lund 1975 (Bibliotheca historica Lundensis, 39).
- Oredsson, Sverker, "Svenska teologer under nazitiden", i *Svensk teologisk kvartalsskrift* 1997.
- Oredsson, Sverker, *Lunds universitet under andra världskriget. Motsättningar, debatter, hjälpinsatser*, Lunds universitetshistoriska sällskap, Årsbok 1996.
- Overy, Richard, 1939. *Countdown to war*, London 2009, sv. övers. 1939. *Nedräkningen till andra världskriget*, Lund 2009.
- Persson, Sune, "Vi åker till Sverige." *De vita bussarna 1945*, Rimbo 2002.
- Rosengren, Henrik, "Judarnas Wagner". *Moses Pergament och den kulturella identifikationens dilemma omkring 1920-1950*, Lund 2007.
- Rudny, Paul, *Polska källinstitutet i Lund*, stencil.
- Sjövall, Einar, *Centralbyrån i Lund för populära vetenskapliga föreläsningar, folkbildningsavdelning vid Lunds universitet. 1898-1948*, Lund 1948.
- Skoglund, Crister Skoglund, *Vita mössor under röda fanor. Vänsterstudenter, kulturradikalism och bildningsideal i Sverige 1880-1940*, Stockholm 1991 (Stockholm studies in the history of ideas, 2).
- Stjernquist, Per, *Studentrevolten i Lund 1968/69. Universitetsledningens policy*, Lund 2000 (Kalmar nation i Lund. Småskrifter, 6).
- Svensk uppslagsbok*, 2:a omarbetade och utvidgade uppl., huvudred. Gunnar Carlquist & Josef Carlsson, 1-32, Malmö 1947-1955.
- Szulc, Artur *Röster som aldrig tystnar. Tredje rikets offer berättar*, Stockholm 2005.
- Torstendahl, Rolf, "Lindholm, Elmo", i *Svenskt biografiskt lexikon*, 23, Stockholm 1982.
- Torstendahl, Rolf, "Med och mot strömmen. Hierarkisering och platta organisationer i universitetsvärlden", i Eva Heggestad (red.), *En ny sits. Humaniora i förvandling. Vänbok till Margareta Fahlgren*, Uppsala 2008.
- Torstendahl, Rolf, rec. av E. Wärenstam 1965, i *Historisk tidskrift* 1966, s. 466-475.
- Torstendahl, Rolf, "Reglerade minimikrav och optimumnormer", i Sivert Langholm m.fl. (red.), *Den kritiske analyse. Festskrift til Ottar Dahl på 70-årsdagen den 5. Januar 1994*, Oslo 1994.
- Torstendahl, Rolf, *Mellan nykonservatism och liberalism. Idébrytningar inom högern och bondepartierna 1918-1934*, Stockholm 1969 (Studia historica Upsaliensia, 29).
- Troebst, Stefan, "Artur Attman", i Ragnar Björk & Alf W. Johansson (red.), *Svenska historiker. Från medeltid till våra dagar*, Stockholm 2009.
- Weibull, Curt, "Fynden av romerska mynt i det fria Germanien", i *Scandia* 1928, s. 203-214.

- Westin, Gunnar T., "En historiestuderande i 30-talets Lund", i *Under Lundagårds kronor. Minnen upptecknade av gamla studenter*, 5:1, Lund 1991.
- Villius, Hans, "En enkel Uppsala-Lund", *Under Lundagårds kronor. Minnen upptecknade av gamla studenter*, 5:2, Lund 1991.
- Wolke, Lars Ericson, "Gottfrid Carlsson" i Ragnar Björk & Alf W. Johansson (red.), *Svenska historiker. Från medeltid till våra dagar*, Stockholm 2009.
- Wärenstam, Eric, "Sveriges nationella ungdomsförbund och nazismen. Genmäle", i *Historisk tidskrift* 1967, s. 270-272.
- Wärenstam, Eric, *Fascismen och nazismen i Sverige 1920-1940. Studier i den svenska nationalsocialismens, fascismens och antisemitismens organisationer, ideologier och propaganda under mellankrigsåren*, Stockholm 1970.
- Wärenstam, Eric, *Sveriges nationella ungdomsförbund och högern 1928-1934*, Stockholm 1965 (Studia historica Upsaliensia, 19).
- Åhsberg, Bengt, "Pronazismen i Sverige under 1930-talet. Ideologiska och mentalitetsmässiga grunder", i *Scandia* 1999.
- Åhsberg, Bengt, "Svensk-tyska studentförbindelser 1932-1939", i *Scandia* 2003.
- Åhsberg, Bengt, *Studenter och storpolitik. Sverige och det internationella studentsamarbetet 1919-1931*, Lund 1995 (Bibliotheca historica Lundensis, 83).
- Åkerman, Sune, "Sten Carlsson", i Ragnar Björk & Alf W. Johansson (red.), *Svenska historiker. Från medeltid till våra dagar*, Stockholm 2009.
- Åmark, Klas, "Teoriernas intåg i historievetenskapen", i Göran Behre & Birgitta Odén (red.), *Historievetenskap och historiedidaktik*, Lund 1982.
- Österberg, Eva, "Medeltida årboksförfattare i teori och praktik", i *Scandia* 1975.
- Östling, Johan, "Fallet Wittenberg. Nazismen som stigma i den svenska efterkrigskulturen", i *Personhistorisk tidskrift* 2007.
- Östling, Johan, "Svenska berättelser om andra världskriget. Från patriotism till universalism under efterkrigstiden", i Lars M. Andersson & Mattias Tydén (red.), *Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt*, Stockholm 2002.
- Östling, Johan, *Nazismens sensmoral. Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*, Stockholm 2008.

Efterskrift

Den 12 april 2010 sände jag bokmanuskriptet till Vitterhetsakademien. Historiska nämnden antog det för utgivning den 4 maj. Den 7 juni ventilerades vid historiska institutionen i Lund en C-uppsats, författad av Tobias Wetterlöv, med titeln *Paradoxen Sture Bolin – "världsstjärna" eller "nazist"*?

Wetterlöv och jag kände inte till varandras pågående arbeten men har använt samma officiella källmaterial, nämligen Sture Bolins samling på universitetsbibliotekets handskriftssektion. Därigenom uppstod självfallet vissa likheter i analysen.

Själv har jag utöver "officiellt" material främst använt Sture Bolins privata familjearkiv, som omfattar åren 1914–39. För detta tackar jag varmt hans döttrar Gunilla Kjellman och Louise Lundgren, som generöst ställt materialet till mitt förfogande. Genom dem har jag också fått hjälp med bilderna.

Lund den 1 oktober 2010

Birgitta Odén

Om författaren

BIRGITTA ODÉN föddes i Uppsala 1921 men växte upp i Stockholm sedan hennes far, kemisten Sven Odén, fått en professur vid Centralanstalten för jordbruksförsök. I familjens umgängeskrets förekom bl.a. historikern Bertil Boëthius, arkeologen Bengt Thordeman och författaren Frans G. Bengtsson. Miljön gav Birgitta Odén livsavgörande impulser.

Som student från 1941 siktade hon in sig på historikerbanan. Numismatikern Thordeman rådde henne att flytta till Lund och söka sig till Sture Bolins weibullianskt betonade forskarutbildningsseminarium. 1955 disputerade hon där på avhandlingen *Rikets uppbörd och utgift*, om statsfinanser och finansförvaltning under 1500-talet. Professor Boëthius hjälpte Birgitta Odén att få forskningsresurser från Stora Kopparbergs Bergslag, och 1960 kom hennes andra större arbete ut, om kronans kopparmonopol. 1966 kom hennes tredje arbete, om kronans förvaltning av sina naturainkomster, och slutförde den tidiga linjen i Birgitta Odéns forskning.

Nästa forskningsområde blev historievetenskapens utveckling – historiografien. 1964 hade Rolf Torstendahl disputerat i Uppsala på avhandlingen *Källkritik och vetenskapssyn*, som stimulerat intresset för Lauritz Weibull. Några år senare utbröt en lärd fejd i Lund om Lauritz Weibulls forskningsmetod. Birgitta Odéns viktigaste bidrag blev boken *Lauritz Weibull och forskarsamhället* (1975). Hennes historiografiska intresse utmynnade så 1991 i boken *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975* som utöver historievetenskapen även behandlar geografi och statskunskap.

Statens ökande intresse för inrättandet av forskningsråd som skulle fördela forskningsmedlen skapade förutsättningar för större planerade projekt. 1977 blev Birgitta Odén ledare för en sådan insats på temat "Äldre i samhället – förr, nu och i framtiden", där bl.a. medicinaren Alvar Svanborg och sociologen Lars Tornstam ingick. Projektets två första volymer kom 1982 och 1983, och slutrapporten *Att åldras i Sverige* 1993. Utanför projektets ram publicerade Birgitta Odén också många uppsatser i historiska tidskrifter och festskrifter.

Föreliggande bok om Sture Bolin anknyter till Birgitta Odéns tidigare forskningsinriktningar och har publicerats till författarens 90-årsdag.

Personregister

- Ahnlund Nils 35, 42, 44, 46, 48, 71, 77, 86–87
Almquist Helge 73
Andersson Ingvar 38, 54, 76
Andersson Ivar 41
Andersson Lars M. 10
Arrhén Erik 33, 55
Aspelin Gunnar 14, 19, 37, 54, 74
Attman (född Jönsson) Artur 64, 71–72, 79–80
- Barrès Maurice 31
Bergsten Karl Erik 72
Bismarck Otto von 31
Björck Ragnar 9
Björklund Ingeborg 88
Björkman Erland 34
Boëtius Simon 73
Bolin Anders, SB:s far 13
Bolin Hans, SB:s bror 14
Bolin (född Kallenberg) Sonja, SB:s hustru 14, 46, 50
Bolin Sture
 Antisemitism, om 22, 30–31, 34
 Barndom och uppväxt 13–14, 48–49
 Bolins lag 59
 Cambridge Economics 38–39
 Dekanus, humanistiska sektionen 48
 Docent 38
 Doktorsavhandling 60
 Ensidiga våldet, Det 51
 Fransk konservatism, om 30–32, 36
 Hitler Adolf, om 32, 41–42
 Liberalism, om 31, 34, 36, 41
 Nationalistiska åsikter 28
 Nationell Samling, redaktör 28–29
 Nazism, om 41
 Nordens frihet, kommittéordförande 49
 New Deal, om 45
 Otryckta manuskript 89
- Pacifistiska åsikter 32
Polska källinstitutet 82–83
Professor 38, 47
Studenttid 28
Svensk uppslagsbok 13
Svenska Nationella Ungdomsförbundet (SNU), medlem och sekreterare 28, 33
Sveriges Nationella Förbund (SNF / SNUNF), utträde och omdöme om 46–47
Tyska nationella högerpartiet, om 22, 30
Vitterhetsakademien, ledamot 78
Vitböcker åt UD 73
Weibulliansk källkritik, om 47–48, 53, 57
- Bolinder Per Uno 26, 33
Bonald Louis de 54, 74
Borelius Aron 14, 49, 61
Broel-Plater Ludwika von 63
Bülow Waldemar 13
Böök Fredrik 50, 88
- Carlsson Gottfrid 15, 41, 48, 53, 65, 67, 69, 81
Carlsson Sten 69
Chamberlain Neville 23–24
Churchill Winston 23
Clapham John H. 38–39
Clason Sam 73
- Dahlberg Torsten 46–47
Danstrup John 81
Dopsch Alfons 60
Dovring (född Ossiannilsson) Folke 72
Edén Nils 73
Ekman Walfrid 52–53
Engdahl Per 47
Erlander Tage 14–16, 19, 27
Essén Rütger 44, 47, 55

- Falstaff Fakir 13
 Fischer Per Jacob 44
 Forsell Arne 34, 41
 Forsell Hans 73
 Forsell Lars 25
 Furugård Birger 42, 88

 Gegerfelt Carola von 82
 Gerner Kristian 9
 Grauers Sven 16
 Gunneriusson Håkan 27
 Gurevitj Aron 80
 Gustaf Adolf, prins 11

 Hagberg Knut 16
 Hansson Per Albin 45
 Harrie Ivar 14, 53–54, 73
 Hasselrot Bo 22, 56
 Heckscher Eli 39, 59
 Heckscher Gunnar 37
 Heidenstam Verner von 25, 85, 90
 Herholz F. 63
 Hernelius Allan 44
 Hildebrand Karl 26
 Hildebrand Karl-Gustaf 18, 25, 90
 Hitler Adolf 32, 36, 81
 Hjärne Erland 67
 Hjärne Harald 69, 73
 Holmberg Olle 48, 52
 Höjer Torvald 69

 Jarring Gunnar 46
 Johansson Alf W. 9

 Kallenberg Ernst, SB:s svärfar 14
 Karlgren Bernhard 16
 Kylhammar Martin 18, 25, 90

 Lagerroth Fredrik 48, 86
 Łakocinski Zygmunt 82
 Landberg Georg 34
 Leander Zarah 88
 Lindahl Britt-Marie 9
 Lindholm Elmo 18, 29, 33–37, 41–46,
 56
 Lindholm Karin 46

 Lindholm Sven Olof 88
 Lindman Arvid 18, 33–34, 41, 56
 Lindskog Claes 43
 Ljungdahl Arnold 74
 Lundquist Birger 73
 Lundström Ragnvald 51
 Lönnroth Erik 9, 16, 66–67, 80

 Malmberg Bertil 85, 88, 90
 Mannsåker Dagfinn 81
 Maistre Joseph de 30, 32, 58–59, 74
 Mickwitz Gunnar 59, 81
 Molin Adrian 32
 Myrdal Gunnar 66

 Nilsson Sven A. 64, 67, 71–72, 78
 Nilsson-Ehle Herman 23
 Nyberg Henrik Samuel 41
 Nycander Svante 10
 Nyman Alf 13, 74
 Nyström Per 14, 86

 Olivecrona Karl 88
 Olsen Albert 15, 50–51, 81
 Olsson Gustaf 32, 74
 Olsson Herbert 44
 Oredsson Sverker 10, 17, 20–24, 56, 87

 Palme Sven Ulric 16, 78
 Pauli Ivan 86
 Peetre Arthur 63
 Peetre Linda 63
 Persson Göran 83, 85
 Power Eileen 39
 Rasmusson Nils-Ludvig 78

 Rietz Gunnar du 45
 Roosevelt Franklin Delano 46
 Rooth Erik 52
 Rosén Jerker 16
 Runeby Nils 16
 Ruth Arne 10

 Schaar Claes 88
 Segerstedt Torgny 48
 Sillén Hugo 42

Sjöborg Erik 54
Stadener Ingegerd 74
Stadener Nils 33, 44, 74
Svedberg The 10

Thermænius Edvard 53, 73
Thomasson Carl Gustaf 28
Thordeman Bengt 77–78
Tingsten Herbert 87
Tunberg Sven 52

Undén Östen 67

Villius Hans 63
Vought Allan 44

Wallengren Hans, SB:s morbror 13
Wallengren Sigfrid 13
Wallengren Torborg, SB:s mor 13

Weibull Curt 15, 68, 78
Weibull Lauritz 15, 63, 68, 71, 86
Welin Jean Malte 74
Wells Herbert George 37
Wennberg Axel 72
Werner Bengt 9, 68
Westin Gunnar T. 72, 79
Wilcke Carl Eric 35
Winther Wilhelm 54
Wittenberg Erich 85–87

Zwejnicks Teodors 63

Åhsberg Bengt 26–27
Åkesson Elof 86

Österberg Eva 9
Östling Johan 9, 89

KVHAA HANDLINGAR *Historiska serien*

- 1 Boëthius, B., *Dalarnas bränsleskatter och Stora Kopparbergs bergsfrälse under äldre Vasatid*. 1957
- 2 Viljanti, A., *Gustav Vasas ryska krig 1554–1557*. 1–2 (The Russian War of Gustav Vasa 1554–1557). 1957
- 3 Axelsson, S., *Sverige i dansk annalistik 900–1400*. 1956
- 4 Olofsson, S.I., *Efter Westfaliska freden. Sveriges yttre politik 1650–1654* (Nach dem Westfälischen Frieden. Die Aussenpolitik Schwedens 1650–1654). 1957
- 5 Odén, B., *Kopparhandel och statsmonopol. Studier i svensk handelshistoria under senare 1500-talet* (Kupferhandel und Staatsmonopol. Studien in schwedischer Handelsgeschichte im späteren 16. Jahrhundert). 1960
- 6 Carlsson, G., *Från Erik Segersäll till Gustav Vasa. Undersökningar och rön* (Von Erik Segersäll bis Gustav Vasa. Untersuchungen und Ergebnisse). 1961
- 7 Fahlborg, B., *Sveriges yttre politik 1668–1672*. 1–2. 1961
- 8 Soom, A., *Der Baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert*. 1961
- 9 Steckzén, B., *Birkarlar och lappar. En studie i birkarleväsendets, lappbefolkningens och skinnhandelns historia*. 1964
- 10 *Gustavianska opinioner. Michael Anckarsvärds brev till Nathanael Gerhard Schulthén 1790–1808*. Med inledning och kommentarer utgivna av Mustelin, O. 1965
- 11 Klockars, B., *Birgitta och böckerna. En undersökning av den heliga Birgittas källor* (Sources of the writings of St. Bridget of Sweden). 1966
- 12 Ekwall, S., *Vår äldsta Birgittavita och dennas viktigaste varianter* (La plus ancienne vie de S:te Brigitte et ses deux variations les plus importantes). 1965
- 13 Ström, A., *Huvuddragen av Olof Håkanssons politiska verksamhet åren 1726–1743* (The political activities of Olof Håkansson, 1726–1743). 1967
- 14 Bachman, M.-L., *Studier i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens historia* (History of the Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities, 1837–1879). 1969
- 15 Soom, A., *Die Zunfthandwerker in Reval im siebzehnten Jahrhundert*. 1971
- 16 Klockars, B., *Birgitta och hennes värld*. 1971
- 17 Friedlaender, I., *Peringskölds Diplomatarium*. (Zusammenfassung) 1971. ISBN 91-7192-004-8
- 18 Lundberg, B., *Territoriell indelning och skatt i Uppland under medeltiden* (Territoriale Einteilung und Besteuerung in Uppland im Mittelalter). 1972. ISBN 91-7192-045-5
- 19 Arnell, S., *Bidrag till belysning av den baltiska fronten under det nordiska sju-årskriget 1563–1570*. 1977. ISBN 91-7402-033-1
- 20 Kumlien, K., *Historieskrivning och kungadöme i svensk medeltid*. 1979. ISBN 91-7402-094-3

- 21 Klockars, B., *I Nådens dal. Klosterfolk och andra c. 1440–1590*. 1979.
ISBN 91-7402-079-X
- 22 Schück, H., *Engelbrektskrönikan. Tillkomsten och författaren*. 1994.
ISBN 91-7402-245-8
- 23 Schück, H., *Rikets råd och män. Herredag och råd i Sverige 1280–1480*.
2005. ISBN 91-7402-352-7
- 24 Myrdal, J., *The Dovring Saga. A story of academic immigration*. 2010.
ISBN 978-91-7402-395-4
- 25 Fritz, S., *Jennings & Finlay på marknaden för öregrundsjärn och besläktade studier i frihetstida storföretagande och storfinans*. 2010. ISBN 978-91-7402-396-1
- 26 Brunius, J. & Asker, B., *Änkedrottning Hedvig Eleonoras livgeding 1660–1719*.
2011. 978-91-7402-399-2